

Athanasiana

46

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

46

Nyíregyháza
2018

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő:
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H 4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13–19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.szentatanaz.hu
szentatanaz@szentatanaz.hu

Postacím:
H 4401 Nyíregyháza, Pf. 303

Felelős kiadó:
Véghseő Tamás rektor

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2018

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Puskás Bernadett: A szentély kapuja: a Királyi ajtó. Adalékok a liturgia és művészet történetének kapcsolatához	7
Soltész János: A szeretet teológiai erénye	30
Hámori Antal: Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-„rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)	45
Ivancsó István: A szentségimádás a magyar görögkatolikus egyházban – Liturgiátörténeti emlék	96

KÖZLEMÉNYEK

Vincze Krisztián: Egy konzervatív magyar filozófus portréja: Kornis Gyula	120
Kührner Éva: A görögkatolikus kiadványok repertorizálása	132
Rokay Zoltán: Mária Terézia és a szerb ortodox egyház	140

KÖNYVAJÁNLÓ

Legújabb könyvek	154
------------------------	-----

KRÓNIKA

A 2017/2018-as tanév első félévének fontosabb eseményei	189
---	-----

PAPI ÖNARCKÉPCSARNOKUNK

Miló Miklós 175

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2017–2018 183

PUSKÁS Bernadett

A szentély kapuja: a Királyi ajtó. Adalékok a liturgia és művészet történetének kapcsolatához

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. Királyi ajtó a forrásokban és a korai képzőművészeti emlékeken; 3. A templón szimbolikája és a Királyi ajtó; 4. Korai festett bizánci és orosz földi Királyi ajtók; 5. A Királyi kapu szerkezeti részei: tartóoszlopok és „függöny”; 6. Királyi ajtók megjelenése a Kárpát-vidéken; 7. A Kárpát-vidéki Királyi ajtók formai jellemzői: bejárat a Szentek Szentjébe; 8. Az ikonográfia általános sajátosságai: Örömhírvétel és evangélisták (a Mennyei Jeruzsálem, a Paradicsom ajtaja); 9. Krisztusi jelenlét a Királyi ajtó együttesének ikonográfiájában; 10. Liturgiaszerzők a Királyi ajtón; 11. Összegzés.

BERNADETT PUSKÁS: Gateway to the Sanctuary: The Royal Doors – On the Connections between the History of Liturgy and Art

The Royal Doors – central double doors – fitted into the open structure of early Byzantine temple from the mid-Byzantine period did not become mandatory at once but, alternatively, it could be substituted with a curtain for a long time. The ornate four-pillar structure of the templon was not merely a partition element. Thus, its gate was also endowed with complex symbology, representing, on the one hand, the entrance that led to the Holy of Holies of the Old Testament Tabernacle and, on the other hand, the gate to the Heavenly Jerusalem, closed to the created world yet opened by the New Testament Church during the Divine Liturgy. Every component of the Royal Doors is in line with this symbolism. Both its material (decorated metal or painted wooden boards) and the leaves closing in an arch in a fashion reminiscent of a cupboard are references to the Ark of the Covenant and the Tabernacle respectively. Its iconography containing allusions to the Annunciation, the Gospel and the Eucharistic presence of the Incarnate Saviour would directly highlight the significance of this central liturgical entrance to the sanctuary.

In the 16th century, in the North-Eastern Carpathian region, as a result of the expansion of the sovereign tier, the architectonic order of two-tier iconostases became directly linked to the openings of the Royal Doors and the deacon's doors. The Royal Doors would be accentuated by door leaves painted as icons from the first half of the 16th century. The Royal Doors were featured as an emphasis with the icons arranged on the two sides of the gate adopting a pattern in harmony with it. In contrast with the size of the heritage material, the small number of Royal-Door leaves could suggest that katapetesmata were used instead of them prior to their spread in the second half of the 16th century. Until the late 16th century, the form of Royal Doors displayed rather little

variation, the two leaves generally closing at the top in an arched shape. The practice of the Carpathian region presents fewer versions of the Royal Doors than other areas. In their arched upper section, the Annunciation is depicted, with writing Evangelists below. Constituting a single unit with the gate, the supraport panel showed a Eucharistic theme, the Communion of the Apostles, though it could also feature the Mandylion, the famous touch-relic of Christ. From the end of the century, ornamental carvings began to appear on the Royal Doors, including budding tendrils, evocative of Aaron's rod and also representing the Eucharistic vine-tendril. These would also contribute to the symbology of the Royal Doors evolving from early Byzantine times.

I. Bevezetés

A szentélyt a hajótól elválasztó építészeti elem, a diadalív, már az ókeresztény bazilikák esetében is szimbolikus jelentőséggel bírt. Szerkezete az antik, egy vagy három átjáróval épült diadalkapuéra emlékeztetett, amelyből a központi az ünnevelt áthaladására szolgált. A diadalív ábrázolásai még inkább hangsúlyozták szimbolikáját.¹ Középpontjában a halál felett diadalmaskodó Krisztus, a Pantokrátor mellképét helyezték el, pillérein gyakran Mária és Gábor arkangyal, az Örömhírvétel alakjai szerepeltek. Ez a tematika a középkori nyugati gyakorlatban hosszú évszázadokon keresztül érvényben maradt. A diadalív elé, a hajóba benyúló szentélyrekesztő épült (pl. Róma, Santa Sabina), amelyből a keresztény nyugaton a középkorban a szentély és hajó határán álló oszlopos, figurális záró felépítmény, a lettner vagy más néven jubé alakult ki, részben újabb funkciókkal. Keleten ennek megfelelője a templón, amely lent zárt korlátokból állt, fent nyitott, gerendázattal koronázott oszlopos szerkezet volt.

A kora bizánci időkben még változatos alaprajzi formákkal és elhelyezéssel készült nyitott szentélyrekesztők, melyek a hajó közepéig is benyúltak, később, a közép bizánci időszaktól kezdődően már egységes formát kapnak, és a külső és belső szentélytér között épülnek alacsony balusztrádként, mellvédként, középen négyoszlopos portikusszal.² Példái Szkripu (Koimeszisz), Phokisz (Hosziosz Lukasz és Panaghia templomai), Athén (Hagii Aposztoli) fennmaradt vagy rekonstruálható márványtemplónjai.

Maga a szerkezet nem pusztán a hívek és papság elválasztására, a szentély fizikai körülhatárolására szolgált. Kifinomult faragású oszlopai nem

¹ Шалина И. А., „Вход «Святая Святых» и византийская алтарная преграда”, in Лидов А., *Иконостас. Происхождение – развитие – символика*, Москва 2000, 57.

² Шалина, *i. m.*, 52–53.

puszta tartópilléreként szolgáltak, architektonikájának igényessége a bizánciak számára önmagában is kiemelkedő esztétikát és szimbolikus jelentést közvetített. A három nyílást határoló triumfális négyszlopos portikuszra a béma, a szakrális tér kapuzataként tekintettek, amely egyszerre elválasztott és összekötött.³

Nyilvánvalóan a szentélybe vezető liturgikus kapunyílasok a szentélyrekesztő legkorábbi formájában is jelen voltak, a templón legarchaikusabb szerkezetének is részét alkották. Arra vonatkozóan, hogy ezeket az eredendően nyitott nyílásokat mikortól zárta függöny vagy ajtó, az írott források, tárgyi emlékek és az ezeket elemző művészettörténeti és liturgiátörténeti kutatások nem adnak meg egységes időpontot, időszakot, helyszínt.

Írásunkban a Királyi ajtó néhány konkrét példája, ikonográfiai témái tárgyalása kapcsán fejlődésének főbb pontjait, templónon belüli szimbolikáját is szeretnénk áttekinteni.

2. Királyi ajtó a forrásokban és a korai képzőművészeti emlékeken

A szövegek értelmezésénél figyelembe kell venni, hogy a képrombolás előtti forrásokban a *Királyi ajtó* elnevezés eredetileg a templom főkapujára utalt, amely a hajó és előcsarnok között állt, és zárult be a katekumenek előtt a Szent Liturgia megfelelő részében.⁴ A 12. századi forrásokban a kifejezés viszont már teljesen egyértelműen a templón ajtajára vonatkozott.⁵ Funkciójának, jelentésének megértését az nehezíti, hogy megjelenése épp a liturgia jelentős átalakulásának 10–11. századi időszakára esik.

Két 10. századi forrás (a Johannisberg verzió és a Piromalus codex) említi pontosítás nélkül az „Ajtókat” formulát, amelyet Hitvalló Maximosz szavai alapján a templom kapuiként kell érteni.⁶ Ugyanakkor Taft szerint mégis a szentély kapujára vonatkoztatható már, mivel a szövegben a

3 Шалина, *i. m.*, 55.; Лазарев В. Н., „Три фрагмента расписных эпистилий и византийский храм”, *Византийский временник*, (Т. 27) №52 / 1967, 184.

4 Тафт, Роберт Ф., *Великий вход. История перенесения даров и других преданафоральных чинов*, Омск 2011, 483–484. Ezúton köszönöm Nyírán Jánosnak a korai liturgiátörténettel kapcsolatos információkat, forrásokat, és azt, hogy felhívta figyelmet ROBERT F. TAFT, S.J., *The Great Entrance. A History of the Transfer of Gifts and other Pre-anaphoral Rites*, Roma 1978 c. művére, melyet orosz fordításban használtam.

5 Тафт, *i. m.*, 485 (178. jegyz.).

6 Тафт, *i. m.*, 171. jegyzet.

diakónus az anafora után már az ajtók kinyitására szólít, s később több 12. századi forrásban is a templón-ajtóra értik ugyanebben a szövegösszefüggésben.⁷ A fentiek értelmezése Nikolaosz andydai püspök *Protheoria* c. liturgiamagyarázatában olvasható először a 11. század közepén, amely szerint a csukott ajtó arra az éjszakára utal, amikor Krisztus elárultatik, majd az ajtók megnyílnak, miként jön a hajnal, amikor Krisztus átadatik Poncius Pilátusnak. Az ajtókat a Hitvallás előtt tehát ismét kinyitották, jelezve, Nikolaosz Kabaszilaszkésőbbi magyarázata szerint, hogy az igazi bölcsesség, Istenről való tudás kimondására nyíljék meg fülünk és ajkunk.⁸

Ugyanebben az írásban szerepel először a *katapeszma*, azaz függöny említése is. Andydai Nikolaosz megjegyzi, hogy a Nagybemenet után a szentélyrekesztő ajtajának bezárása és a felette lévő függöny behúzása monostori szokás. Az oltártér katapeszmákkal eltakarásának gyakorlata tehát eredetileg eltért a Nagy Egyház, Konstantinápoly korabeli szokásaitól, a korabeli ábrázolások fent teljesen nyitott, alacsony templónparapetet és nyitott baldachint ábrázolnak.⁹ Ennek példája a 9. század végéről származó, konstantinápolyi műhelyben festett Nazianzi Szent Gergely homíliáit tartalmazó kódex (Párizs, BN), amelynek miniatúráján a templón aranylemezes királyi ajtaja is látható. Ezt megerősítve a 11. század végén a sztudioszi Nikétász Sztéthatosz írja, hogy az anafora idején a hívek helye a külső szentélynél álló szerzetesek mögött, távol legyen, hogy is láthatnák az Isteni titkokat, amelyeket a papok is remegve mutatnak be? A szent titkokat Isten és az apostolok csak a szolgáló papság számára tették szemlélhetővé és láthatóvá, a hívek nem vethetnek oda szentségtelen pillantást.¹⁰ Vagyis – írja Taft –, bár az oltártér még látható volt, a hívek nem is mertek odapillantani. Ebből következően, bár jelen van az *elzárt szentély gondolata*, a katapeszma későbbi találmány, illetve megjelent, de nem vált általánossá, minden korábbi forrásból hiányzik leírása, holott az oltár kevésbé feltűnő kellékeit részletesen leírták.¹¹ Katapeszmák nélküli templón szerepel Joanész Szkylitzész krónikájának két miniatúráján is, mely közül az egyik konstantinápolyi liturgikus menetet ábrázol (12. sz. harmadik negyede, Madrid).¹²

7 Тафт, *i. m.*, 484. (175. jegyz.).

8 Тафт, *i. m.*, 485–486 (180., 186. jegyz.).

9 Тафт, *i. m.*, 487 (190. jegyz.) ; 489 (200. jegyz. irodalmára hivatkozva)

10 Тафт, *i. m.*, 487–488 (193. jegyz.).

11 Тафт, *i. m.*, 491–492 (208., 209. jegyz.).

12 Шалина, *i. m.*, 56.

Ezen állítás kiegészítésére azonban meg kell említenünk egy sor olyan emléket, amelyek a birodalom perifériáin keletkeztek, valószínűleg kevésbé a hellénisztikus, hanem inkább az ószövetségi zsidó, vagy helyi hagyomány erőteljesebb hatása alatt álltak, így már a 11. század előtt is a templón nyílásait záró vagy összefogott függönyöket ábrázolnak. Ilyenek többek között a szír-palesztin elefántcsont pixisek (6. sz.), a Pola-i ereklyetartó ládika Velencében, a ravennai San Appolinare in Classe (Ószövetségi áldozatbemutató mozaikja, 7. sz.).

Az katapeszmák használata aztán mégis fokozatosan szélesebb körben is terjedni kezdett, habár a templón-ajtó végül az anafora alatt zárva maradt. Taft még megemlíti, hogy miközben mindnyájan sokat hallottunk az ikonok fontos szerepéről az istentiszteletben, a bizánci források sohasem tesznek róluk említést a liturgia kapcsán, történeti módon nem játszottak szerepet a bizánci liturgiában.¹³ Paraliturgikus menetekben, a templomi térben inkább egyéni tiszteletadás keretében szerepeltek még ekkor.¹⁴ Az első utalások csak a 12. századból származnak a szentélypilléren ábrázolt Istenszülő és Krisztus előtti tiszteletadásról.¹⁵

3. A templón szimbolikája és a Királyi ajtó

Ha a templón önmagában jelentést hordozó elem volt a liturgikus térben, mi lehetett az a szimbolika, melyet hordozott? A négyoszlopos struktúra évszázadokon át tartó, szembeötlő állandósága jelezte, hogy elemei nem véletlenszerűek. Formájuk és díszítményeik – melyekre az emlékek bemutatásánál később kitérünk – arra vallanak a képzőművészeti párhuzamok tanúsága szerint, hogy az építészeti szerkezet a hajó és szentély határán többszörös jelentést hordozott. A katapeszmákat is ábrázoló emlékcsoport különösen is hangsúlyozza a párhuzamot a négyoszlopos, hármaskapuzatú, elfüggönyözött templón és az ószövetségi Szent Sátor Szentek Szentjének bejárata között, amelynek leírásában szintén négy oszlop és dí-

¹³ Тафт, *i. m.*, 492., 6. alfejezet.

¹⁴ Паттерсон-Шевченко, Нэнси, „Иконы в литургии”, in Лидов Алексей (szerk), *Восточнохристианский храм. Литургия и искусство*, Санкт-Петербург 1994, 37–38.

¹⁵ Бутырский, М. Н., „Богоматерь Параклесис у алтарной преграды: происхождение и литургическое содержание образа”, in Лидов А., *Происхождение – развитие – символика*, Москва 2000, 209.

szes függönyök szerepelnek. (Kiv 26,31–33.). Az ókeresztény, majd a kora bizánci időben a szimbolika a Jelenések könyvének Mennyei Jeruzsálemére is vonatkoztatható volt (Jn 15,5; 21,14).¹⁶ A miniatúrákon, kispasztikai és monumentális műfajú ábrázolásokon megtalálható ábrázolások részletes formai elemzése pedig már arra világít rá, hogy a sajátos márvány építmény és ötvösművű ajtaja által egyrészt szimbolikusan az ószövetségi Frigyládát őrző Szentek Szentjére, a Szent Sátorra történik utalás, másrészt az Újszövetség Egyházára, egyben már a Mennyei Jeruzsálem megjelenítője is.¹⁷ Itt kell megjegyezni, hogy a Királyi ajtó szárnyai a mai gyakorlattal ellentétben kifelé nyíltak.¹⁸ Ennek feltehetően gyakorlati oka volt, mégis elősegítette a zárt szekrényre, illetve kibóronra való allúziót, rejtett utalást.¹⁹

Mindeközben fővárosi körben is a szentélytér vizuális elzárása indult el. A katapeszma alkalmazását a képrombolás időszaka hozta be, de ez még nem lehetett állandósult.²⁰ A templón, mint szentélykeret változása első sorban azzal a bonyolult folyamattal függött össze, amelynek során a 10–11. században a Szent Liturgia végzése, elemeinek sajátos fejlődése alakult, különféle variánsai szintetizálódtak, és mindeközben korabeli összetett teológiai interpretációkkal gazdagodtak. Kétségtelenül szerepet játszott a szerzetesi befolyás megnövekedése a fővárosban is. Elsőrendűvé vált a Misztérium-tér elzárásának, illetve megnyitásának, revelációjának dinamikája, majd végül zárt Paradicsomként fokozatos elfüggönyözése. Majd az egyházszakadás ellentétei, Konstantinápoly 1204-es keresztetek által történt elfoglalása, a deszakralizálódó világ megtapasztalása, a hészükhazmus gyorsította a folyamatot a magyarázatok szerint.²¹

Sajátos, hogy a katapeszma alkalmazásával kezdődött meg a nyitott templón zárt ikonosztázió alakulásának folyamata. Mivel minden téma kidolgozott program szerint a monumentális festészetben, mozaikban jelen volt, éppen az oltártér elrejtése hívhatta életre azt a megoldást,

¹⁶ Шалина, *i. m.*, 58–60.

¹⁷ Шалина, *i. m.*, 60.

¹⁸ Тафт, *i. m.*, 485 (178. jegyz.).

¹⁹ A Frigyláda – kibóron szimbolikáról lásd Сизоненко, Татьяна, „О ветхозаветной символике царских врат древнерусского иконостаса”, in Лидов А., *Происхождение – развитие – символика*, Москва 2000, 514.

²⁰ Тафт, *i. m.*, 491 (206. jegyz.).

²¹ Лидов Алексей, „Иконостас: итоги и перспективы исследования”, in Лидов А., *Иконостас. Происхождение – развитие – символика*, Москва 2000, 18–19.; Тафт, *i. m.*, 492 (210. jegyz.); Лазарев, *i. m.*, 184.

hogy ikonok tegyék láthatóvá a láthatatlant, fokozatosan felváltva a függönyöket. Az ikonográfia duplikálását a liturgiában történő átalakulás hívta életre, és a kapcsolódó új teológiai magyarázatok voltak hivatottak értelmezni.²²

4. Korai festett bizánci és oroszöldi Királyi ajtók

A tárgyi emlékek tanúsága szerint a bizánci templón központi kapunyílásába a közép bizánci időszakban kezdenek ajtószárnyakat készíteni. Bár a legkorábbi ábrázolásuk a már említett 9. század végéről származik a Nazianzi Szent Gergely homíliáit tartalmazó kódexben (Párizs, BN), csak a 12. század második felében válhattak a templón gyakori elemévé. Így láthatóak például Kokkinobaphoszi Jakobosz beszédeinek (12. sz. második negyede, Vatikán, gr. 1162, fol. 90) egyik miniatúráján.

A fennmaradt szentélyrekesztő-parapetek, korlátok nem voltak magasak, rájuk lehetett támaszkodni. Az ide készült ajtók is ehhez a magassághoz igazodtak (115–140 cm), formájuk egyenes vagy félköríves záródású volt. A források és a bizánci miniatúrák tanúsága szerint a közép bizánci Királyi ajtók változatos anyagokból készülhettek. Díszítésük lehetett fávára erősített, aranyozott ezüstlemez, elefántcsont-, vagy fafaragás, illetve faalapra történő festés.²³

A legkorábbi ismert ikonszerűen festett példák között a Sínai kolostor ikongyűjteményében fennmaradt, az Örömhírvételt ábrázoló Királyi ajtót említhetjük, melyet a 12. század végére datálnak. A két ajtószárny együttes mérete 120×64,5×2 cm.²⁴ További példák a 13. század elejéről ismertek. Ilyen a még kisebb keresztmetszetű Királyi ajtó a sínai Szent Katalin-kolostor Panaghia-kápolnájából (125,4×41×3,8 cm).²⁵ Mindkét említett példa azonos ikonográfiát követ, azaz a bal szárnyon Gábor arkangyalt, a másikon az Istenszülőt ábrázolja, amint egymás felé fordulva állnak.

²² Лидов, *i. m.*, 15.

²³ Смирнова Э. С., Живопись Великого Новгорода. Середина XIII — начало XV века. Москва, 1976, 167.

²⁴ Cormack, Robin – Vassilaki, Maria (ed.), Byzantium 330–1453. London 2008. Kat. 322.

²⁵ WEITZMANN, KURT, „Fragments of an early St. Nicholas triptych on Mount Sinai (pl. 1–10)”. Δελτίον ΧΑΕ 4 (1964–1965), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Γεωργίου Α. Σωτηρίου (1881–1965) Σελ. 11–23 ΑΘΗΝΑ 1966, (pp. 1–23), 2–3. Bulletin XAE 4 (1964–1965), D période. Georgios A. Sotiriou emlékére (1881–1965) <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/deltion/article/view/4456/4232>

Mária mögött támla nélküli alacsony trón látható, az ikon háttere arany, komolyabb építészeti kulissza ábrázolása nélkül. A későbbiekben a Királyi ajtók ikonográfiájának Bizáncban és hatósugarában több változata is ismert volt, így szerepelhettek a szárnyakon az ószövetségi Dávid és Salamon vagy Péter és Pál főapostolok.²⁶ Az alakok kiválasztása egyértelműen az ószövetségi Jeruzsálemre és Templomára, illetve a keresztény Egyházra vonatkoztatható. Azonban legáltalánosabban a bizánci ajtókon az Örömhírvétel ábrázolása fordult elő.

Ami a bizánci templont illeti, a 11. század folyamán gerendázatára festett episztilion, fekvő formátumú, hosszú ikontábla került, amelyen koncentráltan jelentek meg a későbbi ikonográfiai program ábrázolásai (12. századi példáit a sínai Szt. Katalin kolostor gyűjteményében őrzik). Nagyméretű képek elsőként a templont kétoldalt keretező pillérekre a 11. század végétől készültek. Ezek az ún. proszkünetáronok az Istenszülőt, a tituláris szentet vagy Krisztust ábrázolták freskóként megfestve, faragott márvány keretben. Majd az oszlopközökbe is helyeznek ikonokat, legkorábban a 12. századtól, bár az oszlopközök teljes bezárására még sokáig nem kerül sor.²⁷

A görög megnevezésnek megfelelően, a 12–14. századi szláv forrásokban is a *Királyi ajtó* kifejezés még a templom főbejáratára vonatkozott, és az oltártérbe vezető ajtót *Paradicsomi* (»паускыи«), vagy *Szent ajtónak* nevezték.²⁸ Szintén görög eredetű a 16. század végéig használatban lévő, egyházi szláv *tjablo* (тябло) megnevezés, amely a *templón* kifejezésből ered.

Orosz földön már viszonylag korán, még a magas, többsoros ikonosztázion kialakulása előtt megjelent a festett szárnyú Királyi ajtók készítésének szokása. A legkorábbi példát, a novgorodi ikonfestő iskolához kapcsolt, Krivojéból származó festett Királyi ajtót a 13. század második felére vagy utolsó harmadára datálják (Moszkva, Tretyakov Képtár, 137 x 77 cm).²⁹ Érdekeségét az adja, hogy nem sokkal később készült, mint az ismert bizánci példák, azonban azoktól eltérő ikonográfia jellemzi. Felső részén az

²⁶ Смирнова, i. m., 168.

²⁷ Лидов А., „Иконостас: итоги и перспективы исследования”, in Лидов А. (szerk.) Иконостас: Происхождение – развитие – символика, Сапкт-Петербург – Москва: Прогресс-Традиция, 2000, 11–32.

²⁸ Смирнова, i. m., 166–167.

²⁹ Смирнова Э. С. – Лаурина В. К. – Гордиенко Э. А., Живопись Великого Новгорода. XV век, Москва 1982, 337; Lazarev datálja a század utolsó harmadára. Лазарев В. Н. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Москва,.: Искусство, 2000. kat. № 16., 167.

Örömhírvétel alakjai, lent két álló alak, a jobboldali szárnyon Nagy Szent Bazil látható (a bal szárny festékrétege szinte teljesen elpusztult).

Az 1330–50-es években készülhetett az a Lihacsov-gyűjteményből származó Királyi ajtó, amelyet rézlemezek díszítettek ún. tűzaranyozás technikával, arannyal készített rajzzal (Szentpétervár, Állami Orosz Múzeum, 135 x 93 cm). Ikonográfiája egy másik típust jelenít meg, amelyben az Örömhírvétel alatt a négy evangélista ülő alakja látható. Orosz földön mindkét említett ikonográfiai típus, amely a korabeli bizánci emlékekre nem jellemző, meglehetősen gyakori volt, különösen a novgorodi körben.³⁰ A 14. század után az észak-orosz Királyi ajtókon is egyre inkább az evangélisták alakjai veszik át a két liturgiaszerző szent helyét.³¹ Ahogy a bizánci ötvösművű ajtók esetében, így itt is a fémlemezekkel való díszítés, és a figurális mezők közötti tagolásokon látható ornamentika, így a rozetták, az orosz lánggriffek sora ismét a Királyi ajtó azon ószövetségi vonatkozású szimbolikájára utalhat, amely a Frigyláda bizánci miniatura-ábrázolásaira megy vissza. Így kapcsolódik az ikonográfia is az ószövetségi képekhez, az Örömhírvétel emlékeztet arra, hogy az Istenszülő is szent Frigyládává válik, az evangéliumok pedig az új törvénytáblaként szolgálnak.³²

5. A Királyi kapu szerkezeti részei: tartóoszlopok és „függöny”

Az orosz emléktanyagban a szerkezeti részek több példája is fennmaradt. Ilyenek az ajtószárnyak felfüggesztésére szolgáló kis oszlopok a novgorodi körből (15. sz. közepe, Moszkva Tretyakov Képtár, 130 x 13 cm).³³ Az oszlopokat egy-egy négyzetes és két-két hosszanti képmező díszíti. A középsőkben Nazianzi Szent Gergely és Szent Miklós püspök, az alsókban Fülöp és István diakónusok álló alakjai vannak megfestve. A kiválasztott egyházi személyek a szentélytér ábrázolásainak gyakori – mondhatni – szokásos alakjai, így kapcsolódnak az ikonográfiába.

Külön érdemes kitérni viszont a félalakos felső mezőkre, ahol a jobb oszlopon Krisztus látható szembenézetben, a másikon a könyörgő Isten-

30 Смирнова, *i. m.*, 168.

31 Смирнова – Лаурина – Гордиенко, *i. m.*, 336–337.

32 Сизоненко, *i. m.*, 509.

33 Антонова В. И., Мнева Н. Е., *Каталог древнерусской живописи XI – начала XVIII в. в. Опыт историко-художественной классификации. В 2-х томах*, Москва 1963. Т. I., kat. 63.

szülő látható jobbra, Krisztus felé fordulva, előre nyújtott kézzel, ahogy a Hagioszoritissza típusú ábrázolásokon. A két, alig 10 cm-es ábrázolás ősi hagyományra megy vissza, amikor látszólag két nem összekapcsolódó ábrázolás a templom előcsarnokában szerepelt az oldalfalakon a hajóba vezető Királyi kapu mellett, és egyénileg tiszteletadásra és képcsókolásra járultak oda a hajóba való belépés előtt a „proskynemata” ikonokhoz, az Első bemenet (eredeti Kisbemenet) során. E gyakorlat példájának tekintik a konstantinápolyi Hagia Szophia központi előcsarnokának mozaikját a Császárcapu előtt, amelyen X. Leó császár látható proskynészisben Mária előtt. E tiszteletadás az ikonok a liturgia végzésébe való bevonásának első állomása lehet. A sajátos „dialógus” ábrázolás Krisztus és a közbenjáró Mária között viszont később a templomi tér keleti támaszaira került át, ahol a Paraklészis-kompozíciót monumentális ikonok jelenítették meg. Ezek az ikonok néhol önálló márványkeretezésben szerepeltek. A 12. századtól már vannak források az Istenszülő és Krisztus ikonja felé forduló tiszteletadásnak, de ezek már a szentélybe való Kisbemenethez kapcsolódnak.³⁴ A novgorodi oszlopokon való Paraklészis-kompozíció tehát ennek lehetett tárgya. A bizánci paraklészis ikonok viszont előzményei lettek annak a gyakorlatnak, hogy az oszlopközökbe ikonokat helyeznek.³⁵

Egészen sajátos szerkezeti résznek tekinthető a szupraport tábla (*сень надвратная*). A „szeny” kifejezést szláv nyelvekről oltalomnak vagy árnyékolónak lehet fordítani, így az elem elnevezése utalhat arra, hogy a kapateszmától, a templón függönyéből eredeztethető. Kialakítását tekintve ez a Királyi ajtó fölötti nyílást teljesen záró, gyakorta ikonként festett tábla, amelynek alsó bemetszett formájába pontosan illeszkedik a Királyi ajtó felső záródása. A Tretyakov Képtárban őrzött 15. századi, Rubljov körének tulajdonított példáján az Apostolok áldozásának kettős jelenete látható.³⁶ A szupraport tábla nem pusztán funkcionális vagy dekoratív záróelem, szoros tartalmi egységet is képez a Királyi ajtóval. Formája és ábrázolásai szorosan kapcsolódnak a szentélybejárat jelentéstartalmához. Ennek a kapufeletti ikonnak a szimbolikájára és ikonográfiájára később térünk ki.

³⁴ БУТЫРСКИЙ, *i. m.*, 208–210.

³⁵ KALOPISSI-VERTI, SOPHIA, “The Proskynetaria of the Templon and Narthex: Form, Imagery, Spatial Connections, and Reception”, in S. GERSTEL (ed.), *Thresholds of the Sacred: Architectural, Art Historical, Liturgical, and Theological Perspectives on Religious Screens, East and West*. Washington 2006, 113–114.

³⁶ АНТОНОВА В. И., МНЕВА *i. m.*, 276–278, 185. kép.

6. Királyi ajtók megjelenése a Kárpát-vidéken

Az ukrán kutatók szerint a szentélybe vezető Királyi ajtó legkorábbi említése az Ipatyijev-krónikában a Halics-Volhíniai Fejedelemség krónikása által írt részében olvasható, amely lejegyzí, hogy 1260-ban Danyiil halicsi fejedelem az újonnan épített chelmi templomba Magyarországról hozott egy faragott vörösmárvány kelyhet (чашню) vízszenteléshez és a templom királyinak nevezett ajtaja előtt helyezte el (ц(с)ркыми)³⁷ Az eredeti szövegben azonban egyértelműen olvasható, hogy a márvány tárgyat valójában medenceként állították fel vízkereszti vízszenteléshez (створи же в неї крестилницю кр(с)тити водоу. на стое Бовление). A szónak *kereszte-lőmedence* jelentése is van, de a tárgy pontos funkciójától függetlenül valószínűbb, hogy az előcsarnokból a hajóba vezető Királyi-kapu előtt állt, mintsem a szentély előtt, netán az ambónon. Azaz itt még a kora bizánci terminus volt érvényben, ami nem lehet az ikonosztázion Királyi ajtó szárnyainak igazolása.

A fentieknek ellentmondhat az egyik 13. századi kijevei mozaik, a Szent Mihály-székesegyház apszisában, ahol viszont már látható egy alacsony, márvány templón arany Királyi ajtóval az Apostolok áldozása jelenetben. Ugyanakkor ismert tény, hogy a korabeli mozaikok Kijevben görög mesterek irányításával, konstantinápolyi program szerint készültek, így mind az ikonográfiai program, mind részelemei, így a templónt ábrázoló részlet, a bizánci fővárosi gyakorlatot tükrözik. Ez az ikonográfia tehát ekkor még csupán mintaként szolgálhatott a helyi megoldások számára, nem jelent általánosan bevett gyakorlatot.

A bizánci világban alkalmazott fémlemez borítású Királyi ajtószárnyak a Kárpátok vidékén ebből az időszakból nem ismertek. A korábban már említett Lihacsov-gyűjteményből származó bronz ajtószárnyakkal kapcsolatban az ukrán kutatás megjegyzi, hogy a szárnyak félkörív záródású formája nem tipikusan orosz, ezért Kijevhez kapcsolja az emléket a helyi művészet korai példájaként.³⁸

A kárpáti régióban az ikonosztázion központi liturgikus kapuját kezdetben katapeszma zárta el, ahogy ezt a Reczycaról származó Istenszülő

³⁷ Гелитович, Марія, „Іконописні царські врата”, in Юркевич, Юрій (szerk.), *Царські врата українських іконостасів*, Львів 2012, 13.

³⁸ Ярема, Володимир патріарх, *Іконопис Західної України XII–XV ст.*, Львів 2005, 232–233.; Гелитович, і. т., 2012, 19.

oltalma ikon is ábrázolja (16. század eleje, Rivne, Krajeznavcsyj muzej).³⁹ A jelenetben az ambónon álló Romanosz Melodosz mögött, fej feletti magasságban egy vízszintes tartón vörös függöny látható mintegy az apszis előtt. A lembergi Elszenderedés-templom 1579. évi leltára is rögzíti a berendezésben a Királyi és Diakónus ajtóra való függönyt.⁴⁰

A Királyi ajtó szárnyai feltehetően a 15. század végén és a 16. század elején jelenhettek meg, azonban – miként az előbb említett ikon is jelzi, – még hosszú ideig nem váltak az ikonosztázion kötelező elemévé, a 16. század első felében kezdtek csak elterjedni. A legkorábbi fennmaradt festett ajtószárnyak a Kárpát-vidéken – melyeket később még bemutatunk – *Baluciankáról* származnak (Sanok, Muzeum Budownictwa Ludowego). A 15. század végére datálják őket, bár stílusjegyeik alapján inkább a 16. század elején készülhettek.⁴¹

Az ajtók első biztos említése a zymneni kolostor Örömhírvétel templomának 1550-ben festett Evangéliumában szerepel egy adományozási bejegyzésben.⁴² Ezt követően, a 16. század második feléből mintegy harminc festett ajtószárny maradt fenn.⁴³ Ezek között csak néhány datálható a század közepére, zömmel a 16. század utolsó harmadában és végén készültek. Ennek ellenére az egész ikon emlékanyag nagyságához viszonyítva az ajtók jóval kisebb számban vannak jelen, ezért a kutatás arra következtet, hogy a legtöbb templomban helyettük mégiscsak záró függönyt alkalmaztak.

Ebben az időszakban, amikor az archaikus formájú, aszimmetrikus Kárpát-vidéki templón alapvető változásokon ment keresztül és új sorokkal, témákkal bővült, az ikonként festett Királyi ajtó vizuális, majd tartalmi tengelyként kezdett működni. Így került a korábban két vagy három ikonos, aszimmetrikus alapképsorban a kapu bal oldalára az Istenszülő ikonja és a jobb oldalra Krisztusé, majd – a két Diakónus ajtó bevezetésével – a további alapképek.⁴⁴ A szárnyas, festett Királyi ajtó a négy alapképes iko-

39 Александрович Володимир, Покров Богородиці, Львів 2010, 298–359.

40 Гелитович, і. м., 2012, 13, 7. jegyz.

41 SZCZERKOWSKI, A., „Najstarszy typ carskich wrót w zbiorach MBL”, in *Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku*, 1970, nr. 12., 62–64.

42 Александрович, В., „Джерела до історії монументального малярства та іконопису Волині XII–XVI століть”, in Родовід, Наукові записки до історії культури України, Київ 1994/ 8, 23.

43 Драган Михайло, Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст., Київ 20, 23.; Гелитович, і. м., 2012, 12.

44 Természetesen az alapképsor architektonikus rendjének rögzülését más tényezők is befolyásolhatták, hiszen ajtószárnyak az orosz ikonosztázionokon is voltak, azok alapképszo-

nosztázion-szerkezetben rögzült kötelező jelleggel, ahogy ezt Martin Gruneweg (1562–1615) az 1580-as években a lemergi Elszenderedés templom ikonosztázionjáról készült rajza tanúsítja.⁴⁵ A 16. század második feléből a Királyi ajtókkal kapcsolatos levéltári feljegyzések is megiszaporodtak.⁴⁶

7. A Kárpát-vidéki Királyi ajtók formai jellemzői: bejárat a Szentek Szentjébe

A Királyi ajtókat a Kárpát-vidéken is egyfajta ikonként fatáblára festették, amelynek nem volt kerete. Formájuk a 16. század végéig viszonylag kevés részletben tért el. A két összezáruló ajtószárny vizuálisan egy álló négyszöget képez, amelyhez felül kissé keskenyebb, legtöbbször ívelt záródás kapcsolódik. Ez a záró forma építészeti, legtöbbször késő gótikus terminusokkal írható le: félköríves, csúcsíves, számárhátíves, a Tudor-ívhez hasonló lapos számárhátíves sziluettet alkot. A 16. század második felétől a Királyi ajtó felső lezárása egyre változatosabb profillal, bonyolultabb, tagolt ívekkel, karéjokkal történik (Királyi ajtó jobb szárnya Busowiskáról, 16. század második fele; Királyi ajtó *Krzyweról* Lemberg, NML).⁴⁷

Ezeket a formákat a legtöbb kutató pusztán dekoratív, tartalmi vonatkozások nélküli megoldásoknak tekinti, azonban újabban felmerült szim-

rának képi rendje viszont még később rögzült, mint a Kárpát-vidéken. Vö. Сперовский Н.: „Старинные русские иконостасы. Происхождение их и разбор иконографического содержания”, in Кудрявцева Т. (szerk.), *Высокий русский иконостас*, Москва 2004, 62–66.

45 Гелитович, М., *Иконостасний ансамбль церкви Успіння Богородиці з Наконечного у контексті українського іконопису другої половини XVI століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства. Міністерство освіти та науки України, Інститут народознавства НАН України (автореферат)*, Львів 2001, 10.

46 Александрович, В., „Образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво in: Українська культура XIII- першої половини XV ст.”, in Смолий В. А. (szerk.), *Історія української культури: У п'яти т. Т. 2. Українська культура XIII – першої половини XVII століття*, Київ 2001, 675.

47 Міляєва, Л., (за участю/közreműk.: Гелитович, М.), *Українська ікона XI-XVIII століть*, Київ 2007, kat. 272. A szárnyak kompozíciója helyenként középkorisan esetlegesnek tűnik, hiszen meglehetősen szabadon kezelik a szimmetria elvét. A domazyri Királyi ajtó záró faragványa a bal és jobb oldalon nem ismétlődik tükröképesen (16. sz. közepe), a raduzzi ajtószárnyak képmező-beosztása pedig olyan jelentős mértékben elcsúszott egymáshoz képest, hogy ha nem kapcsolná össze őket azonos festésmód, részletek, stíláriis azonosságok, nehezen volna elképzelhető el, hogy azonos együttes számára készültek (16. sz. második fele, Lemberg, NML). Vö. Юркевич, i. m., kat. 8., 60

bolikus interpretációjuk lehetősége is. Az elgondolás szerint a Királyi ajtó díszes felső formája azokat a Frigyláda ábrázolásokat követi, amelyek a kora és közép bizánci miniaturákon láthatók. Ez a csúcsban záruló profil részben a Frigyláda fedélformájára, díszes kialakítására utal, részben a Szent Sátor Szentek Szentjébe vezető ajtót szimbolizálja.⁴⁸ Az erre vonatkozó kutatás párhuzamot von az ábrázolásokon a Frigyláda fölött látható csillag és a kereszt között. Azonban a kereszt a Királyi kapukon a 17. századig rendkívül ritkán fordul elő, nem tekinthető tipikus motívumként.

Egyre jelentősebbé vált a 16. század második felétől az ábrázolások keretezéseként szolgáló ornamentika. A motívumok szintén a korabeli közé-európai késő gótikus művészetből ismertek: stilizált kúszólevelek, rozetták, melyek az ikonok háttereirehasonlóan vésettek vagy a krétaalapozásból formáztak. A legdíszesebb, már reneszánsz jellegű ornamensek egy *suszycza wielkai* Királyi ajtó jobb szárnytöredékén láthatók két képmező részletével. Az itt látható evangélista alakok festésmódja a Peresopnicai Evangélium (1556–1561) miniatúráival áll stílári rokonságban, s így a két kiemelkedő színvonalú mű ugyanakkor a mesternek tulajdonítható.⁴⁹

Szintén ebben az időszakban egyes ajtószárnyakon már feltűnik a Kárpát-vidéki késő középkori emlékekre nem jellemző áttört faragás. Egyelőre csak a felső ívelt formák díszes lezárásaként készült, aranyozás emeli ki. Ilyen például a gótikus jellegű, áttört levélsor a *Wola Dobrostantskáról* származó ajtószárnyak tetején (16. század második fele, Lemberg NML).⁵⁰ A *Domazyrról* származó Királyi ajtó (16. század, Lemberg, NML) szárnyait már bonyolultabb vezetésű, gótikus kúszóleveles indamotívum zárja.⁵¹ Az ornamentika különleges példája Potyliczban maradt fenn (Lemberg, NML), ahol az ajtószárny ornamentális faragásában akantuszleveles minta jelenik meg szőlőfürtökkel.⁵² A przemysli műhelyhez kapcsolható lipiei

48 Сизоненко, *i. m.*, 502–513.

49 Александрович, *i. m.*, 2001, 676. A Királyi ajtók általános típusától egy Chelm környékéről származó Királyi ajtó jelentősen eltér. Az ajtó a 16. század végén készült, a volhíniai tradíció helyi folytatása. Szárnyain csak a négy evangélista hagyományos, egész alakos ábrázolása szerepel álló négyesög ikonmezőben, melyet ráerősített ezüstözött, profilozott keret vesz körül. Fent a két szárny keretes szegélyű félkörívvé zárul, középpontjában faragott görögkereszttel. A többi fennmaradt Királyi ajtó nem koronázza sem kereszt, sem más záró olyan motívum, amellyel a 16–17. század fordulójától kezdik díszíteni az ajtószárnyakat. Драган, *i. m.*, 19., 5. kép.

50 Драган, *i. m.* 18., 4. kép.

51 Юркевич, Юрій (szerk.), Царські врата українських іконостасів, Львів 2012, 49–53., kat. 3.

52 Александрович, *i. m.*, 2001, 678.

ikonosztázion gazdag faragásában (Lancut, Muzeum Zamek) az ikonosztázionat koronázó oromzata is fennmaradt, melyet, miként Királyi ajtaját is hangsúlyos szőlőfürtös inda alkot.

Ahogy a szárnyak záró formájának esetében is, a faragásnál is felfedezhetők a dekoratív funkció mellett szimbolikus utalások. A kibomló rügyek, indák Áron kivirágzott vesszejére utalnak, amely Krisztus titokzatos megtestesülésének előképe. Az ószövetségi vonatkozású motívumok mellett egyre inkább a szőlőinda, szőlőfürtök kerülnek előtérbe, melyek az Eucharisztia jelentéltre fognak utalni. A faragott Királyi ajtó így egyrészt a kivirágzott vesszőt őrző Frigyláda ajtaját, másrészt a Kibóron ajtaját szimbolizálja.⁵³

A korabeli görög, balkáni szobrászatban már széles körben elterjedt a Királyi ajtókon, gerendákon, oszlopokon a faragott leveles növényi inda, kirügyező fa (Jessze fája), virágok, gyümölcsök, szőlőfürtök (Kirügyező fa a Sínai Keresztelő János-kápolna 16. századi Királyi ajtaján is megjelenik). A Kárpát-vidéken csak a 16–17. század fordulójától kap majd egyre nagyobb szerepet a faragás, elsőként a Királyi ajtóknál. Számos ajtó ornamentikájára ekkor már az európai késő reneszánsz és manierista dekorációs rendszer hat. Ez azonban nem csökkentette, hanem ellenkezőleg, épp erősítette a faragott motívumok szimbolizmusát.

Jellegzetessé vált ebben az időszakban még a Mandylion faragványba történő foglalása is (Horožanka, 16. század vége).⁵⁴ Az ajtó további fejlődése során a festett, majd faragott ornamentika fokozatosan visszaszorította a festett felületet, amelyből a 17. századra csak kisebb festett képmezők maradtak. Mégis, az eucharisztikus vonatkozású szőlőfürtös faragványok tovább erősítik a tabernákulumra való utalásokat.

8. Az ikonográfia általános sajátosságai: Örömhírvétel és evangélisták (a Mennyei Jeruzsálem, a Paradicsom ajtaja)

E régióban az ajtószárnyak ikonográfiájának kevesebb variánsa volt ismert, mint más területeken, ahol már a 13. századtól több változatban is készültek. A hagyományos képi program ezen a vidéken is az Örömhír gondolatköréhez kapcsolódik.⁵⁵ A legáltalánosabban elterjedt formában a

⁵³ Сизоненко, *i. m.*, 512.

⁵⁴ Александрович, *i. m.*, 2001, 680.

⁵⁵ Колос, О., „Семантика царських врат: спроба інтерпретації”, in Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. 2006 / 4 (9), 108

felső részén az Örömhírvétel, alatta az evangélisták ábrázolása volt szokásos. Miközben a bizánci és balkáni Királyi ajtókon az Örömhírvétel a központi mezőt foglalja el, vagy legalább méretben és elhelyezésben kiemelt, centrális szerepet kap, addig szláv területeket az Örömhírvétel a felső, záró részben található.⁵⁶

Az Örömhírvétel-ikonográfia a Királyi ajtó szárnyain a Megtestesülés misztériumára utalva az oltártérbe való bejáratot jelöli. A Királyi ajtó szimbolikájának ószövetségi előképe Ezekiel (44,1–2) könyvében olvasható: „Aztán visszavitt engem a szentély külső kapujának irányába, amely kelet felé nézett; és ez zárva volt. Akkor az Úr így szólt hozzám: Ez a kapu zárva legyen; ne nyissák ki, és senki se menjen be rajta, mert az Úr, Izrael Istene vonult be azon; ezért zárva legyen.” A téma további jelentését az Akathisztosz himnusz bontja ki: 4., 8., 10. ikosz: „Üdvözlégy, mert általad megnyíltak a Paradicsom ajtajai!... Üdvözlégy, a tisztaságos titkok megnyitója! Üdvözlégy, üdvösség ajtaja!”⁵⁷

Ez a jelentés nem pusztán a megtestesülés és szűzi szülés titkára utal, hanem a bizánci időkhöz kapcsolja az ikonográfiai típust. Emlékeztet arra, hogy ez itt a Szentek szentjének ajtaja, tengelye mindig az oltár tengelyével esik egybe, szimbolikája a Mennyei Királyság kapujára utal.⁵⁸ Ezt a jelentést az evangélisták jelenléte erősíti, akik a Mennyei Jeruzsálemet megjelenítő bizánci kupola támelemeiről, csegelyeiről kerültek át a Királyi ajtóra.

A legkorábbinak tekinthető Királyi ajtó a Kárpát-vidéken, amely *Balučiankán* maradt fenn, a hagyományos ikonográfiai programot követi (15/16. sz. fordulója, 144 x 80 cm, Sanok, Muzeum Historyczne).⁵⁹ A két szárny ikonszerűen mélyített képmezővel, kovcseggel készült, amelyben három-három képmező kapcsolódik össze egy kompozícióvá. A jelenetek, – az Örömhírvétel és a négy evangélista – egyfajta formai fokozással épülnek fel, a legfelső a legkisebb, majd lefelé magasságuk arányosan nő. A háttér egyöntetűen okker, amelyen az egyes ábrázolásokat csak a figurák környezetét alkotó architekturális vagy táji elemek választják el, egyfajta festett keretként. Az Istenszülő és az evangélisták alacsony, támla nélküli

⁵⁶ Смирнова, i. m., 168

⁵⁷ Смирнова Э. С., *Живопись Великого Новгорода. Середина XIII – начало XV века*, Москва 1976, 167.

⁵⁸ Колос, i. m., 106. A Királyi ajtó Menny kapujaként való interpretációját 17. századi epitáfiumok ábrázolásai is igazolják.

⁵⁹ KŁOSIŃSKA JANINA, *Ikônes de Pologne*, Paris 1987, kat. 17.; CZAJKOWSKI, J. – GRĄDZIELA, R. – SZCZEPKOWSKI, A., *Ikona karpacka*, Sanok 1998, kat. 2.

padokon foglalnak helyet, a háttérben szinte minden jelenetben egy bazilikális és egy toronyszerű kupolás épület látható, melyet vörös velum köt össze, az Őszövetség és Újszövetség közötti kapcsolatra utalóan.

A felső mező bal ívéhez igazodó háttér-architektúra hangsúlyozza Gábor arkangyal lendületesen lépő mozdulatát. A párnás trónuson Gábornak háttal ülő Istenszülő visszafordul a köszöntő szavakra, a fej és kéztartás itt is a mező ívéhez illeszkedik. Lejjebb, a baloldali szárnyon Patmoszra utaló sziklás táj előtt János evangélista ír, hátratekintve az ég szférájából érkező sugalmazásra, alatta az írásba mélyedő Márk, a jobboldalon Máté és Lukács építészeti hátterek előtt. A figurák előképei a novgorodi festészetben találhatók meg.⁶⁰ Az Örömhírvétel kompozíciókban a viszonylag kimunkált palotaépületek nem jellemzőek a korai orosz festészetre, inkább bizánci példákon ismertek, ott a 12. századtól jelennek meg.⁶¹

Néhány további példán az ülő Máriát látjuk. Így a *krivei* ajtón nyitott könyv felett foglal helyett, arra az apokrif mozzanatra utalva, hogy olvasás közben lepte meg az angyal (16. sz. második fele, Lemberg, NML).⁶² A 16. század legvégén, részben a könyvfestészet, könyvgrafika hatására összetettebb palota-architektúra képezi a jelenet háttérét, a klesóvi Királyi ajtón Mária szüzességére utaló szimbólum is feltűnik, vörös vázában fehér virágok csokra áll hátul egy kis asztalon (Rivne OKM).⁶³

A Királyi ajtók többségén viszont az Örömhírvétel álló változatát festették meg, azaz az Istenszülő építészeti háttér előtt, esetleg széke előtt áll Gábor arkangyal felé fordulva, nyújtott nyitott tenyérrel, attribútumok nélkül. Azaz ebben az ikonográfiában az eredeti 12. századi bizánci ikonográfia hagyománya folytatódik. Ezt a változatot példázza a *Suszyca Wielkaról* származó másik, majdnem épen megmaradt Királyi ajtó (16. század közepe, Lemberg, NML).⁶⁴

A 16. század második felében a Királyi ajtó ikonográfiájának tematikája állandósult és kánoni érvényűvé vált. Az evangélisták sorrendje viszont ezen belül változatosan alakult, és ábrázolásuk is eltérő prototípusok szerint készült. Mindig egész alakosan foglalnak helyet az évtizedekkel egyre bonyolultabb építészeti kulisszák előtt, pulpitus előtti trónuson ülve, írás

60 Ярема, *i. m.*, 230-232.

61 Смирнова, *i. m.*, 169.

62 Юркевич, *i. m.*, 64., kat. 11.

63 Юркевич, *i. m.*, 70, kat. 13.

64 Гелитович, М., Икони Старосамбірщини. Львів 2010, kat. 70.

közben. Sokszor Máté és János idősebbként, ősz hajjal láthatók, Márk és Lukács – az alsóbb mezőkben többnyire – barna hajjal. Közöttük Máté többször kötetlenebb módon jelenik meg, amint tollát hegyezi, vagy előveszi írópalcáját. A Jánost ábrázoló mező a változatos beállítások és a különféle stilizált hegyvidék ábrázolása okán minden ikonon szinte egyedinek hat. Jelenetének gyakori társszereplője tanítványa Prochórosz, akinek az evangélista tollba mond látványos gesztussal az ég felé mutatva.

Ebből az időszakból már egy sor Királyi ajtó fennmaradt az Örömhírvétel és a négy evangélista ábrázolásaival (Góry, Babce, NML).⁶⁵ A przemysli múzeumban egy ismeretlen helyről származó Királyi ajtó ikonográfiája a suszyca wielkai Királyi ajtó ábrázolásait követi (16. század második fele, Muzeum Okręgowo w Przemyślu).⁶⁶

A munkácsi püspökség emléanyagában is fennmaradt egy számárhátíves záródású ikonszerűen festett ajtó, amelyet a festékréteg jelentős kopása és hiányai ellenére a 16. század végére lehet datálni (Kruzsłó, 16. század második fele, Bártfa, SM).⁶⁷ Ikonográfiája hagyományos, festésmódja viszont archaikus, rendkívül leegyszerűsítő, korábbi kutatói nem említik analógiáit. Azonban a stiláris jegyek – színpaletta, kontúrozás, mandulavágású szemek – alapján egyértelműen állítható, hogy megfestése a Czerteznéből származó Dicsőített Hodigitria mesteréhez kapcsolható.⁶⁸

9. Krisztusi jelenlét a Királyi ajtó együttesének ikonográfiájában

A novgorodi festészetben gyakran nyolc részjelenet alkotja a Királyi ajtó szárnyak kompozícióját, amelyeken a hagyományos ábrázolások mellett az Apostolok két szín alatti áldozásának jelenetei is láthatók. A jelenet az Eucharisztia kiszolgáltatására emlékeztet, amelyből a papság a szentélyben, a hívek pedig a Királyi ajtó előtt, a szóleánál részesülnek, és Krisztus az Eucharishtiában való templomi jelenlétére emlékeztet.

65 JANOCZA, MICHAŁ, ks., *Ukraińskie i białoruskie ikony świąteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu*, Warszawa 2001, 198.

66 KIWAŁA, BRONISŁAWA – BURZYŃSKA, JANINA, *Ikony ze zbiorów Muzeum Okręgowego w Przemyślu*, Kraków 1981, 29.; KŁOSIŃSKA, J., *Ikonenmuseum Recklinghausen: Ikonen aus Polen* (Katalog zur Ausstellung vom 12.6.–31.7.1966.) Recklinghausen 1966, kat. 68.

67 GREŠLÍK, VLADISLAV, *Ikony Šarišského múzea v Bardejove*, Bratislava 1994, kat. 12.

68 Vö. СВЕНЦІЦЬКА В. – ОТКОВИЧ В., *Українське народне малярство XIII–XX століть*, Київ 1991, kat. 45.

A Kárpát-vidéki emlékanyagban csupán néhány olyan Királyi ajtó maradt fenn, amelyen az Eucharisztia vétele szerepel. Az indás gótikus faragványa kapcsán már említett *Domazyrról* származó Királyi ajtó (16. század, Lemberg, NML) két felső mezejében, az Apostolok áldozása jelenet szerepel a szokásos Örömhírvétel helyett. A mester feltehetően több különféle előkép nyomán dolgozott, hiszen a két áldozási kompozíció nem tükörképes, szemben az orosz ikonokon szokásossal. Mindkettőn Krisztus a képmező bal oldalán állva fogadja a hozzá lépő tanítványokat. A baloldali jelenetben himationja háta mögött még lebeg, a második jelenetben már nyugodt redőkben hull alá, mintha a két jelenet közötti időbeliségre kívánna utalni.⁶⁹ Az evangélisták alakjai sem készültek azonos arányrendszer szerint. A domazyri Királyi ajtó alsó képmezeiben viszont az evangélisták író alakjai láthatók. A képi program tehát nagyon szemléletesen utal arra, hogy Királyi ajtó előtt hangzik el az evangélium és itt történik az áldoztatás, azaz az Ige megtestesült, Krisztus kinyilatkoztatja örömhírét, és átadja magát az Eucharisziában.

A Királyi ajtón megfestett témák jól illusztrálják azt a folyamatot, amelyben a bizánci monumentális művészet képi programjának egyes jelei, szereplői az ikonosztázionra, esetünkben a Királyi ajtóra kerültek át. Az apostolok, az Ige közvetítői a templom kupoláját tartó csegelyekről, a szentély diadalívéről az Örömhírvétel, a szentélyből az Eucharisztia vétele, az apostolok áldozása.

A legösszetettebb ikonográfia szerint festették meg a már említett *Klesówból* származó Királyi ajtót és kapcsolódó szupraport ikonját (16. sz. vége, Rivne, OKM). A félköríves záródású szárnyakon a hagyományos ikonográfia jelenik meg, fent az Örömhírvétellel, lent a négy evangélista ülő alakjaival. Az illeszkedő, alul félkörívesen bemetszett szupraport ikon kompozíciójában középen a két angyal által tartott Mandylion áll az eszmei és formai középpontban. Kétoldalt a monumentális festészetből ismert, klasszikus, tükörképes kompozícióként az apostolok áldozása kettős jelenet lett megfestve építészeti, oltárbaldachinos háttérrel.⁷⁰ A templom falképi rendszerében többek közt Thesszalonikében jelenik meg a Man-

69 Свенціцкий-Святицький, І., *Икони Галицької України XV-XVI віків*, Львів, 1929, 18; Драган і. т., 21, 6. кр.

70 Откович, М. – Откович, Т. – Канарська-Луцан, О., *Відроджені шедеври (Ілюстративне видання відреставрованих пам'яток образотворчого мистецтва у Львівському філіалі Національного науково-дослідного центру України)*, Львів 2008, 8.

dylion az Apostolok áldozása kettős jelenet középpontjaként (Hagiosz Nikolaosz Orphanosz, 14. század eleje). Ebben a tartalmi összefüggésben az Acheiropoietosz Krisztus-ereklye eucharisztikus értelmezést nyer.

A szupraport ikon szoros formai kapcsolódása az alatta lévő Királyi ajtóhoz elsőre pusztán dekoratív elemnek tűnik, azonban szimbolikus interpretációja is lehetséges. Már szó esett arról, hogy a Királyi ajtók sajátos csúcsíves formákkal való záródása a Frigyláda, és a Szent Sátorba való bejárat szimbolikáját hordozta. Mivel a szupraport teljesen zárt kapu-kompozíciót alkot az ajtószárnyakkal, nem színes „katapeszma” csupán. Az ószövetségi templomba illetve a Mennyei Jeruzsálemba vezető kapura való vonatkoztatás mindkét elemre kiterjed, sőt, hangsúlyosabbá válik az átláthatatlanság révén.⁷¹

Ebben az összefüggésben ikonográfiája, az Eucharisztia vétele és a Mandylion-ereklye ábrázolás újabb jelentésréteget ad hozzá, Krisztus misztikus jelenlétére emlékeztet. kibórion jellegét erősíti.

A Mandylion ebben az időszakban a szentélyzóna portálja fölött a szentélybe vezető bejárat hangsúlyos szupraport ábrázolásává válik (Lubohora, Piatkova Ruska, 16. század vége).⁷² Ez a központi elhelyezés az ikonosztázionon formailag ismétli a Mandylion jelképes elhelyezését a bizánci-posztbizánci templomi interieur falképfestészeti programjában. S ahogy ott is, emlékeztet a képmás eredeti, apotropeion, palladion védelmi funkciójára, ahogy Edesszában, illetve Konstantinápolyban használták.⁷³ Az ereklyék az ikonosztázion e helyén való elhelyezése a későbbi, 17–18. századi gyakorlatban is folytatódik, amikor a Királyi ajtó fölött kerül elhelyezésre a kegykép-ikon Krechówban, illetve Máriapócsan vagy a Szent Kereszt ereklye Ungváron a görögkatolikus püspöki székesegyházban.

⁷¹ Сизоненко, *i. m.*, 514.

⁷² Драган, *i. m.*, 20–23.; Свенціцький, І., *Иконопис Галицької України XV–XVI віків*, Львів 1928, ill. 44.

⁷³ Vö. FRESQUE, MOLDOVIȚA, *Siège de Constantinople avec la représentation du Mandylion*, 1537. DRAGUȚ, V., „Considérations générales concernant la conservation et la restauration des peintures murales medievales de la Roumanie”, in DRAGUȚ, V. (éd.), *Colloques sur la conservation et la restauration des peintures murales*, Suceava 1977, Suceava 1980, ill. 13.

10. Liturgiaszerzők a Királyi ajtón

Az észak-orosz ikonográfiában a Királyi ajtók egyik jellegzetes típusa a szárnyakon a liturgiaszerzőket ábrázolja. A régi orosz ikonfestészetben a 13. század második felétől már szerepelt a már említett Királyi ajtó egyik szárnyán (Moszkva, Tretyakov Képtár), amelyen még szembe nézetben látható. A 14. században már a kapu középtengelye felé fordulva festik meg.

A Kárpátok vidékén ez a típus nem volt jellemző a 16. században. A sajátos ikonográfiát a lubochorai Királyi ajtó és szupraport ikonja képviseli (16. század vége, Lemberg, NML). Az együttesből a Mandyliont ábrázoló szupraport ikon maradt fenn és a jobb ajtószárny, melyen Szent Bazil látható vörös liturgikus ruházatban, a kompozíciónak megfelelően már félfordulatot téve a kapu főtengelye felé. Ez az ikonográfia már archaikusnak számított az észak-orosz területek gyakorlatához képest. Így feltételezhető, hogy már korábban is ábrázolták az ajtószárnyakon a liturgiaszerző Nagy Szent Bazilt és Aranyszájú Szent Jánost.⁷⁴ A szentélyben, a szent főpapok közötti hangsúlyos szerepeltetésük következtében kerültek az ikonosztázion Királyi ajtójára. Nagy Szent Bazil személye olyan módon is kapcsolódik az ikonosztázion kapu zárásának gondolatához, hogy a hagiográfia szerint épp Szent Bazil kezdeményezésére kezdtek bevezetni a katapeszmákat.⁷⁵

A Kárpát-vidéki ikonosztázionon oldalajtó is nyílt a Királyi ajtó mellett. A proszkomidionnál, az előkészület terénél nyíló északi Diakónus-ajtónyílás kialakítása általános volt.⁷⁶ A diakonikonba vezető déli Diakónus ajtó az észak- és közép-orosz területeken, a 16. század közepétől is csak a legnagyobb templomokban épült meg. Ez lehetett jellemző a legtöbb Kárpát-vidéki korai szentélyrekesztő falra is, amelyen a legáltalánosabban csak egy északi Diakónus-ajtó nyílt. A Királyi ajtó ekkor nem centrálisan helyezkedett el, hanem kissé jobbra tolódva kapott helyet, ennek megfelelően elhelyezett oltárral (Posada Rybotycka, Szt. Onofer-templom ikonosztázionfala, 16. sz). A két ajtóval épült ikonosztázionok aszimmetrikus szer-

74 Сидор, О., *Святий Василій Великий в українському мистецтві*, Львів 2008, 50, 146, 158.

75 Сидор, і. т., 469. „Житіє, іже во святых Отця нашего Василя Великого, Архиепископа Кесаріи Каппадокійської.”

76 Таранушенко, С., „Український іконостас”, *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, Том ССХХVII. *Праці Секції мистецтвознавства*, Львів, 1994, 144, és köv. o. képe.

kezetéhez, ahogy az északi orosz területeken is, néhol fent aszimmetrikus Deészisz sor kapcsolódott.

Ami az oldalajtók szárnyait illeti, Bizáncban Királyi ajtószárnyak maradtak fenn elsősorban, Oroszöldön a 16. század közepétől ismerünk Diakónus-ajtókat is. A Kárpátok vidékén Diakónus-ajtó szárnyak viszont csak a 17. század elejétől készültek.

II. Összegzés

A kora bizánci templón nyitott szerkezetébe a közép bizánci időszaktól készült szárnyakkal záruló Királyi ajtó azonban nem vált azonmód kötelezővé, hosszú ideig függöny helyettesítette. A templón négyoszlopos mives szerkezete nem egyszerű elhatároló elem volt. Így ajtaja is összetett szimbolikával rendelkezett, amely szerint egyrészt azt a bejáratot szimbolizálta, amely az ószövetségi Szent Sátor Szentek Szentjébe vezetett, másrészt a Mennyei Jeruzsálem kapuját, amely el van zárva a teremtet világtól, azonban megnyílik az Újszövetségi Egyház által a Szent Liturgia során. A Királyi ajtó minden eleme ezt a szimbolikát közvetíti. Mind anyaga (dekorált fém, vagy festett fatáblák), mind a szekrényyszerűen ívesen záródó szárnyak a Frigyládára, illetve a tabernákulumra utalnak. Ikonográfiája, amelyben az Örömhírre, az Evangéliumra és a Megtestesült Megváltó eucharisztikus jelenlétére utal – közvetlenül rávilágított e központi liturgikus szentélybejárat jelentőségére.

Az Északkeleti Kárpátok vidékén a 16. században, az alapképsor bővülésével a kétsoros ikonosztázion architektonikus rendje közvetlenül összekapcsolódott a Királyi ajtó és a diakónus ajtó nyílásaival. A Királyi ajtót ikonként festett ajtószárnyak a 16. század első felétől kezdik hangsúlyozni. A Királyi ajtó hangsúlyként jelent meg, a kapu két oldalán elhelyezett ikonok mintegy vele összhangban kezdtek szerveződni.⁷⁷ Az emlékanyag nagyságához viszonyítva a Királyi ajtószárnyak csekély száma arra utal, hogy helyettük még katapeszmat alkalmaztak, és elterjedésük a 16. század második felében történt. A Királyi ajtók formája a 16. század végéig meglehetősen kevés eltérést mutatott, a két szárny fent általában ívelt formával záródott. A Kárpát-vidék gyakorlatában a Királyi ajtóknak kevesebb változata ismert, mint más területeken. Ívelt felső részén az Örömhírvételt,

⁷⁷ Драган, *i. m.*, 13.; Гелитович (Иконостасний...), *i. m.*, 10.

alatta az író evangélistákat festették meg. Az ajtóval egy egységet alkotó szupraport tábla eucharisztikus vonatkozású témát ábrázolt: az Apostolok áldozását, de szerepelhetett a Mandylion is, Krisztus nevezetes érintése-reklyéje. A század végén ornamentális faragványok jelentek meg a Királyi ajtón, így rügyező inda, amely Áron vesszejére emlékeztet, az eucharisztikus szőlőinda. Ezek is hozzájárultak a Királyi ajtó kora bizánci időktől kialakult szimbolikájához.

A szeretet teológiai erénye

TARTALOM: Bevezetés; 1. A szeretet fogalmai, meghatározásai; 1.1. A szeretet fogalmai; 1.2. A szeretet meghatározásai; 2. A szeretet és az érdek kapcsolata; 3. A szeretet biblikus teológiai háttere; 3. Isten szeretete és az ember válasza az Ószövetségben; 3.2. Isten szeretetének megnyilvánulása az Újszövetségben; 4. A szeretet teológiai megközelítése; 4.1. A szeretet jellege, feltételei és következményei a tapasztalatban; 4.2. A szeretet kettős parancsának tartalma és követelménye; 4.3. A szeretet tulajdonságai és hatásai; 4.4. A szeretet és az üdvösség; 4.5. Az embertársi szeretet érték- és problémavilága; 5. A szeretet elleni bűnök; Zárszó.

JÁNOS SOLTÉSZ: The Theological Virtue of Love

Love is the greatest gift granted by God. Humankind recognises its value again and again and strives to adapt it to the prevailing circumstances as it would be impossible to live without it. A sense of readiness, this virtue enables our conscience and freedom to function properly and leads us to God. The depths and essential aspects of love may only be explored adequately through theological analysis. The present paper serves this purpose. Theoretical theology is complemented by important moral and ethical considerations relevant to praxis. An overview of these will point to some guidelines representing the foundations of adaptation to contemporary settings. In the context of love, viewing Man as body-soul composite is paramount. The integration of aspects pertinent to being created in the image of God, dignity of men and women, biblical anthropology and value systems is indispensable, combined with an extensive treatment of these, defined by focus on revelation and the evangelical norm. It is hoped that a discussion of the essentials will prompt the reader to formulate genuine adaptations and continue to elaborate on the subject in a critical manner.

Bevezetés

A szeretetről beszélni az „idők jeleinek” figyelembe vételével komoly feladat. Ennek folyamata a II. Vatikáni Zsinattal már elkezdődött. A szeretet csökkenése, hiányai újrafogalmazásra hívják az embert, hiszen egzisztenciálisan létfontosságú fogalomról van szó, mely az egyház életét is alapvetően meghatározza. A zsinat nem véletlenül hívja fel a figyelmet, hogy az egyház tagjainak feladata: „Gyümölcsöt hozni szeretetben a világ életéért”.¹ A 20.

¹ *Optatam Totius*, 65.

század talán legnagyobb morálteológusához, Bernhard Häringhez kapcsolódik a gondolat, hogy az egyházban „a szeretet primátusát” kell megvalósítani.² Ebbe az irányba mutat R. Guardini meglátása is, aki szerint a „theologia mentis et cordis” megvalósítása a feladat.³ Az értelem és a szív együttműködése a személyi és a közösségi élet harmóniáját megalapozza és fenntartja. Mindezek felelevenítik azt az ókori bölcsességet is, amit már a sztoikus filozófusok is vallottak, hogy az embernek a legjobb értelmes és szeretetre rendelt természete szerint cselekednie.⁴ Az egyháznak pedig a szeretet tanújaként kell utat mutatnia az embereknek. A *Lumen Gentium* dokumentum így fogalmaz: „Meg kell tanítani a híveket Krisztus egész titokzatos teste iránti szeretetre”.⁵ Aranyszájú Szent János – János apostol nyomán – a keresztény ember legfőbb ismertetőjelének a szeretet tartja.⁶ Úgy is fogalmazhatjuk, hogy a keresztény egzisztencia talán legfontosabb alaperényéről van szó, melynek tudományos eszközökkel történő kategorizálása nem lehet teljes, de feltételezi az Isten- és emberszeretet együttes és egymástól elszakíthatatlan tárgyalását, hagyományos elemzésének, sarkpontjainak ismeretét, melyekre új, aktuális szempontok és hangsúlyok épülhetnek.

I. A szeretet fogalmai, meghatározásai

I.1. A szeretet fogalmai

A magyar nyelv a szeretet kapcsán gazdag szóhasználattal rendelkezik.⁷ Tartalmilag szoros kapcsolatban vannak a következők: szeretet, szerelem, barátság, szimpátia, érzelmi kapcsolat, emberség stb. A bibliai nyelvekben

2 HÄRING, B., *Moralverkündigung nach dem Konzil*, in Theologische Brennpunkte 3/4, Frankfurt am Main 1966, 59.

3 BODA, L., *A keresztény élet három alaperénye*, (Erkölcsteológia II., Teológiai jegyzet), Budapest 1980, 75–76.

4 Vö. NYÍRI, T., *A filozófiai gondolkodás fejlődése*, Budapest 1973, 114–115.

5 LG 8., 23.

6 Vö. BODA, *Op. cit.*, 75., és Jn 13,34; 8,42.

7 Olykor „igen különböző valóságokat jelöl: testieket vagy szellemieket, ösztönösöket vagy tudatosakat, súlyosakat vagy könnyedeket, olyanokat, melyek kibontakoztatják az embert, vagy éppen elpusztítják”. Vö. LÉON-DUFOUR, X., (szerk.), *Biblikus Teológiai Szótár*, Róma 1976, 1199–1200. Éppen ezért kell látni, hogy Jézus által az Újszövetségben sajátosan megtisztul ez a fogalom, s megvalósul az Isten szándéka, aki a maga részéről a szeretet párbeszédét kezdeményezi az emberekkel, és e szeretet nevében kötelezi és tanítja képmásait, az embereket egymás szeretetére.

a következő szavakat említhetjük meg: a héberben az *ahab* szeretetet jelent, mondhatjuk formailag ez a szeretet szava, de tartalmilag a *heszed*, bár hűséget jelent inkább, mégis bőségesebben fejezi ki azt a személyek közötti kapcsolati tartalmat, amit valójában a szeretet tölt ki. A görögben több kifejezést használnak a szeretet jelölésére. A *kharitasz* a szeretetet, mint értéket jeleníti meg. A legismertebb fogalmak a fokozatokat is magában foglaló, párkapcsolatokra alkalmazható *erosz*, *filia*, *sztorgé*, *agapé* szavak. Jelentik azokat a mozzanatokat, melyek nem mindig választhatóak el élesen egymástól, de egyre gazdagabb tartalmat hordoznak. Az *erosz* elsősorban az érzelmi szeretet szava, leginkább a gyöngédség nélkülözhetetlen tartalmát viszi a kapcsolatba. A *filia* a baráti szeretet szava, mely a kapcsolat kommunikációs jellegére vonatkozik. A barátok mindent megbeszélnek egymással, s ilyen szempontból a házaspárookra vonatkozóan is kijelenthető, hogy barátokká is kell válniuk és maradniuk életük során. A *sztorgé* fogalma elsősorban azt a szeretetet jelenti, amit speciálisan az otthon atmoszférájaként jellemezhetünk, melybe bármikor öröm visszatérni, hazatérni, s egy kapcsolat alapvető harmóniáját biztosítja. Legkevesbé az *agapé* ismeretlen, különösen a vallásos műveltségűek, s az evangéliumot ismerők körében, mely az áldozatot hozni képes, önzetlen, hivatásszerű szeretet szava. A latin nyelv is használja a *caritas* fogalmát a göröggel azonos tartalommal a szeretet, szerelem jelölésére az *amor* közismert szavát, a barátság *amicitia* szintén ismert kifejezését, valamint a kiválasztó szeretetre a *dilectio* fogalmát.⁸

1.2. A szeretet meghatározásai

A meghatározások nem jelentik a szeretet teljes tartalmának szavakba önthetőségét, hiszen kimeríthetetlen fogalom, de a legfontosabb motívumokra rávilágítanak. Karl Rahner megfogalmazásával érdemes elindulnunk, aki szerint a szeretet az ember lényegének szabad megvalósítása, mely Isten önközlésének elfogadását s az erre való válaszadást jelenti.⁹ Ehhez szorosan kapcsolódik a katekizmus szempontjait is magába foglaló erkölcszoteológiai meghatározás: A szeretet a kegyelem által belénk oltott erény, mellyel az önmagát Krisztusban és az egyházban közlő Istent mindennél jobban, embertársainkat és önmagunkat pedig Istenért szeretjük.¹⁰ A végső célunk szem-

8 Vö. BODA, L., *Isten országa közöttünk hitben, reményben és szeretetben*, Budapest 1993, 101.

9 Vö. RAHNER, K. – VORGRIMMLER, H., *Teológiai Késszótár*, Budapest 1980, 678–679.

10 *A Katolikus Egyház Katekizmus*, Budapest 1993, 1822–1823. pont

pontjából megfogalmazott definíció pedig, amely Szent Tamás gondolatára épül, a következőt emeli ki: a szeretet olyan belénk oltott erény, legmélyebb jóakarát, mely az üdvösség akarását és tevékeny szolgálatát jelenti Krisztus példája szerint.¹¹ Az Isten legnagyobb ajándéka valóban az üdvösség, Jézus pedig az üdvözítő akarátát mutatta meg az embereknek, így ha őt elfogadjuk és követjük, életünk leghelyesebb irányát vesszük. A jézusi segítség pedig nélkülözhetetlen a szeretet minél tökéletesebb megvalósításához, ezért helyes állandóan segítségét kérni, s Lelkének bölcsességére támaszkodni, hogy a szeretetnek a készsége állandóan növekedjen bennünk. Segítenek ebben Krisztus leghűségesebb tanúi a kanonizált és nem kanonizált szentek, akik közbenjárásukkal szintén mellettünk állnak.

2. A szeretet és az érdek kapcsolata

Kérdésünk, amire keressük a választ: fölé tud-e kerekedni a szeretet az önzőségnek? Másként fogalmazva: szeretet-e az, amihez érdek fűződik? Két véleményt kell ehhez megvizsgálnunk.

Az érdekek filozófiája azon az állásponton van, hogy az ember alapvetően önző, vagyis anyagi, testi érvényesülése csak ezen belül képzelhető el. Igaz ez olyan szempontból, hogy van megkívánó szeretet (*amor concupiscentiae*), mely birtoklásra törekszik, önérték vezet. Ugyanakkor van jóakaró szeretet is (*amor benevolentiae*), ami képes az önérték fölé emelkedni, a másik javát akarja, áldozathozatalra képes szeretet.

Ezzel szemben Fénelon francia püspök (†1715) azt vallotta, hogy van olyan istenszeretet, melyben semmiféle önérték nincs abszolút értelemben sem. Ebben a megközelítésben az elméleti és az aszketikus szempont túlzott kiemelése jelenik meg, mely nem tekinthető reálisnak két okból sem: egyrészt a szeretet az érdekek fölemeléséről és nem a megsemmisítésükről szól, másrészt a keresztény önzetlenség nem egyenlő önmagunk kikapcsolásával. Szent Pál mondja: „Úgy fussatok, hogy a díjat elnyerjétek”, „küzdök, hogy érdemtelen né ne váljak”.¹² Az egyház végülis Fénelon tanítását elítélte,¹³ mert szerinte az „örök élet koronáját” el kellene utasítani,¹⁴ ez viszont a kárhozatot jelentené.

¹¹ BODA, *A keresztény élet három alaperénye*, 77.

¹² Vö. 1Kor 9,24–27.

¹³ Vö. HÖRMANN, K., *Lexikon der Christlichen Moral*, Innsbruck–Wien–München 1976, 983. és DS 2357–2373.

¹⁴ Vö. 2Tim 4,8.

A lélek abszolút értelemben vett megtisztítása minden érdektől, tehát nem keresztényi, a Biblia tanításával nem igazolható felfogás.

Az igazi szeretet realizálása, vagyis tökéletesedése, tisztulása, a motívumok folyamatos tökéletesedésében, tisztulásában, emelkedésében valósul meg. Ezt a folyamatot három lépcsőfok jellemzi. Alapfoknak tekinthetjük a *bonum delectabile* fogalmával jelzett élvezetszerzést, mely az önző, ösztönös gyönyörre törő vágy beteljesülését jelenti. Középfoknak tekinthető a *bonum utile*, mely az anyagi jellegű vagy érvényesülési érdekre épülő hasznosság fokozatát jelzi, ami vagy konkrét anyagi jutalom, vagy a társadalmi előrelépés, a karrier érdekét követi. A felsőfok a személyi értékre épülő *bonum honestum*, vagyis az igazi szeretet motívumát hordozza, s ez az érték az előző kettőt nem szükségteleníti, hanem fölemeli. Szent Ágoston mondja: „a szeretet prémiuma a szeretett személy”. Szent Bernát így fogalmaz: „A szeretet nem keresi a jutalmat, hanem kiérdemli”.¹⁵ Nem véletlenül tanítja a katekizmus, hogy Istent önmagáért, az embereket és önmagunkat pedig Istenért kell szeretnünk.¹⁶ (Az érdekefilozófia csak az első két lépcsőfokot fogadja el, Fénelon viszont mindhármat elutasítja.)

Ebben az összefüggésben érdemes arról is szólni, hogy helyes önszeretetre van szüksége az embernek, s milyen is az? A parancs így szól: „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”. Világosan kell látni, hogy ez a szeretet alsó határa. Ezt az alapot nem szabad megszüntetni, innen történik ugyanis a stabil elrugaszkodás, tehát erről tud magasabbra emelkedni az ember, felső határ viszont szinte nem is létezik. A csúcsa, a beteljesülése: Krisztus irántunk nyilvánított szeretete. A helyes önszeretet alapjáról kell arról gondolkodni, hogy istenképmátságomat ki kell bontakoztatnom. Mások szeretete is ezt kívánja tőlem. Ugyanakkor, bár másokat kell szolgálnom, saját üdvösségemre is gondolnom kell.

3. A szeretet biblikus teológiai háttere

3.1. Isten szeretete és az ember válasza az Ószövetségben

Az Ószövetségben Jahve szeretete népe iránt nyilvánvaló mind népe, mint közösség felé s az egyes ember felé is. Kiválasztja népét, atyaként szereti őket,

¹⁵ BODA, *Isten országa közöttünk*, 104.

¹⁶ Vö. KEK, 1822.

s ő népének pásztora. Emellett a baráti, jegyesi, házastársi szeretetnek jellemzőivel lehet leírni velük való kapcsolatát. Emellett szeretete más népekre is vonatkozik.¹⁷ Jahve szeretete személyeket is kiválaszt speciális feladatra. Láthatjuk ezt Ábrahám, Mózes és a próféták esetében, akikhez beszél, bizalmat ad nekik, s viszont vár el tőlük. A nép Istenük iránti szeretete is alapkövetelmény. A „Szeresd Uradat, Istenedet...”¹⁸ parancs következménye a Jahve felé megnyilvánuló hűség és az erkölcsi magatartás. Ennek folytatása már az Ószövetségben is felvillan, „szeresd felebarátodat, mint önmagadat”,¹⁹ alapvetően a hittestvérek szeretetére vonatkozik, de a mózesi törvények máshol az idegenek szeretetére is ügyelnek, és felhívják erre a figyelmet. A megszólított embernek válaszolnia kell Isten szeretetére, ami mindig fontos erkölcsi követelmény lesz Isten és ember kapcsolatában.

3.2. Isten szeretetének megnyilvánulása az Újszövetségben

Isten legnagyobb szeretetét Fiában, az Úr Jézus Krisztusban mutatta meg. Ő a „szeretett Fiú”,²⁰ a „közvetítő”,²¹ s „aki engem szeret, azt Atyám is szeretni fogja”²² – fogalmaz János evangéliuma. Az Újszövetségben a kiválasztottak Jézus barátai, akikről azt mondja, hogy nincs annál nagyobb szeretet, mint „aki életét adja barátaikért”. Parancsként pedig így fogalmaz: „ez az én parancsom, hogy szeressétek egymást”, s „ha megteszitek, amit parancsolok nektek, a barátaim vagytok”.²³ Jézus tanításában aztán teljesen egyértelművé válik, hogy az istenszeretnek mennyire következménye kell hogy legyen a felebaráti szeretet. Olyannyira, hogy annak fokmérője.²⁴ A felebaráti szeretet tehát lényege szerint vallásos. Az embernek erre érdemes felfigyelnie, mert sokan esnek abba a tévedésbe, hogy az embertárs szeretetéhez egyáltalán nem szükséges a hit háttere, és ez bizony tévedés. Ezért fogalmaz így János evangéliuma: „Arról ismerjenek föl az emberek, hogy szeretitek egymást”.²⁵ A keresztények tehát *agapé*ra kötelezettek egymás között, s minden ember felé többre kötelezettek egyszerű *filantrópiánál*. A szeretetnek alapvetően közös-

¹⁷ Bölcs 11,25

¹⁸ Dt 6,5

¹⁹ Lev 19,18.

²⁰ Mt 3,17

²¹ 1Tim 2,5

²² Jn 14,21

²³ Vö. Jn 15,13–17.

²⁴ Vö. 1Jn 4,20.; 5,2.

²⁵ Jn 13,35

ségi vonatkozása is van, hiszen növekedésével Krisztus Misztikus Teste, az Egyház, s vele együtt Isten Országa is gyarapszik.

4. A szeretet teológiai megközelítése

4.1. A szeretet jellege, feltételei és következményei a tapasztalatban

A szeretet alanya az emberi személy. Tárgya pedig kettős: Isten, vagyis a Szentháromság személyei, különösen Jézus Krisztus, valamint tárgyai Isten képmásai, tehát minden ember. Ez a kettős tárgy az alapja annak, hogy a szeretet főparancsa kettős parancs. A szeretet motívuma a hit oldaláról világítható meg: a földi életünkben a hit fénye a motívum, míg az üdvösségben az Isten dicsőségének fénye. A szeretet alapja az, hogy Isten szeretetre méltó. Ezt mutatta meg az önzetlen szeretetéből fakadó teremtésben, a bűn ellenére is fenntartott gondoskodásában, a gondviselésben, hűségében, mely egészen a megváltói szeretetig és a halál utáni célba érkezésig, az üdvösségig segíti az embert, hogy végleg ajándékuul adhassa magát neki az örök élet dicsőségében, boldogságában. Kiben van jelen ez a szeretet? A megigazultakban, vagyis a megszentelő kegyelem állapotában levőkben, valamint bizonyosan birtokolták a tisztulás állapotában lévők és az üdvözültek. Viszont bizonyosan nincs jelen a kárhozottakban; gondolni kell a gonosz lelkekre és az elkárhozott emberekre, amennyiben ez utóbbiak tudatos Istennel való szembe fordulással elkövették a halálos bűnt, s ebben az állapotban távozva az életből, elvesztették az ezen való változtatás lehetőségét. Ezek „jutalmul” önmagukat kapták, s így idő nélküli magány a büntetésük. A halálos bűn állapotában lévőkben sincs meg a szeretet, de nekik lehetőségük van megtéréssel változtatni állapotukon.²⁶

A szeretet személyek közötti vonatkozása miatt feltételekről is lehet beszélni. Ilyen feltétel a kölcsönös önfeltárás és megismerés, ami a személyi zártság megnyitásához elengedhetetlen. Isten is megteszi ezt a kinyilatkoztatásban, s különösen Jézus Krisztusban. A személyek között bizonyos belső hasonlóság, megfelelés is kell hogy legyen, ami a gazdagodás és a kiegészülés alapja. Emellett szükséges még a személyi stabilitás, állandóság, ami az elkötelezettségre való képesség alapja.

A szeretet következményei néhány fogalomban összegezhetőek, melyeket a személy megtapasztal, átél. Kiindulhatunk az egység (*unio*) szavából, mely

²⁶ Vö. TARJÁNYI, Z., *Az Istennel való kapcsolatunk erényei*, Budapest 2006, 64–65.

az én bővülésének, gazdagságának tapasztalatát jelenti. Megvalósul a barátságban és a házasságban is, ez utóbbiban a testi-lelki egyesülés miatt egészen speciális módon. Az önkilépés, az *extasis* a személy teljes önátadásának kifejezése, mely sajátos és különleges élmény is lehet a személy életében, amit ebben az összefüggésben úgy értelmezünk, hogy a személy természetesen nem veszíti el átadhatatlan alapját, ami megismételhetetlenné teszi őt. Értjük e fogalmon az értékek cseréjét is, ami a másik értékeinek átélését, sajátos gazdagodást jelent az én számára akkor is, amikor már visszatért önmagához. A következő fogalom a lendület, a buzgóság (*zelus*), mely leginkább a szolgáló szeretetben nyilvánul meg, az átlagon felüli adakozásban, áldozathozatalban s az ügyért való tevékenykedés fáradhatatlanságában. Ennek a félreértése, túlzásba vitele féltékenységet gerjeszthet, mely akár a poklot képes megízleltetni egymással. Végül az az öröm és a boldogság is ide tartozik, mely magában hordozza a testi élvezet és gyönyör megélését (*laesio corporalis*), ami tükröződik a szemekben az arcon, a pulzuson, ami sajátos és nagyon gazdag tapasztalat, hozzátartozik emberségünkhöz, és amely az egészen mély testi érintettséget, sajátos megsebzettséget is magában foglal.²⁷

4.2. A szeretet kettős parancsának tartalma és követelménye

A szeretet parancsának legfontosabb tartalmi szempontjai között az első, hogy a bűnöst a bűnbánatra és a szeretet akadályainak eltávolítására szólítja fel. Másodszor minden embertől állhatatosságot és kitartást vár el, harmadszor pedig felszólít a szeretet egyre magasabb fokára való törekvésre, vagyis az életszentségre. A szeretetparancs jellegéből fakad, hogy mint állító parancs a szeretet cselekedeteinek gyakorlását, tiltó parancsként pedig a szeretet elleni bűnök kerülését támasztja követelményként mindenki elé.

Mindezek mellett vannak az életnek sajátos körülményei, melyekben különösen figyelembe kell venni a szeretet aktusait. Ilyen a tudatos erkölcsi élet kezdete, amikor először foglal állást az ember egzisztenciálisan a végső céllal kapcsolatban. Hasonlóan felelősségteljes és nehéz helyzet a halálvesztély. Ekkor a keresztény embernek érdemes feltétlenül arra koncentrálnia, hogy Jézus, akivel egész életében összefűzte a szeretet, Őhozzá most a halál közelében egzisztenciálisan nagyon közel van, ami reális és rendkívüli erőt jelent számára. Ezeken kívül az élet folyamán sokszor szükséges és lehetséges a szeretetből erőt meríteni. Ilyen a szentgyónásra történő helyes készüllet, az esetleges

²⁷ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 58., 64.

súlyos kísértés helyzete, illetve a súlyos bűn elkövetése utáni állapot, mikor nincs lehetőség hamar megtisztulni a megtérés szentségében.²⁸ Nem automatikus, hogy sikerülni fog, de ez a néhány kiemelt helyzet világosan jelzi, hogy életünkre nagyon komoly hatása van annak, ha kulcshelyzetekben a szeretet alapján döntünk és cselekszünk.

4.3. A szeretet tulajdonságai és hatásai

A szeretet a legkiemelkedőbb erény, mert Isten és a Szentháromság közösségének „áramkörébe” kapcsol be. Formát ad a többi erénynek, mondhatni lelket lehel a személyiségbe. „Ha szeretet nincs bennem, semmit sem érek” – halljuk Szent Pál szavait.²⁹ Tevékeny és vállalkozó szelleművé teszi az embert, „nem fárad el, nem marad tétlen” – mondja Szent Ágoston.³⁰ Nem ismer félelmet, mert a „tökéletes szeretet nem fér össze a félelemmel”.³¹ A bizalom alapja ugyanis nem a félelem, hanem a szeretet. Sorsformáló erő, hiszen élethelyzetekre készít fel, a Szentírás pedig biztat: „azoknak, akik Istent szeretik, minden javukra válik”.³² Vitathatatlan a szeretet közösségi jelentősége. Nélküle család, egyház, társadalom nem képzelhető el. Ugyanakkor a szeretetet tanítani is kell, mint az anyának, aki gyermekeiben úgy alakíttatja, hogy figyelembe veszi a személyiséget és a helyzetet is. S zárásként kiemelhetjük, hogy a szeretet út: a tisztulás útja, amit próbatételek alakítanak; a megvilágosodás útja, mely az illúziók felszámolásával jár; és a misztikus egyesülés útja, vagyis különleges élményű találkozás itt a földön Istennel. A szeretet mindenki számára királyi út, királyi törvény, melynek legkisebb megvalósítása is nagyon számít.

A szeretet hatásai szintén alapvetően gondolják, gazdagítják az emberi személyt. Először is eltörli a bűnöket: „sok bűne megbocsáttatott, mert nagyon szeretett”.³³ Péter apostol szintén erre utal: „a szeretet sok bűnt eltakar”.³⁴ A következő hatása: az Istennel való barátság, az istengyermekség. „Isten fiai vagyunk, örökösei Istennek, társörökösei Jézusnak”.³⁵ Harmadszor: érdemszerző képességgel ruház föl minket. Erre nincs érzékszerve az embernek,

²⁸ Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 68–69.

²⁹ 1Kor 13,2

³⁰ BODA, *Op. cit.*, in 3. jegyzet, 88.

³¹ Vö. 1Jn 4,18.

³² Vö. Róm 8,28.

³³ Vö. Lk 7,47.

³⁴ Vö. 1Pét 4,8.

³⁵ Vö. Róm 8,15–16.

viszont fontos, hogy ne csak jókat tegyünk, hanem váljon érdemszerzővé a cselekedet, hogy növekedjen bennünk a kegyelem, és elérhessük támogatásukkal az örök életet.

A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai röviden így foglalják össze a szeretet legfontosabb mozzanatait: a szeretet Isten ajándéka.³⁶ A kinyilatkoztatás értesít bennünket az Isten felénk forduló szeretetéről.³⁷ Az emberi szeretet részesedés a Szentháromság szeretetéből,³⁸ valamint Krisztus és az egyház szeretetszövetségéből.³⁹ A szeretet Isten és az ember közötti barátság.⁴⁰ Isten és ember szeretete nem választható szét.⁴¹ A szeretet a legkiválóbb érdény.⁴² Az egyház legfontosabb feladata, hogy szeretetközösséget alkosson.⁴³

4.4. A szeretet és az üdvösség

A keresztyén szeretet nélkülözhetetlen az üdvösségre azoknak, akik ismerik az evangéliumot. Bennfoglaltan azokban is működik, akik követik a szívbe írt törvényt, a lelkiismeret belső hívását. „Mindegyikünknek... annak az élő hitnek az útján kell járnia, mely ébren tartja a reményt és a szeretet által munkálkodik” – tanítja a II. Vatikáni Zsinat.⁴⁴ Valamilyen módon tehát minden jószándékú ember a szeretet útján jár. Az ember számára az egyház közössége nagy ajándék, s a benne való élet garancia az üdvösség elérésére. Az egyházon kívül élők számára Isten egyetemes üdvözítő akaratának reményében beszélhetünk az üdvösségről. A Szentírás alátámasztja ezeket a gondolatokat. „A hit üdvözít, mely a szeretet által tevékeny”.⁴⁵ „Isten a szeretet, aki kitart benne, Istenben marad és Isten is őbenne”.⁴⁶ Viszont „aki nem szeret, a halálban marad”.⁴⁷

Az utóbbi zsinatok mind azt tanítják, hogy a hit, a remény és a szeretet szükséges az üdvösséghez. Ezek között az első és legszükségesebb a szeretet,⁴⁸

³⁶ LG 42.

³⁷ GS 32.

³⁸ DV 1.

³⁹ LG 7.

⁴⁰ DV 2.

⁴¹ GS 24.

⁴² LG 42.

⁴³ LG 8.23.

⁴⁴ Vö. LG 41.

⁴⁵ Gal 5,6

⁴⁶ 1Jn 4,16

⁴⁷ 1Jn 3,14

⁴⁸ Vö. LG 41-42.; vö. DS 1531.

a „tökéletesebbé válás alaptörvénye”.⁴⁹ A szeretet jelentősége oly nagy, hogy a szeretetből fakadó megtérés üdvözíti az embert. Ezt a gondolatot emeli ki az egyház a tökéletes bánat (*contritio*) esetében, mely pl. a haldokló esetében gyónás nélkül is üdvözítheti őt. Alapvető döntést kell tehát hozni Isten mellett a szeretetben, fogalmazhatunk B. Häringgel, s ennek a döntésnek a gyakorlatban is meg kell nyilvánulnia: hivatásunkban, viselkedésünkben, beszédstílusunk konkrétumaiban. A szeretetben állandóan növekednünk kell, s magunk előtt tartani János apostol figyelmeztetését, hogy ne csak szóval szeressünk, hanem elsősorban cselekedettel. Erre buzdít bennünket Jézus is az utolsó ítéletről szóló evangéliumi szakasszal.⁵⁰ S ha kérdés merülne föl, hogy miért parancsolható a szeretet? A válasz egyértelműen megadható: mert a szeretet nem kizárólag, s nem csupán érzelem, hanem tevékeny jóakarat, s az akarat, mint az értelem is, nem zárja ki az olykor szükséges irányítást és motivációt, hanem esendősége miatt igényli is azt. Ezzel az emberi háttérrel az Úr Jézus Krisztus nagyon is tisztában volt, ezért természetesnek vehetjük, hogy követésében legfontosabbnak a szeretet parancsát állította elénk.

4.5. Az embertársi szeretet érték- és problémavilága

Az embertársi szeretet lényegét így fogalmazhatjuk meg: rászoruló ember-társainkat szolgáljuk, lehetőség szerint segítjük Krisztus normája és példája nyomán. Krisztus szeretete megváltói szeretet, mely minden ember üdvösségét akarja, mégpedig kivétel nélkül. A teljes emberre irányul az Ő szeretete, testet és lelket egyszerre gyógyít, s konkrét szituációkban nyilvánul meg, amit jól illusztrál az irgalmas samaritanus története. Ezt a normát támasztja alá az úgynevezett ezüstsabály: „Amit nem akarsz, hogy veled tegyenek, te se tedd másnak”,⁵¹ és az aranyszabály: „Amit akarsz, hogy veled tegyenek, azt tedd te is mással”.⁵²

Az emberszeretetnek meg kell nyilvánulnia sajátos szituációkban. Ilyenek azok a dilemma-helyzetek, amikor értékek ütközésének konfliktusát kell megoldani. Ezeknek azokban az esetekben van jelentősége, amikor az ütköző kötelességek azonos nagyságrendben vannak. Lássuk most azokat a szabályokat, melyek segítenek a megoldásban: 1. Ha saját kötelességünk összeütközésbe kerülne a mások iránti szeretet felszólításával, akkor saját kötelességünk

49 Vö. GS 38.

50 Vö. 1Jn 3,17; Mt 25,34–46.

51 Vö. Tób 4,17.

52 Vö. Mt 7,12.

elvégzése a fontosabb. 2. Ha mások iránti kötelességeink ütköznének egymással, akkor azok vannak előnyben, akik közelebb állnak hozzánk.⁵³ 3. Mások iránti kötelezettségeink ütközése esetén az üdvösség ügye mindent megelőz. 4. A másokon való segítség mértékét saját erkölcsi és anyagi lehetőségeink, valamint a másik szorult helyzetének mértéke határozza meg. 5. Az emberszeretet nagylelkűsége nem szolgálhat állapotának tartósítására, és a csalásnak, illetve a szélhámoságnak nem nyújthat segítő kezet.⁵⁴

Az embertársi szeretet gyakorlati alapelveit az irgalmasság cselekedeteiben foglalhatjuk össze. Az irgalmasság testi cselekedeteit a Máté evangélium és a Tóbiás könyve alapján állíthatjuk össze: az éhezőknek ételt adni, a szomjazóknak italt adni, a ruhátlanokat felruházni, utasoknak, vándoroknak szállást adni, a betegeket látogatni, a foglyokat kiváltani, a holtakat eltemetni.⁵⁵ Ennek analógiájára a teológusok megfogalmazták a Szentírás szellemében az irgalmasság lelki cselekedeteit: a tudatlanokat tanítani, a kételkedőknek jótanácsot adni, a szomorúakat vigasztalni, a bűnösöket meginteni, a sértéseket megbocsátani, másokat türelemmel elviselni s az élőkért és a holtakért imádkozni. Az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásában figyelembe kell venni a kor speciális igényeit. Ma különleges jelentősége van a tanításnak és a tanácsadásnak, hisz az élet forgatagában egyre nehezebb eligazodni. Jótanácsot adni és tapintatosan megfogalmazni, esetleg szeretettel inteni komoly feladat.⁵⁶ A túlhajszoltság miatt a türelem is felértékelődik.⁵⁷ Korunk különleges problémája, hogy sokan vannak, akik a szeretetszolgálatokat igyekeznek kihasználni, s nemcsak megkárosítják a rászorulókat, hanem az adakozók kedvét is elveszik nemes cselekedetüktől. Azoknak, akik hivatásszerűen végeznek karitászmunkát, bizony ébernek kell lenniük, s az igazi rászoruló felismeréséhez pedig olykor már a „szellemek megkülönböztetésének” karizmájára is szükségük lehet.⁵⁸

A szeretetnek meg kell nyilvánulnia a kommunikációban is. A megszólás, a rágalmazás, a szidalmazás, a szavak félremagyarázása mind bűn a szeretet ellen. Tudatában kell lennie az embernek, hogy a beszéd mindig értékítéletet hordoz: az intrika, a káröröm, a gúny legtöbb esetben vétekhez vezet. Ugyan-

53 Fontos a szeretet sorrendjének megállapítása: házastárs, gyermek, szülő, testvér, barát, rokon, ismerős.

54 Vö. NEMES, Gy., *A hit megélése*, Vác 2004, 29.

55 Vö. Mt 25,31–46.

56 Vö. Mt 18,15–17 és 2Tim 2,22–26.

57 Vö. Ef 4,2.

58 Vö. NEMES, *Op. cit.*, 28.

akkor a humor, az irónia, a csipkelődés is hordozhat szeretetet. Amennyiben másokról negatív információkat hallunk, ki kell egészítenünk azokat jó tulajdonságokkal vagy jó cselekedeteinek felsorolásával, vagy legalább állást nem foglalva megpróbálni más irányba terelni a beszélgetést. A szeretet követelménye az őszinteség is, vagyis a kommunikáció igazságára törekedni. Az őszinteség részerényeként meg kell említeni a titoktartást is. Sokféle titok van, amit olykor komoly szankciók is védenek. Vannak családi titkok, hivatali titok, katonai, orvosi, államtitok, gyónási titok. A szeretet s a belőle táplálkozó bizalom megtartása motiválja az egyszerűbb titok vagy csak ránk bízott információk megtartását.

Krisztusi követelmény az ellenségszeretet is, melyet Jézus a Hegyi beszédben állít elénk. „Szeressétek ellenségeiteket, tegyetek jót haragosaitokkal, imádkozzatok üldözőitekért és rágalmazóitokért”.⁵⁹ Feltehetjük a kérdést, hogy ki az ellenség. Röviden azt mondhatjuk: aki rosszat tesz vagy rosszat akar nekünk. Jézus az ellenségszeretettel nem szimpátiát kér tőlünk, hanem segítő jóakaratot. Minden embernek van ugyanis értéke és gyarlósága is. A szeretet képessé tesz két alapvető kritérium teljesítésére: 1. hogy tudjunk imádkozni érte, legalább a megtéréséért, ti. hogy üdvözüljön, s ez kihúzza a szívünkéből a fullánkot. 2. hogy tudjunk segíteni rajta szorult helyzete esetén, vagyis, hogy a szeretet alapján bármikor bárkinek tudjunk segíteni, akár rosszért jóval fizetve. Jézus ezeket megvalósította. Az Ő lelkülete kell nekünk is, hogy követni tudjuk. Kiváló eszköz ezen az úton a Jézus-ima, mely megtisztítja a szívet, képes feloldani a féktelen indulatokat, és segít megtenni a másik felé a legnehezebb helyzetekben is az első lépéseket.

5. Bűnök a szeretet erénye ellen

Voltaképpen minden bűn a szeretet ellen van. Itt azokat emeljük ki, amelyek sajátosan a szeretet erénye ellen irányulnak vagy esetleg annak megghamisítói.

A szeretet ellen legalapvetőbb bűnök a következők: az önzés (*egoizmus*), a gyűlölet (*odium*) és a közömbösség vagy súlyos érdektelenség. Ezeket minden további csoport előtt részletezés nélkül is kiemelhetjük.

Az istenszeretet elleni bűnök következnek. Ezek közül a legsúlyosabb az Isten gyűlölete (*odium Dei*). Nem más ez, mint az Isten elleni lázadás foko-

⁵⁹ Mt 5,44–45

zott formája. Sátáni lelkületre vall. Hátterében hamis istenkép, megrögzötten bűnös élet állhat vagy az a gőg, mely saját autonómiáját betegesen félti Istentől, félreérti a gondviselést, az ember bűnéért is Istent okolja. Keresztények értetlensége és zúgolódása is eszünkbe juthat itt, de ez csak akkor súlyos bűn, ha tudatos káromlással, Istennel való szembefordulással párosul, vagy vele szemben retorziót akar gyakorolni. Mivel Istennek közvetlenül nem tud ártani, ezért ez a bűn az istenhívők bántalmazásában vagy a valláshoz közel álló tárgyak, eszmék gyalázásában nyilvánulhat meg.⁶⁰ „Aki engem gyűlöl, Atyámat is gyűlöl” – mondja Jézus.⁶¹ Ebben megátalkodottan élni az út a kárhozat felé. A másik a lelki tunyaság (*acedia spiritualis*). Lényege, hogy az üdvösséghez szükséges eszközöktől nehézség esetén vonakodik. Lusta, édeketlen, Isten nem kívánatos érték a számára.⁶² Döntő motívuma az állandó és aktuális kényelem. A katekizmus a közömbösség, hálátlanság, langyosság és lustaság fogalmaival írja le Isten szeretetének s az általa felkínált örömmnek ilyen fajta visszautasítását.⁶³ Az istenszeretet ellen vét még az is, aki földi értéket helyez Isten elé. A teremtményt nem lenne szabad sohasem a Teremtő elé helyezni.

Az embertársi szeretet ellen szintén gyűlölet (*odium*) akkor áll fenn, ha a másikat jóindulatra méltatlannak tartjuk, esetleg neki rosszat akarunk. Ez több mint akaratlan ellenszenv, s a Szentírás nagyon keményen el is ítéli ezt: „Aki testvérét gyűlöl, az gyilkos”.⁶⁴ Itt is megjelenik az önzés mint a gyökérbűnök közös alapja, s különösen az irigységet gerjeszti föl, mely más javán szomorkodni képes, és megmérgezi a kapcsolatokat. Ugyanilyen méreg a féltékenység bűne is, mely sajnálja másoktól a szeretetet, s szerelmi, szakmai és hiúsági területeken is előfordul. Feltétlenül meg kell említenünk a botrányt. Rossz példa esetén a botrányokozó, mások bűne felnagyítása esetén pedig a botrányokozó farizeusi bűnéről is beszélni kell. Azért veszélyes bűn, mert mások lelki kárát, súlyos válságát is előidézheti. Különösen súlyos a gyerekek botrányoztatása. A csábítás (*seductio*) mást bűnre bírni. Különösen súlyos ártatlanok megrontása vagy épp házasságok elcsábítása esetén, melyeknek olykor szinte divatja üti fel fejét. A más bűnében való közreműködés, szolidaritás (*cooperatio*) is ide tartozik. Súlyosbító körülmény, ha ezek hatalmi helyzetből

⁶⁰ NEMES, *Op. cit.*, 29.

⁶¹ Jn 15,23–25

⁶² TARJÁNYI, *Op. cit.*, 78–79.

⁶³ KEK, 2094.

⁶⁴ 1Jn 3,15

történnek. Mások megkárosítása esetén megítélése nagyon függ annak mértékétől.⁶⁵

Zárszó

Jézus Krisztus az Isten szeretetének látható tanúja, akaratának képviselője, hirdetője és megvalósítója. Ahogy Jézus embersége volt Isten láthatatlan, de reális üdvözítő beavatkozásainak a jele és eszköze, úgy kell az egyháznak Krisztus szeretete látható jeleként és eszközöként élnie.⁶⁶ S valószínű, hogy ebben az összefüggésben találhatja meg szerepét és feladatát az egyén is, aki Isten Országát kívánja építeni az egyház élő köveként, s aki a szeretet állandó újragondolásának és a növekedésének alanyaként, Isten akaratát keresve új lendületet képes adni Isten Országának megvalósulásának.

65 Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 79–80. és NEMES, *Op. cit.*, 30.

66 Vö. TARJÁNYI, *Op. cit.*, 82.

HÁMORI Antal

Az abortusz és a fogamzásgátlás tilalma – nehéz esetek tárgyalása, a Humanae vitae 50., a Donum vitae 30. és a Dignitas personae 10. évfordulója kapcsán (élet-„rivalizálás”, válással fenyegetés, IVF-lét megélése)¹

TARTALOM: Bevezetés; 1. Az embrió és az anya életének „rivalizálása”; 2. Az élet továbbadására nyitott házastársi aktus esetére vonatkozó válással fenyegetés; 3. A mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos egyházi tanítás megélése az ilyen eljárással fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, valamint mások által.

ANTAL HÁMORI: The Proscription of Abortion and Contraception: Handling Difficult Cases in Conjunction with the 50th Anniversary of Humanae Vitae, the 30th Anniversary of Donum Vitae and the 10th Anniversary of Dignitas Personae (Life ‘Rivalry’, the Threat of Divorce and Perceptions of IVF Existence)

Within the subject of abortion and contraception proscription, the paper discusses three challenging areas in a complex manner – from ethical, legal and theological angles – presenting the relevant teaching of the Church. The first one of these represent a case of ‘rivalry’ between two innocent human lives – that of the embryo and of the mother respectively –, or the so-called dilemma of ‘ectopic pregnancy’, the problem of ‘direct or indirect’ and the question of the ‘wrong instrument’. In relation to the proscription of contraception, the second area – in the context of marital act open to the transmission of life – raises the issue of the threat of divorce and the struggle to save the marriage, along with a criticism of the Hungarian state regulation of divorce suits with reference to moral questions, besides the acknowledgement of its relative marriage- and family-friendly character. Also connected to the proscription of abortion and counting on the cooperation of practitioners from the discipline of psychology, the third area addresses the grave and ethically relevant problem inherent in the contradiction that, even though according to authentic declarations by the Magisterium of the Church, every child must be regarded as a gift of divine goodness and must be raised in love, the teaching of the Church on in-vitro fertilisation

¹ A III. „Természetjog napja” című, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán a Jogbölcseleti Tanszék Ius Naturale Kutatócsoportja által 2018. május 25-én rendezett konferencián elhangzott előadás bővített változata. A szerző állam- és jogtudományi, valamint kánonjogi doktor, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának köztestületi tagja, a Budapesti Gazdasági Egyetem egyetemi docense.

is or may be perceived by individuals conceived via such a procedure, as well as their parents, grandparents, spouses, children and others as if they were questioned in their very existence and coming into being since this method – in terms of the teaching of the Church (as well) – is inappropriate and unacceptable (i.e. if this option was not available, these individuals would not even exist). Therefore, it is indeed extremely hard to speak about the unacceptability of in-vitro fertilisation as terrible grievances may be inflicted even inadvertently.

„Ragyogjon ránk a te arcod világossága, Urunk”²

Bevezetés

Boldog VI. Pál pápa a *Humanae vitae* kezdetű enciklikában írja: „[...] mindenképp vissza kell utasítanunk a már megkezdett nemi aktus direkt megszakítását, s méginkább a közvetlen abortuszt (még akkor is, ha gyógyítás céljából történt), [...]”, XI. Pius pápa *Casti connubii* kezdetű enciklikájára³ és a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúciójának⁴ 51. pontjára is hivatkozva.⁵

A pápa ezen – művi abortusszal kapcsolatos – kijelentésével a közvetlen abortuszt mindenképp visszautasítandónak minősíti azzal, hogy ehhez a „még akkor is, ha gyógyítás céljából történt” szöveget fűzi, vagyis nem azt, hogy „még akkor is, ha az anya életének megmentése céljából történt”.

A pápa ezzel a közvetlen abortusz körében a két élet „rivalizálásának” kérdését (lásd pl. ún. „méhen kívüli terhesség” esete) – hogy ti. mikor

2 Lásd SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Veritatis splendor* kezdetű enciklika a katolikus Egyház minden püspökének az Egyház erkölcsstanának néhány alapvető kérdéséről. 1993. augusztus 6., in *Acta Apostolicae Sedis* (AAS) 85 (1993) 1133–1228., *Pápai Megnyilatkozások XXIV.*, Budapest 1993, 149., www.katolikus.hu – Könyvtár (VS), 2. pont; Zsolt 4,7b: „Ragyogtasd ránc arcodat, Uram”, [szentírási szövegek: *Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*, Budapest, SZIT, 2000, 1455; vö. pl. VS 40., 42. pont.

3 XI. PIUS PÁPA, *Casti connubii* kezdetű enciklika a keresztény házasságról. 1930. december 31., in *AAS* 22 (1930) 539–592., www.katolikus.hu – Könyvtár (CastiC).

4 II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció az Egyház és a mai világ viszonyáról. Róma, 1965. december 7., in *AAS* 58 (1966) 1025–1115., DIÓS ISTVÁN (szerk.), *A II. Vatikáni Zsinat dokumentumai*, (Szent István kézikönyvek 2.), Budapest 2000, (605–) 649–739., www.katolikus.hu – Könyvtár (GS).

5 Lásd BOLDOG VI. PÁL PÁPA, *Humanae vitae* kezdetű enciklika a gyermekvállalásról („a helyes születésszabályozásról”). Róma, 1968. július 25. in *AAS* 60 (1968) 468–491., *Enchiridion Vaticanum*, Bologna 1968, 1621–1661., „Amit Isten egybekötött”, Budapest 1986, 79–96., www.katolikus.hu – Könyvtár (HV), 14. pont.

helytelen a beavatkozás – nyitva hagyja, és a közvetett abortusz elutasítandó (bűnös) eseteibe sem megy bele. Közvetett az abortusz, ha az embrió halála mellékkövetkezmény; ennek elfogadható esete – az alábbiakban említésre kerülő duplex effectus elve szerint – az állapotos nő életének megmentése, amikor az embrió halála elkerülhetetlen, nem kívánt mellék-, azaz közvetett (a „jó”-n, az anya életének megmentésén keresztül bekövetkező) hatás. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy Szent II. János Pál pápa *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája sem említi az „anya életének megmentése” esetét.⁶

A Humanae vitae kezdetű enciklika 14. pontjában hivatkozott *Casti connubii* kezdetű enciklikában az anya életveszedelme vonatkozásában a magzat életének megmentése érdekében történő életfeláldozás megjelenik: „[...] az Egyház mint jószágos anya nagyon is érti és átérzi mindazt, amit az anya egészsége és életveszedelme ügyében felhoznak. Ki tudná ezt a legmélyebb részvét nélkül szemlélni? Kit ne töltene el a legnagyobb csodálat annak az anyának láttán, aki a majdnem biztos halál veszedelmében hőiesen föláldozza magát, hogy magzata életét megmentse? Amit ő elszenvet, hogy természetes kötelességét teljesítse, azt csak a végtelenül gazdag és irgalmas Isten jutalmazhatja, és meg is fogja jutalmazni, nem csupán jó, hanem túláradó mértékkel! (Lk 6,38).”⁷ – ez azonban feltételezi, hogy a magzat élete megmentésének reális alapja van, ami az ún. „méhen kívüli terhesség” körében nem igen áll fenn (a „méhen kívüli terhesség” esetében, ha az orvosi beavatkozást nem végzik el, akkor az anya elvérzik, és az embrió is meghal). A *Casti connubii* kezdetű enciklika az anya életveszélyének esetéhez még a következőket tartalmazza: „Ami pedig az orvosi és gyógyászati javallatot illeti, már mondtuk, Tisztelendő Testvérek, mennyire sajnáljuk az édesanyát, kinek természetes kötelessége teljesítése közben egészsége, sőt az élete forog veszedelemben, de vajon mi lehetne kielégítő ok az ártatlan élet elpusztításához? Itt pedig erről van szó. Akár az édesanya, akár a gyermek életére törnek, mindenképpen Isten és a természet törvénye ellen vétének, mely azt mondja: »Ne ölj!« (Kiv 20,13). Egyformán szent, azaz sérthetetlen mindkettőjük élete, s elpusztításukhoz még a közhatalomnak sem lehet joga. Hiába hivatkoznak az ártatlanokkal szemben az állam pallosjogára,

6 Lásd SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Evangelium vitae* kezdetű enciklika az emberi élet sérthetlenségéről. 1995. március 25. in *AAS* 87 (1995) 401–522., *Pápai Megnyilatkozások* XXVI. Budapest 1995., www.katolikus.hu – Könyvtár (EV), 58. pont (részletesen lásd az alábbiakban).

7 *CastiC* III. 2. a) pont.

mert az csak a bűnösökkel szemben érvényes. Nem forog fenn az igazságtalan támadóval szemben alkalmazható véres önvédelem esete sem, mert ugyan ki minősíthetné az ártatlan magzatot jogtalan támadónak? A »végső szükség joga« sem áll fenn, melyre úgy hivatkoznak, hogy az kiterjed az ártatlan megölésére is. A derék és tapasztalt orvosok, akik mind az anya, mind a gyermek megmentésére törekszenek, dicséretet érdemelnek, de méltatlannak bizonyulnának az orvos névre azok, akik gyógyítás látszatával vagy hamis szánalomtól indítva valakinek a halálán mesterkednének.”⁸

– az alábbiakban arról is szó lesz, hogy a „méhen kívüli terhesség” esetében az orvosok mind az anya, mind a gyermek megmentésére törekszenek (kérdés, hogy közvetlenségről – és akkor helytelen beavatkozásról – vagy közvetettségéről van-e szó).⁹

8 *Casti* C III. 2. c) pont. Vö. pl. VS 50. pont („[...] az emberi életet föltétlen tisztelni kell [...]”, „[...] erkölcsileg mindig tilos ártatlan embert ölni, [...]”), és EV 57., 62. pont (a vonatkozó szövegrészek az 1. részben idézve); az „ölés”-hez és az „ölés”-nek nem minősülő, „halál”-lal (életkioltással) járó magatartáshoz lásd az alábbiakban foglaltakat („a jót tenni, a rosszat kerülni” természetes törvény – lásd pl. VS 54., 59. pont – ártatlan emberi élet védelmére vonatkozóan történő alkalmazása tekintetében Lásd az 1. részt).

9 A *Gaudium et Spes* kezdetű lelkipásztori konstitúció 51. pontja a következőket foglalja magában: „A Zsinat tudja, hogy a mai életkörülmények sokszor akadályozzák a hitveseket házasságuk harmonikus kialakításában: olyan helyzetbe juthatnak, hogy gyermekeik számát, legalábbis egy időre, nem növelhetik, s a hitvesi szerelmi élet és a teljes életközösség sem tartható fenn nehézség nélkül. Ha pedig a bensőséges házasság félbeszakad, nemritkán veszélybe kerülhet a házasság egyik java, a hűség, és megsínyli azt a másik java: a gyermek, mert könnyen elmarad a nevelése, s hiányozni fog a bátorság a további gyermekek elvállalásához. Némelyek nem áttalanak tisztességtelen megoldásokat ajánlani ezekre a problémákra, és nem rettennek vissza még a gyilkosságtól sem; az Egyház azonban figyelmeztet arra, hogy nem lehet igazi ellentmondás az élet továbbadásának és az igazi hitvesi szerelem ápolásának isteni törvényei között. Isten ugyanis, az élet Ura, az élet megőrzésének magasztos szolgálatát az emberekre bízta, s ezt emberhez méltó módon kell teljesíteni. Az életet tehát a fogantatástól kezdve a legnagyobb gonddal oltalmazni kell: az abortusz és a csecsemőgyilkosság szégyenletes gaztett. Az emberi nemiség és az ember életadó képessége csodálatosan fölülte áll mindannak, amivel az élet alacsonyabb szintjein találkozunk. Ezért nagy tisztelet illeti a házasság sajátos aktusait is, amennyiben azok az ember veleszületett méltóságának megfelelően folynak le. A házastársi szerelem és az élet felelős továbbadásának összehangolásában az erkölcsi megítélés nem csupán az őszinte szándéktól és az indítékok értékelésétől függ, hanem a személy és tettei természetéből vett olyan objektív kritériumok alapján kell történnie, melyek biztosítják az igazi szerelem összefüggésében a kölcsönös ajándékozás és az életfakasztás teljes értelmét. Ez pedig csak akkor lehetséges, ha a házastársak őszinte lélekkel ápolják magukban a hitvesi tisztaság erényét. Az Egyház gyermekeinek ezekre az elvekre támaszkodva a születésszabályozás terén nem szabad olyan utakra lépniük, melyeket a Tanítóhivatal az isteni törvény magyarázatában elítél. [Vö. XI. PIUS, *Casti Connubii* körlev.: AAS 22 (1930) 559–561. lap; Denz. 2239–2241 (3716–3718); XII. PIUS, *Beszéd az Olasz Szülésznőszövetség Gyűléséhez*, 1951. okt. 29.: AAS 43 (1951) 835–854. lap; VI. PÁL, *Beszéd a Főmagasságú Bíboros Atyákhoz*, 1964. jún. 23.: AAS 56

Boldog VI. Pál pápa a *Humanae vitae* kezdetű enciklikában arra fókuszál, hogy: „[...] minden házastársi aktusnak természete szerint (per se) az emberi élet továbbadására rendeltnek (destinatus) kell maradnia [...]” – ugyancsak a *Casti connubii* kezdetű enciklikát hivatkozva,¹⁰ amelyben XI. Pius pápa szintén a teljes fogamzásgátlási tilalom mellett foglalt állást.

Boldog VI. Pál pápa a *Humanae vitae* kezdetű enciklikában kifejti: „[...] elítélendő mind a férfiak, mind a nők akár időleges, akár végleges szándékos sterilizálása. Ugyanígy elítélendő minden olyan cselekedet, mely akár a nemi aktus előtt, akár közben, akár természetes következményeinek ki-fejlődése során, akár mint célt, akár mint eszközt azt szándékolja, hogy a fogamzást lehetetlenné tegye. A következő érveket sem lehet felhozni a házasság szándékos terméketlenné tételének érvényesítése mellett: »két rossz közül a kisebbet kell választani«, vagy: »ezek az aktusok egységet alkotnak a korábbi és a későbbi termékeny aktusokkal, s ezért részesei azok erkölcsi

(1964) 581–589. lap. Egyes kérdéseket, amelyek további tüzetes tanulmányozást igényelnek, a pápa rendelkezésére átadták a Népesedés-, Család- és Születéstanulmányi Bizottságnak, hogy ha ez befejezte teendőjét, a pápa mondjon ítéletet. A tanítóhivatal tanítása ilyen állapotban lévén, a zsinat nem szándékozik közvetlenül előterjeszteni konkrét megoldásokat.] Mindenkinek el kell gondolkodnia azon, hogy az ember életét és az életfakasztás feladatát nem lehet e világ kereteibe szorítani, mértékével mérni és csak ebből kiindulva értelmezni, hanem mindig figyelembe kell venni az ember örök rendeltetését is.” Lásd még GS 87. pont: „[...] Mivel pedig sokan állítják, hogy minden eszközzel és a közhatalom bármely beavatkozásával radikálisan és mindenképpen csökkenteni kell a Föld vagy legalábbis bizonyos nemzetek szaporodását, ezért a Zsinat nyomatékosan kér mindenkit, hogy tartózkodjék azoktól az akár államilag, akár magánkezdeményezésre ajánlott, olykor kötelezővé tett megoldásoktól, melyek ellene mondanak az erkölcsi törvényeknek. Az embernek ugyanis a házassághoz és a gyermeknemzéshez való elidegeníthetetlen joga értelmében a szülők helyes megítélésétől függ annak eldöntése, hány gyermeket kívánnak világra hozni, ez semmiképpen sem bízható a közhatalom ítéletére. Ámde a szülői megítélés feltételezi a helyesen kialakított lelkiismeretet. Ezért igen fontos, hogy mindenki számára lehetővé váljék annak a helyes és valóban emberi felelősségnek ébredtartalása, mely a hely és a kor követelményeit figyelembe véve igazodik az isteni törvényhez. Ehhez viszont az szükséges, hogy mindenütt javuljanak a nevelési és társadalmi viszonyok, és főleg, hogy vallásos képzésben, vagy legalábbis teljesértékű erkölcsi oktatásban részesüljenek az emberek. Tájékoztassák is őket okosan azokról a módszerekről, melyeket a természettudományos fejlődés derített föl, s melyek segíthetik a házastársakat a születésszabályozásban. Szükséges azonban, hogy a módszerek megbízhatóak legyenek, és nyilvánvalóan összhangban álljanak az erkölcsi renddel.” (kérdés mennyire áll fenn a felelősség, ha nem javulnak – hanem romlanak – a nevelési és társadalmi viszonyok, ha az emberek önhibájukon kívül nem részesülnek vallásos képzésben, vagy legalábbis teljesértékű erkölcsi oktatásban, valamint az idézett tájékoztatásban, illetve ha az erkölcsi renddel nyilvánvalóan összhangban álló módszerek az adott esetben – lásd pl. kiszámíthatatlan, bizonytalan menstruációs ciklus – nem megbízhatóak).

¹⁰ Lásd HV II. pont.

jóságának». Mert igaz ugyan, hogy néha szabad eltérni a kisebb erkölcsi rosszat egy nagyobb elkerüléséért, vagy hogy egy nagyobb jót meg ne akadályozzunk, de sohasem szabad, még a legsúlyosabb okok mellett sem rosszat tenni, hogy abból jó következzen. Tudniillik olyat akarni, ami természeténél fogva megszegi az erkölcsi rendet, s ezért az emberhez méltatlannak kell ítélnünk, jöllehet azért történik, hogy egyes emberek, családok vagy az emberi társadalom javát megmentjük vagy előmozdítsuk. Ezért mindenképpen téved az, aki a házasság élet egészében előforduló termékeny aktusokkal igazolhatónak véli a szándékosan terméketlenné tett aktusokat, amelyek természetüknél fogva erkölcstelenek.¹¹ „Az Egyház azonban nem tekinti tilosnak azokat a gyógymódokat, amelyek bizonyos betegségek gyógyításához szükségesek, jöllehet belőlük akadály származik a fogamzás útjában. Még akkor sem, ha ez előre látható, csak ezt a fogamzást akadályozó hatást semmiképpen ne szándékolják közvetlenül.”¹²

11 HV 14. pont. Lásd VS 78–80. pont.

12 HV 15. pont. Lásd még *uo.* 16. pont: „Az Egyháznak a házassági erkölcsre vonatkozó ezen tanítása ellen ma felhozzák – mint már fentebb említettük –, hogy az emberi értelem feladata és joga uralni a természet erőit, s ezeket az erőket a maga javára megfelelő célra használhatja. Sokan fölteszik a kérdést: »Nem az volna-e ésszerű sokszor az adott körülmények között, hogy a születést mesterségesen szabályozzák, ha ez az eljárás a család nyugalomához és békéjéhez hozzájárul, s biztosítja a már meglévő gyermekek jobb nevelési körülményeit?« Erre a kérdésre nyíltan kell felelnünk: az Egyház mindenkinél előbb dicséri és ajánlja az emberi értelem használatát egy ilyen cselekvésben, amely az értelemmel felruházott embert oly szorosan összekapcsolja a Teremtővel, de ezzel együtt állítja, hogy ezt az Istentől megállapított rend tiszteltetésben tartásával kell tenni. Ha tehát komoly indokok szólnak amellett, hogy szünet legyen a gyermekek születése között (ez az indok lehet a szülők testi vagy lelki állapota, vagy külső körülmények), az Egyház azt tanítja, hogy szabad a házasság követni a szervezetben adott periódusokat, csak azokban az időszakokban élve a házasságot, amikor a fogamzás lehetősége szünetel, s így oly módon szabályozhatják a születést, hogy az előbb kifejtett erkölcsi tanítást nem sértik meg. Az Egyház hű marad önmagához és tanításához, amikor úgy ítéli, hogy szabad a házasságban a terméketlen periódusokhoz folyamodniuk, miközben elítéli minden olyan dolog használatát, ami a fogamzást közvetlenül megakadályozza; jöllehet ez utóbbi eljárás mellett tisztességesnek és súlyosnak látszó érveket hoznak fel. A két eljárás ténylegesen nagyon eltér egymástól: az első esetben a házasság a természet által nyújtott törvényes lehetőséggel élnek, a másik esetben megakadályozzák, hogy a fogamzás a természet rendje szerint megtörténhessen. Tagadhatatlan, hogy mindkét esetben kölcsönös megegyezéssel és megfelelő okok alapján akarják elkerülni a fogamzást, és biztonságos megoldást keresnek egy újabb gyermek születésének elkerülésére. Ugyanakkor meg kell vallani, hogy csak az első esetben találják meg e megoldást, azaz akkor, amikor igaz ok miatt nem kívánván új gyermek születését, a termékeny időszakokban tartózkodnak a házasságtól, mikor pedig visszatér a terméketlen időszak, élnek a házasságot a kölcsönös szeretet kifejezésére és az ígért hűség megtartásáért. Így cselekedvén igaz módon és egészen helyesen tesznek bizonyosságot szeretetükről.” XI. Pius pápa e tekintetben a következőket írja a *Casti connubii* kezdetű enciklikájában: „Sorra véve az egyes támadásokat, Tisztelendő Testvérek, melyeket a házasság java ellen intéznek, először a

A Hittani Kongregációnak az *Acta Apostolicae Sedis*-ben 1988-ban megjelent *Donum vitae* kezdetű instrukciója a mesterséges megtermékenyítés

gyermekről szólnak. A gyermeket sokan vakmerően a házasság kellemetlen terhének nevezik, melytől a házastársaknak óvakodniuk kellene, de nem a tisztességes önmegtartóztatással, amely mindkét házastárs beleegyezésével a házasságban is megengedett, hanem a természetel való visszaélés által. Vannak, akik ezt a bűnös kedvezményt azért igénylik, mert irtóznak a gyermektől, és érzéki vágyaikat teher nélkül akarják kielégíteni. Vannak, akik azt hajtogatják, hogy nem tudnak önmegtartóztatásban élni, a gyermeket viszont önmaguk vagy a feleségük állapota, vagy a család gazdasági viszonyai miatt nem vállalhatják. Pedig semmiféle ok, még a legsúlyosabb sem teheti természetessé és tisztességgé azt, ami önmagában természetellenes. A házastársi jog gyakorlása ugyanis természeténél fogva a gyermeknemzésre irányul, tehát a természet ellen vétenek, és ocsmány s benső lényegében tisztességtelen dolgot tesznek, akik annak természetes célját és hatását megghiúsítják. Ezért nem csoda, hogy az Úristen a Szentírás tanúsága szerint különös szigorral üldözi ezt a gyalázatos bűnt, s néha halállal is büntette, amint Szent Ágoston mondja: »Tiltott módon és erkölcstelenül él a feleségével, aki a gyermek fogamzását megakadályozza. Ezt tette Onán, Júda fia, és Isten megölte miatta.« (*De conjugii adulterinis* 2,12.) Mivel egyesek a kezdettől fogva hirdetett és soha el nem ejtett keresztény tanítástól eltérve újabban nyíltan mást hirdetnek e tárgyban, a Katolikus Egyház, amelyre maga Isten bízta az erkölcs épségének és tisztaságának védelmét, az erkölcsi züllöttségnek ebben a korában, a házasság tisztaságának e rút szennnytől való megőrzése céljából, isteni küldetésére hivatkozva általunk fölemeli hangos szavát, és ismét kinyilvánítja: A házassági jognak olyan használata, amely azt a gyermeknemzés természetes hatásától szándékosan megfosztja, Isten és a természet törvényének megsértése, s mindazok, akik ilyesmit tesznek, súlyos bűnt követnek el. Legfőbb apostoli tekintélyünknel fogva, s a gondjainkra bízott lelkek üdvéért való aggodalomból figyelmeztetjük a gyóntató és lelkipásztorkodó papokat, hogy híveiket Istennek e súlyos törvénye felől ne hagyják megtrévedni, s méginkább hogy ők maguk óvakodjanak az effajta hamis véleményektől, s azokkal semmiképpen egyet ne értsenek. Ha pedig – amitől Isten óvjon – egy gyóntató vagy lelkipásztor maga viszi ezekbe a tévedésekbe a rábízott híveket, illetve helyesléssel vagy hallgatással megerősíti őket tévedésükben, az tudja meg, hogy a legfőbb Bírónak tartozik szigorú számadással hivatásának elárulása miatt, s vonatkoztatva magára Krisztus szavait: »Vakok ők és vakok vezetői. Ha pedig vak vezet világtalant, mindketten verembe esnek« (Mt 15,14).» (III. 2. pont); „Az Anyaszentegyház azt is jól tudja, hogy gyakran az egyik házasság fél inkább csak tűri, de nem cselekszi a bűnt, mert a természetes rend fölforgatását súlyos okok miatt csak megengedi, de maga nem akarja, s ezért nem bűnös. Csak meg ne feledkezzék a szeretet törvényéről, és ne mulassza el házastársát a bűntől eltéríteni és elvonni. Azok a házastársak sem vétének a természet rendje ellen, akik jogos és természetes módon élnek, de természetes okok, életkoruk vagy egyéb fogyatkozásuk miatt új élet nem születhet. A házasságnak ugyanis és a házassági jog használatának vannak másodrendű céljai is, mint a kölcsönös segítség, egymás közt a szeretet ápolása és az érzéki vágyak csillapítása, melyekre a házastársaknak szabad törekedniük, ha egyébként a házasság belső természetességén és elsődleges céljára való beállítottságán nem esik csorba.» [III. 2. a) pont második bekezdés]. A hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások (lásd pl. *CastiC*, *HV*, *VS*, *EV*) szerinti követelményeknek való megfelelés nehézségére – akár vallásos katolikusok körében – a 2. részben kitérek (lásd pl. önmegtartóztatás kiszámíthatatlan menstruációs ciklus esetén); az ateizmus, a gőg, az önzés, az emberi gyengeség széles körben megjelenik: mondhatni, miként a *Veritatis splendor* kezdetű enciklika alapján is érzékelhető (lásd pl. *VS* 88., 106. pont), kevesen tartják maradéktalanul az egyházi mércét (vö. pl. *VS* 51–52., 95. pont: természetes törvény egyetemessége és változhatatlansága).

kihívására válaszolva tartalmazza például: „A mindennapos gyakorlatban az in vitro megtermékenyítés során nem mindegyik embriónt ültetik be az anyaméhbe; néhányat elpusztítanak. Ahogy a művi abortuszt elítéli az egyház, ugyanúgy megtilt minden támadást ezen emberi lények ellen.”¹³

A Pápai Kódexmagyarázó Bizottság 1988-ban – pápai jóváhagyással – a *Codex Iuris Canonici*-nek (CIC) az eredményes abortuszt önmagától beálló kiközösítésbe eséssel büntetni rendelő 1398. kánonjához *hiteles törvényt magyarázatot* fűzött, amely szerint az embrió „lombikban” (mesterséges megtermékenyítés során) történő elpusztítása a CIC 1398. kánonjának hatálya alá tartozik.¹⁴

A Hittani Kongregáció *Dignitas personae* kezdetű instrukciója is kiemeli, hogy az in vitro megtermékenyítés emberi lények szándékos megölésével jár (olykor a lefagyasztás közbejöttével); a „beültetést” követő „embriócsökkentés” is szándékos abortusznak minősül, ami mint az ártatlan emberi lény előre megfontolt és közvetlen megölése, mindig *súlyos* erkölcsi rendetlenség (bűn); ezekben az esetekben nincsen szó a kisebbik rossz vagy a duplex effectus elvének alkalmazhatóságáról, sohasem megengedett ugyanis egy olyan magatartás, ami lényegileg (bensőleg) tilos.¹⁵

Szent II. János Pál pápa az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika 14. pontjában felhívta a figyelmet arra, hogy „a mesterséges megtermékenyítés különféle technikái, amelyek látszólag az élet szolgálatában állnak, és amelye-

13 HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Donum vitae* kezdetű instrukció a kezdődő emberi élet tiszteletéről és az utódnemzés méltóságáról. 1987. február 22. AAS 80 (1988) 70–102., www.katolikus.hu – Könyvtár (DV), I. 5. pont. Lásd még uo. II. pont: „Az in vitro megtermékenyítés gyakorlata számtalan emberi embrió létrehozását és elpusztítását követelte meg”; és uo. 5. pont: „[...] a FIVET magával hozza az emberi lény elpusztítását, mely ellene mond az abortusz megengedhetetlenségéről szóló, már előadott tanításnak”.

14 Lásd PÁPAI KÓDEXMAGYARÁZÓ BIZOTTSÁG (PONTIFICIA COMMISSIO AD CODICIS CANONES AUTHENTICE INTERPRETANDOS – 1989. március 1-től: PÁPAI TÖRVÉNYMAGYARÁZÓ TANÁCS) hiteles törvényt magyarázata, 1988. január 19.; pápai jóváhagyás: 1988. május 23.; kihirdetés: 1988. december 12. AAS 80 (1988) 1818–1819. („[...] eiusdem fetus occisione quocumque modo et quocumque tempore a momento conceptionis procuratur.”).

15 Lásd CONGREGAZIONE PER LA DOTTRINA DELLA FEDE, *Istruzione Dignitas personae su alcune questioni di Bioetica*, Roma 2008, (DP), 14–15., 21. pont; vö. DV I. 5., II. pont; GS 27., 51. pont; EV 62. pont; részletesen: HÁMORI ANTAL, „A Hittani Kongregáció Dignitas personae kezdetű bioetikai útmutatása”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2016) 39–43.; HÁMORI ANTAL, „A Hittani Kongregáció Dignitas personae című instrukciója”. in *Magyar Sion* 6 (48) 2012/I. 96–103.; HÁMORI ANTAL, „Dignitas personae (a Hittani Kongregáció bioetikai útmutatásának ismertetése) – A Review of the Bioethical Instruction Dignitas Personae of the Congregation for the Doctrine of the Faith”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítójá* 1 (2011) 8–17.

ket nem kevésszer ezzel a szándékkal végeznek, valójában kaput nyitnak az élet elleni új támadásoknak.”¹⁶

A *Dignitas personae* és a *Donum vitae* kezdetű instrukcióban hangsúlyozódik, hogy az in vitro megtermékenyítés esetében az élet továbbadását elválasztják a házastársi aktustól (annak minden említett következményével, ami önmagában rossz, megengedhetetlen); a heterológ formánál a házastársi hűséget, a házasság egységét és a gyermek jogait is megsértik;¹⁷ továbbá: az Egyház elismeri a gyermek utáni természetes vágy legitimitását, és megérti a terméketlenség problémáitól szenvedő házastársakat, ezt a vágyat azonban nem szabad az *emberi méltóság* elé helyezni (vö. pl. embriók megölése, tárgynak tekintése, ekként történő bánásmód velük);¹⁸ a jó cél nem tesz jóvá egy önmagában rossz eszközt (vö. Róm 3,8).¹⁹ XVI. Benedek pápa kiemeli: Isten szeretete nem tesz különbséget a még meg nem született és a megszületett kisgyermek vagy a fiatal felnőtt, illetve az idős ember között, mert mindegyikük saját képmása és hasonlósága lenyomatának látja.²⁰ A hiteles egyházi tanítóhivatali megnyilatkozások szerint: annak ellenére, hogy a mesterséges megtermékenyítési technikák elfogadhatatlanok, *minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni, és szeretettel kell felnevelni.*²¹

Megemlítendő, hogy az embrió beágyazódását gátló, illetve megszüntető eszközök (pl. spirál, tabletta) alkalmazása is – fogamzás esetén – abortív hatással bír, amelyre az elkövetők szándéka általában kiterjed.²² Ha kétséget kizáróan bizonyított (vö. in dubio pro reo elve²³) az abortusz bűncselekményének megvalósítása – a konjunktív feltételek fennállása esetén²⁴ –, az elkövetők a kánoni jog szerint büntetendők.²⁵

¹⁶ DP 15. pont.

¹⁷ Lásd DP 16. pont; DVII. B. 5. pont; a *Donum vitae* kezdetű instrukció is felhívta a figyelmet arra, hogy a személyes kapcsolatok ilyen változása a család belsejében a társadalomra is káros hatással van (II. A. 2. pont).

¹⁸ Lásd DP 16. pont; DVII. A. 2., B. 5., 8. pont.

¹⁹ Lásd DP 21. pont; CastiC III. 2. d) pont.

²⁰ Lásd DP 16. pont; AAS 98 (2006) 264.

²¹ Lásd DVII. B. 5. pont; vö. pl. CastiC II. 1. pont: „[...] A mindenható Isten erejéből a szülők közreműködésével született gyermek tehát az isteni Jóság kiváló ajándéka és a házasság nemes gyümölcse.”

²² Lásd DP 23. pont; vö. EV 58. pont.

²³ Lásd CIC 1608. kánon 4. §, 1728. kánon 1. §.

²⁴ Lásd CIC 1. kánon, 1321–1324. kánon; *Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium (CCEO)* 1. kánon, 1413–1415. kánon.

²⁵ Lásd DP 23. pont; CIC 1398. kánon (vö. 1328. kánon 1–2. §, 1397. kánon), vö. 1329. kánon 1–2. §; CCEO 1450. kánon 2. § (vö. 1418. kánon 1–3. §, 1450. kánon 1. §), vö. 1417. kánon.

A fenti témakörből három súlyos részt emelek ki: 1. az embrió és az anya életének „rivalizálása”; 2. az élet továbbadására nyitott házastársi aktus esetére vonatkozó válással fenyegetés; 3. a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos egyházi tanítás megélése az ilyen eljárással fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, valamint mások által.

1. Az embrió és az anya életének „rivalizálása”

„[...] válaszd az életet [...]”²⁶

Előfordul, hogy az állapotos nő élete és a szíve alatt fejlődő, még meg nem született emberi lény élete „rivalizál” egymással (Lásd pl. jelentőség-gel bíró rákos betegség, ún. „méhen kívüli terhesség”). Felvetődik a kérdés, hogy ilyenkor, amikor csak az egyikőjük élete menthető meg, különben mindketten meghalnak, mi alapján, mely normát, alapelveket (pl. a „duplex effectus” elvét vagy a „kisebbik rossz” elvét) alkalmazva melyik élet, az anyai vagy a „magzati” mentendő meg, mit, hogyan szabad, kell tenni, illetve nem tenni.²⁷ Konkrétabban, például, a „méhen kívüli terhesség” esetén a „duplex effectus” elve alkalmazható-e (e tekintetben a feltételek maradéktalanul fennállnak-e), vagy esetleg a „kisebbik rossz” elve jön számításba. Ide tartozik az „indirekt abortusz” elnevezés pontatlan, ezért – véleményem szerint – kerülendő volta, amely nem mutatja meg, hogy például a „duplex effectus” elvének valamennyi szabálya érvényesül-e, vagyis, hogy az abortusz erkölcsi és jogi értelemben releváns-e²⁸ – ha a „duplex effectus” elvének alkalmazhatósága fennáll (önmagából az elnevezésből az sem derül ki, hogy az a szándékra vagy az eredményre vonatkozik).²⁹

²⁶ Lásd MTörv 30,15–20; EV 48. pont.

²⁷ Vö. számi ikrek bizonyos esetei; Lásd pl. HÁMORI ANTAL, *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással*, Budapest 2006. [XVII, 474; imprimatur: Erdő Péter; cenzor: Szuromi Szabolcs; ISBN 963 361 740 5; ISSN 1586-0957; a továbbiakban: HÁMORI (2006)] 209–230.; HÁMORI ANTAL, „Az »autonómia tisztelete« a magyar jogban (a számi ikrek élethez való joga és szüleik önrendelkezéshez való joga »kollíziójá«-nak tükrében)”, in *Alma Mater* 5 (2001) 113–134.; HÁMORI ANTAL, „Az »autonómia tisztelete« a magyar jogban (Reflexió...)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2001) 36–42.

²⁸ Vö. *Magyar Katolikus Lexikon*, Budapest, II. köt., 737.

²⁹ Vö. pl. „indirekt eutanázia” elnevezés és változása; vonatkozó szakirodalmi hivatkozásokkal Lásd pl. Hámori Antal, „Az emberi élet és méltóság védelméről Julesz Máté könyve kapcsán”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 2 (2016) 8–30.

A különböző jogalanyok – különböző felfogások, elméletek, ismeretek, szempontok, hatások, körülmények, lelkiismeretek szerint – más és más válaszokat adnak attól is függően, hogy a még meg nem született emberi lény életét egyezően értékesnek tartják-e a megszületett emberi lény életével, illetve csak időbeli vagy egyéb megszorítással (pl. valahány hetes kortól, egészségi állapot szerint) gondolják így, valamint, hogy melyiknek jobb az életben maradási esélyei.³⁰

E súlyos téma megfelelő tárgyalása, a felmerülő dilemmák helyes megoldása, a kérdések korrekt megválaszolása – segítve, szolgálva mindenki igaz javát (*salus animarum*), a vonatkozó biológiai, orvostudományi ismereteket feltételezve – különösen az etika, a jogtudomány, a teológia művelőinek felelősségteljes feladata, kötelessége, amely ma is sürgetően aktuális.³¹

Ezt mutatja például az, hogy a Magyar Orvosi Kamara (MOK) 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexe – és az állami szabályozás³² – szerint az anya élete és egészsége a „magzat” életénél alapvetőbb, nagyobb érték; a *Kódex* II. 10. pontjának (5) bekezdése ugyanis tartalmazza, hogy: „Az anya életét veszélyeztető vagy súlyos betegségét okozó terhesség, illetve a magzat életképtelensége vagy gyógyíthatatlan betegsége esetén felmerül

30 Lásd pl. MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA, *Az élet kultúrájáért. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia körlevele a bioetika néhány kérdéséről*, Budapest 2003. [147; ISBN 963 361 538 0; MKPK 2003. évi bioetikai körlevele; „A körlevél elkészítésében a Püspöki Konferenciát neves szaktudósok – Falus András, Freund Tamás, Hámosi József, Kopp Mária és Vizi E. Szilveszter, valamint Harsányi Ottó teológus – segítették.” – *Magyar Kurír*, 2003. december 11.; a körlevél célja, hogy az élet védelmét eredményező szemléletváltáshoz – a hit tanítása útján – hozzájáruljon (Lásd körlevél 2. pont); e küldetést különösen azon élet elleni támadások teszik aktuálissá, amelyek a leggyengébbek és a legvédtelenebbek, a legkiszolgáltatottabbak – a születő gyermekek és a haldokló betegek – élete ellen irányulnak (vö. körlevél 4–6., 12., 14. pont, és *EV* 7–28. pont); e hiteles tanítói hivatali megnyilatkozás. Lásd 1983. évi *Codex Iuris Canonici*, *CIC*, 753. kánon) nem önálló, nem új tanítást tartalmaz, hanem instrukció jelleggel foglalja össze a bioetika aktuális kérdéseit; a körlevelet a Konferencia püspök tagjai egyhangúan fogadták el, ezért azt az „Apostolos suos” kezdetű motu proprio rendelkezése alapján az Apostoli Szentszéknek nem kellett felülvizsgálnia (1998. május 21. IV. 1–2. *AAS* 90 (1998) 657.; vö. *CIC* 212. kánon 1. §, 747–748., 754. kánon; a hiteles egyházi tanítói hivatali megnyilatkozások kánonjogi relevanciájához Lásd pl. HÁMOSI ANTAL, „Az egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén”, in *Iustum Aequum Salutare* I (2016) 251–262., 44. pont; HÁMOSI (2006) 239.

31 A Magyar Bioetikai Szemle Szerkesztőbizottságának 2016. november 24-i ülésén egy cikk tárgyalása kapcsán kisebb szimpózium bontakozott ki, amelyben a vonatkozó hiteles egyházi tanítói hivatali megnyilatkozások (pl. az előzőekben említett *Evangelium vitae* kezdetű enciklika) tartalma tekintetében különböző értelmezések jelentek meg. Erre is figyelemmel az alábbiakban bizonyos, nagyon fontos értelmezési kérdésekre külön kitérek.

32 Lásd pl. HÁMOSI (2006) 160., 198., 235.

az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége. A döntés ilyenkor is a szülők joga. Az orvos kötelessége a betegségről részletes, árnyalt, minden részletre kiterjedő választ adni.” Ennek értelmében az „orvosi javallat” körébe tartozik az anya életveszélye, súlyos betegsége, a magzat életképtelensége és gyógyíthatatlan betegsége.

Ez a „javallat” azt az erkölcsi ítéletet feltételezi (foglalja magában), hogy az anya egészsége a „magzat” életénél alapvetőbb, nagyobb érték, amely azonban alapvetően nem orvos-szakmai, hanem erkölcsi ítélet. A szóban forgó „orvosi javallat”-ot voltaképpen megelőzi egy erkölcsi ítélet.

Véleményem szerint az abortusszal összefüggésben a „duplex effectus”, illetve a „kisebbik rossz” elve – az anya életveszélye – körében (lásd pl. releváns rákos betegség, „méhen kívüli terhesség”) lehet beszélni orvosi javallatról. Az orvos ugyanis a „magzat” életét is megfelelően köteles védeni. A kérdés az, hogy – objektíve – az (anyai, „magzati”) egészség, vagy az (embrionális, magzati) élet az alapvetőbb, nagyobb érték. A kifogásolt „orvosi javallat” szerint – erkölcsi ítéletet mondva – az előbbi a nagyobb érték, meggyőződésem szerint az utóbbi (az élet alapvetőbb, nagyobb érték, mint az egészség – az élet nélkül nincs egészség), ezért nem lehet szó a szóban forgó „javallat”-ról.³³

33 Részletesen lásd pl. HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése – válasz az EBH 2015.P.II.-re”, in *Jogtudományi Közöny* 1 (2018) 46–52.; HÁMORI ANTAL, „Természetjog és (alkotmány)bíráskodás a még meg nem született emberi lény védelmében”, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Budapest, 2017, II–42.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény élete és a vele-keletkezett fogyatékos gyermek emberi méltósága védelmének összefüggése a mai magyar jogban”, in FRIVALDSZKY JÁNOS – TUSSAY ÁKOS (szerk.), *A Természetjog Napja. Konferenciatanulmányok*, Budapest, 43–III.; HÁMORI ANTAL, „A »duplex effectus« elve és a »kisebbik rossz« elve az állapotos nő életveszélye esetén (The Principle of »Double Effect« and the Principle of »The Lesser Evil« in the Case of Life-Danger Occurring in Pregnant Women)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2017) 81–103.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született emberi lény életének és méltóságának tisztelete”, in *Magyar Sion* 2 (2017) 197–309.; HÁMORI ANTAL, „A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme”, *Magyar Sion* 1 (2017) 45–68.; HÁMORI ANTAL, „A művi abortusz visszaszorítása érdekében állást foglaló országgyűlési határozati javaslat margójára (Reflections on a Parliamentary Declaratory Resolution with the Aim of Hampering Artificial Abortions)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 1 (2017) 5–28.; HÁMORI ANTAL, „Életről, halálról, méltóságról és jogról – Julesz Máté könyve kapcsán”, in *Magyar Jog* 10 (2016) 604–611.; HÁMORI ANTAL, „A család(ok) és a magzati élet védelme a mai magyar jogban demográfiai helyzetképpel”, in *Iustum Aequum Salutare* 4 (2016) 91–151.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény – az EBH2015. P.II. árnyékában és az Alaptörvény tükrében”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (2016) 4–29.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló

különleges eljárások etikai és jogi minősítése (Ethical and Juridical Qualification of Special Procedures Aiming at Human Reproduction)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2016) 126–151.; HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészéhez”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2016) 23–25.; HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészéhez (Reflections on »The Possibility of Abortion with Medical Indication« in the Ethical Codex of the Hungarian Chamber of Physicians Effective since the 1st Jan. 2012.)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2016) 96–101.; HÁMORI ANTAL, „A születése előtt meghalt gyermek állami és egyházi védelme (A keresettség nélkül meghalt kisgyermek eljuthatnak az örök üdvösséghez), State and Church Protection of Children Died prior to Be Born (Children Died without Baptism May Come to Eternal Salvation)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 2 (2016) 41–65.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi élet és méltóság védelméről Julesz Máté könyve kapcsán”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 2 (2016) 8–30.; HÁMORI ANTAL, „Az egyház erkölcsi tanításának kánonjogi relevanciája az élet- és családvédelem területén”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2016) 251–262.; HÁMORI ANTAL, „A mai magyar abortusz-szabályozás problémái és az ezen szabályozást is sértő magatartások I-II. (Problems in Abortion Regulation of Today in Hungary and Behaviours Trespassing Even on This Regulation I-II.)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2015) 145–166.; I (2016) 10–22.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi élet védelme etikai, erkölcsoteológiai, jogi, kánonjogi szempontból (az abortusz, az »eutanázia« és a túlbuzgó gyógyítás problémája az Egyház tanításában) I-II., Protection of Human Life from Ethical, Moral Theological, Juristic and Canon Juristic Points of View (The Problems of Abortion, Euthanasia and Therapeutic Obstinacy in the Teaching of the Church) I-II.”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 2 (2015) 50–67.; 3 (2015) 94–105.; HÁMORI ANTAL, „Természetjog és alkotmányunk – különös tekintettel az élethez való jogra”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2015) 101–110.; HÁMORI ANTAL, „Az abortusz-szabályozás problémái”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2015) 22–29.; HÁMORI ANTAL, „A »magzat« életének védelme az új alkotmányban”, in *Vigilia* 1 (2013) 20–26.; HÁMORI ANTAL, „A még meg nem született ember életének védelme Magyarország új alkotmányában”, in *Magyar Sion* 6 (2012) 163–173.; HÁMORI ANTAL, „A születés előtti emberi élet alkotmányos védelme (alkotmányozás, alkotmánybíráskodás)”, in *Magyar Jog* 1 (2012) 17–27.; HÁMORI ANTAL, „Mikortól ember az ember a 21. századi Magyarország jövőképeben – a jog tükrében? „, in BESZTERI BÉLA és MAJOROS PÁL (szerk.), *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*, Veszprém 2011. (MTA Veszprémi Területi Bizottsága Gazdaság-, Jog- és Társadalomtudományi Szakbizottsága által 2011. május 23-án, Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai), 11–425.; HÁMORI ANTAL, „A magzati élet védelme az új alkotmányban (Protection of Embryonic Life in the New Hungarian Constitution)”, *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2011) 136–163.; HÁMORI ANTAL, „A magzati élet védelme Magyarország Alaptörvényében”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3-4 (2011) 130–150.; HÁMORI ANTAL, „A mai magyar »jog« életvédő rendelkezései (kánonjogi összehasonlítással), Prof. Dr. Gaizler Gyula OESSH egyetemi tanárra emlékezve – Pro-Life Provisions in Hungarian »Right« of To-Day (with Comparison with Canon Law), In remembrance of Prof. Dr. Gy. Gaizler OESSH.”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2011) 90–103.; HÁMORI ANTAL, „Az orvos lelkiismereti szabadsága és a duplex effectus elve az állapotos nő életveszélye esetén. Egyházi jogi aspektusok”, in *Magyar Sion* 5 (2011) [a továbbiakban: HÁMORI (2011/2)], 197–226.; HÁMORI ANTAL, „Életvédelem a mai magyar »jog«-ban (kánonjogi össze-

hasonlítással), Prof. Dr. Gaizler Gyula OESSH, egyetemi tanárra emlékezve”, in *Iustum Aequum Salutare* 1 (2011) 5–13.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény I-II. (Man’s Birth Alive is not Damage I-II.)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2009) 143–156.; 2 (2010) 63–87.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi élet védelme a katolikus egyház tanítása szerint”, in *Távlatok* 4 (2009), (86) 20–31.; HÁMORI ANTAL, „Az ember élve születése nem káresemény (a Legfelsőbb Bíróság 1/2008. PJE számú jogegységi határozata; alkotmányjogi aspektusok)”, in *Jogtudományi Közöny* 11 (2009) 471–482.; HÁMORI ANTAL, „Természetjog és alkotmányunk”, in *Studia Wesprimiensia* 11 2009/I-II. 49–89.; HÁMORI ANTAL, „Az életvédelem kritikus pontjai (abortusz, sterilizáció, drogfogyasztás, »eutanázia«)”, in *Teológia* 1-2 (2009) 18–51.; HÁMORI ANTAL, *A humánembrió védelme erkölcssteológiai nézőpontból*, (Erkölcssteológiai Könyvtár 6.), Budapest 2008, 151.; HÁMORI ANTAL, „A »z« életvédelem jogforrásai alapjai”, in HORVÁTH-SZABÓ KATALIN (szerk.), *Házasság és Család*. Budapest 2008, 130–159.; HÁMORI Antal, „Életvédelem és jog – aktuális kihívások I-II. (Life Protection and Law – Actual Challenges I-II.)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 2 (2008) 49–73.; 3 (2008) 96–120.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi aspektusai”, in HÁMORI ANTAL – ROJKOVICH BERNADETTE – SZILÁGYI SZILVIA (szerk.), *Szabadságra elhivatva az életért*, Budapest 2007, 65–75.; HÁMORI ANTAL, „Down-kóros gyermek és szüleinek kórház elleni kártérítési keresete (Action by a Down’s Disease Patient and his Parents for Damages against a Hospital)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2007) 143–159.; HÁMORI ANTAL, „Kártérítési felelősség a fogyatékossgal való születés miatt?” in *Magyar Jog* 2 (2007) 92–100.; HÁMORI (2006) különösen 123–208. (160., 198.), 235.; HÁMORI ANTAL, „A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága (Canon Law Aspects of Embryo Protection and the Physician’s Liberty of Conscience)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 23 (2006). Supplementum [a továbbiakban: HÁMORI (2006/Supplementum)] 173–204.; HÁMORI Antal, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése (Moral and Legal Qualification of Special Methods Aiming at Human Reproduction)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2006) 121–135.; HÁMORI ANTAL, „Az emberi reprodukcióra irányuló különleges eljárások erkölcsi és jogi minősítése”, in *Studia Wesprimiensia* 8 (2006/I-II.) 125–135.; HÁMORI ANTAL, „A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Az élet kultúrájáért című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán)”, in *Biogenetika és etika* (Sapientia füzetek 4.), Budapest 2005, 87–107.; HÁMORI ANTAL, „Az in vitro fertilizáció erkölcsi és jogi aspektusai (Moral and Legal Aspects of In Vitro Fertilization)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 4 (2005) 144–153.; HÁMORI ANTAL, „»Lehetnek-e igényeink és lehetőségeink az abortuszra?» (egyházjogi aspektusok) I-II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2005) 117–122.; 4 (2005) 190–200.; HÁMORI ANTAL, „A magzatvédelem kánonjogi aspektusai és az orvos lelkiismereti szabadsága”, in *Studia Wesprimiensia* 7 (2005/I-II.) 71–93.; HÁMORI ANTAL, „Magzatvédelem a magyar jogban”, in *Családi Jog* 1 (2005) 7–16.; HÁMORI ANTAL, „Egidio Miragoli: Il confessore e la remissione della scomunica per aborto procurato”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2005) 52–59.; HÁMORI ANTAL, „Hogyan segíthet a jogász az orvosnak az életvédelemben?”, in *Ökumené* 4 (2004) 36–42.; HÁMORI ANTAL, „A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia »Az élet kultúrájáért« című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán)”, in *Távlatok* 4 (2004) 454–463.; HÁMORI ANTAL, „Magzatvédelem a magyar jogban I-II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2004) 8–21.; 4 (2004) 22–34.; HÁMORI ANTAL, „A communio ekkleziológiai alapjai és kánonjogi

A MOK Etikai Kódexe, a II. 10. pontjának (4) bekezdésében a következőket foglalja magában: „A törvény meghatározott körülmények és feltételek esetén lehetővé teszi a művi terhesség-megszakítást. Az orvos kötelessége, hogy a terhesség megtartása érdekében érveljen. Az orvosi hivatás alapvető törvénye az emberi élet tiszteletben tartása és védelme. *Minden orvos joga, hogy lelkiismereti okból elzárkózzék a nem orvosi javallat alapján kezdeményezett terhesség-megszakítás végzésétől vagy abban közreműködéstől.* Munkahelyén ezért hátrányos megkülönböztetés nem érheti. A fogamzásgátlástól el kell különíteni azokat a módszereket, amelyek a már megtermékenyített petesejt gyógyszeres, vegyszeres vagy eszközös elpusztítására irányulnak. Ezeket az eljárásokat abortusznak kell tekinteni. Családtervezésnek – ebben a vonatkozásban – a terhesség megelőzését kell tekinteni.”³⁴

A negyedik mondat – figyelemmel az idézett (5) bekezdés kifogásolt részére – a mai magyar állami szabályozáshoz képest is részben (leszűkítően), az orvosok jogait sértve helytelen (ellentétes). Egész pontosan annyiban, hogy az orvosoknak nem csak a Kódex szóban forgó, idézett „orvosi javallatá”-n kívüli esetekben van joguk megtagadni a művi abortusz

vetülete az abortusz tükrében (mint a krisztushívők kötelességeinek és jogainak mértéke), in *Magyar Bioetikai Szemle* 2 (2004) 19–26.; HÁMORI ANTAL, „Hogyan segíthet a jogász az orvosnak az életvédelemben?”, in *Tál és Kendő* 2 (2004) 4–6.; HÁMORI ANTAL, „A magzatkorú gyermek élethez való jogának egyházjogi és világi jogi védelméről (a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia »Az élet kultúrájáért« című, a bioetika néhány kérdéséről szóló, 2003. évben meghozott körlevele kapcsán)”, in *Studia Wesprimiensia* 6 (2004/I-II.) 267–277.; HÁMORI ANTAL, „A magzatkorú gyermek büntetőjogi védelme az Egyház jogrendjében (magyar állami jogi összehasonlítással)”, in *Távlatok* 1 (2003) 18–29.; HÁMORI ANTAL, „»Várandósság – cselekvőképtelenség« (A cselekvőképtelen állapotos személy véleményének figyelembevétele, illetőleg a törvényes képviselő »kérelem«-előterjesztési jogának határai a »terhesség«-megszakítás iránt indított eljárásban)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2003) 36–40.; HÁMORI ANTAL, „A magzat élethez való joga a magyar bírói gyakorlatban”, in *Magyar Jog* 4 (2002) 227–231.; HÁMORI ANTAL, „Az abortusz büntetendő cselekményének kánonjogi tényállása (magyar állami jogi összehasonlítással)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2002) 11–22., *Kánonjog* 1-2 (2002) 85–96.; HÁMORI ANTAL, „Az »autonómia tisztelete« a magyar jogban (a szíami ikrek élethez való joga és szüleik önrendelkezéshez való joga »kollíziója«-nak tükrében)”, in *Alma Mater* 5 (2001) 113–134.; HÁMORI ANTAL, „A magzatkorú gyermek élethez való joga, »Taigetosztól Dávodig«”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 2-3 (2001) 37–42.; HÁMORI ANTAL, „Az »autonómia tisztelete« a magyar jogban (Reflexió...)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2001) 36–42.; HÁMORI ANTAL, A magzat élethez való joga, *Magyar Bioetikai Szemle* 6 2000/3. 1-10.; HÁMORI ANTAL, A magzat élethez való joga, Budapest 2000, 153.; HÁMORI ANTAL, „A magzat jogalanyisága és perbeli jogképesége a hatályos magyar jogban I-II.”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 4 (1999) 8–17., 1 (2000) 7–14.; HÁMORI ANTAL, *A magzat életjoga*, Budapest 1997, 76 (Anyarszág-könyvek 1.).

34 Kiemelés: H. A. A nem „orvosi javallat” esete például az, amikor az állapotos nő anyagi okok miatt akarja az abortuszt.

végzését, illetve az abban való közreműködést. *A magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. „törvény” (Mvt.) 14. §-a* ugyanis a következő rendelkezést tartalmazza: „*A terhességmegszakítás elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre – az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével – orvos és egészségügyi szakdolgozó nem kötelezhető.*”³⁵

Az Etikai Kódex II. 2.2. pontjának (16) bekezdése szerint: „A különleges kezelési helyzetekkel – így különösen [...] az abortusszal [...] kapcsolatos jogszabályi rendelkezések vétkes megszegése egyben etikai vétségnek is minősül.” *A Kódex említett hibáit, jogellenes tartalmát* sürgősen orvosolni kell, aminek érdekében a Kamaránál is eljártam.³⁶

Kérdés, hogy az Mvt. 14. §-ának a „– az állapotos nő életét veszélyeztető ok kivételével –” szövegrésze helyes-e, alaptörvényellenes-e, tekintettel arra, hogy az, annak érvényesülése – az adott esetben – a „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elvébe ütközik, ami – az élethez való jogon túl – az Alaptörvény VII. cikkének (1) bekezdésében is elismert lelkiismereti szabadsághoz való jogot sérti. Másként fogalmazva azt is mondhatjuk, hogy e „végszükségi indikáció” eseti köre tágabb annál, mint az, amit például a kánoni jog elvisel. Ez az ’indikáció’ ugyanis túlmegy a „duplex effectus” és a „kisebbik rossz” elvén: az Mvt. „végszükségi indikáció”-ja szerint – mivel az indikáció nem zárja ki – az állapotos nő életének megmentése

35 Lásd még pl. Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) VII. cikk (1) bekezdés, 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.

36 A Kamara elnökét, dr. med. Éger Istvánt 2016. december 21-i e-mailemmel kerestem meg, amelyre Prof. Dr. Wittmann István, az Etikai Kollégium elnöke 2017. január 21-én e-mailben arról tájékoztatott, hogy leveletem „az Etikai Kollégium megkapta, és a legközelebbi kollégiumi ülésen tárgyalni fogja.”; 2017. március 17-i e-mailemben kértem az Etikai Kollégium elnökét, „szíveskedjen tájékoztatni, hogy az alábbi, 2016. december 21-i levelém tárgyában milyen döntés született”; az Etikai Kollégium elnöke 2017. május 9-i e-mailjében a következőkről tájékoztatott: „Beadványát az Etikai Kollégium részéről köszönettel vettük, annak tartalma – az Etikai Kódex tartalmát érintő más beadványokhoz hasonlóan – 2017. március 22-i ülésünkön ismertetésre került.”; 2017. május 9-i e-mailemben kértem az Etikai Kollégium elnökét, hogy „szíveskedjen majd a döntésről, az Etikai Kódex módosításáról is tájékoztatni”; a mai napig, 2018. május 25-ig az Etikai Kódex módosításáról tájékoztatást nem kaptam, a MOK honlapján az Etikai Kódex ugyanazzal a tartalommal szerepel. A Kódex értékes tartalmához Lásd pl. HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészehez”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 3 (2016) 23–25.; HÁMORI ANTAL, „Reflexió a Magyar Orvosi Kamara 2012. január 1-én hatályba lépett Etikai Kódexének »az ún. orvosi javallatra történő abortusz lehetősége« szövegrészehez (Reflections on »The Possibility of Abortion with Medical Indication« in the Ethical Codex of the Hungarian Chamber of Physicians Effective since the 1st Jan. 2012.)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 3 (2016) 96–101.

érdekében a „magzat” halála kívánt következmény is ’lehet’, illetve noha lehet, hogy a „magzat”-nak jobbak az életben maradási esélyei, orvos és egészségügyi szakdolgozó „kötelezhető” az abortusz elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre, azaz a nagyobb rossz ’választására’ (a cél ’szentesíti’ az eszközt, a jót a rosszon keresztül érik el; e reguláció szerint az embrió, a magzat halála ’kisebb sérelemnek számít’, mint az állapotos nő halála; orvos által említett érv szerint azért „kell” a nő életét választani, mert ha megmentik az életét, akkor még lehet gyermeke, amellyel szemben véleményem szerint az is áll, hogy mivel a „magzat” fiatalabb, ő neki több gyermeke lehet; a szabályozást árnyalhatja a „kivétel” következőképpen történő olvasata: a művi abortusz elvégzésére, illetve az abban való közreműködésre az állapotos nő életét veszélyeztető ok esetén orvos és egészségügyi szakdolgozó kötelezhető, vagyis nem feltétlenül kötelezik, mert minden esetben nem szabad kötelezni – például, amikor egyező életben maradási esély esetén az állapotos nő nem a saját, hanem a magzatjának életét választja megmenteni; természetesen, ha a „magzat” életben maradásának nincsen reális esélye, akkor az anyának a saját életét kell választania, mivel – a szóban forgó eseti körben – különben mindketten meghalnának, és ezért az ezzel ellentétes anyai döntést nem is szabad elfogadni – „Ne ölj!” parancsa).³⁷

Ezzel összefüggésben, az *Életvédelem a katolikus Egyház jogrendjében világi jogi összehasonlítással* című könyvemben azt is említettem, hogy „a lelkiismereti szabadságra hivatkozva tagadhatja meg mindenki más is a »duplex effectus« elvét [illetve – hozzátéve – értelemszerűen a „kisebbik rossz” elvét] sértő magatartás tanúsítását (pl. a bíró vagy más jogalkalmazó a határozathozatalt vagy az abban való részvételt, amikor az eljárás tárgya a magzat megszületése, és a világi »jog« szerint – a »duplex effectus« elvét [illetve a „kisebbik rossz” elvét] sértve – a magzat »nem születhetne meg«; a jogalkotó vagy a jogalkotásban részt vevő más személy, pl. köztisztviselő az emberi élet kioltását »lehetővé tevő«, a »duplex effectus« elvét [illetve a „kisebbik rossz” elvét] sértő »jogszabály« megalkotását, illetve az abban való részvételt); hátrányos jogkövetkezmény (pl. fegyelmi büntetés) ezért tehát nem érheti az illetőt”³⁸ – amennyiben e két elv alkalmazhatósága szóba jön.

37 Vö. HÁMORI (2006) 235. Természetesen, minél kevésbé egyértelmű a tényállás, az életben maradási esély, annál nagyobb a dilemma, annál nehezebb a döntés. A másik súlyos, nehéz kérdés, hogy a helytelen anyai döntés el nem fogadása vonatkozásában milyen mozgástér van.

38 Lásd HÁMORI (2006) 56.

Josemariá Sanchis *L'aborto procurato: aspetti canonistici című művében*³⁹ a kettős hatású cselekménynek való minősítéshez szükséges feltételeket, amelyek tényszerűen, valóban közvetett („eshetőlegessé”) és erkölcsileg elfogadhatóvá teszik azt, a következőkben látja: a cselekmény ne legyen önmagában meg nem engedett vagy rossz (legyen jó vagy közömbös);⁴⁰ a rossz hatás ne a jó hatás (cél) elérése érdekében felhasznált eszköz legyen (a jót nem szabad a rosszon keresztül elérni⁴¹); a szándéknak jónak kell lennie; egy *arányos mértékben súlyos oknak kell fennállnia*.⁴² Sanchis kiemeli: a „fajnemesítő” abortuszt, amelyet azért idéztek elő, hogy egy olyan kisgyermek születését elkerüljék, aki biztosan vagy valószínűleg abnormális lesz, vagy valamilyen módon sérült marad, közvetlen (egyenes szándékkal, célzatosan, azaz kívánva elkövetett) abortusznak kell értékelni;⁴³ a terápiásnak nevezett abortusz esetében, amikor az anya életének és/vagy egészségének megőrzése a cél, általában közvetlen (egyenes szándékkal elkövetett) abortuszról van szó (vö. pl. rendellenes elhelyezkedésű magzatot tartalmazó méhkürt eltávolítása);⁴⁴ az állapotos nőből rákos daganat miatt történő méheltávolítást viszont közvetett (eshetőleges) szándékkal elkövetett abortusznak tekintik.⁴⁵

39 Lásd *Ius Ecclesiae* 2 (1989) 663–677.

40 Lásd pl. GS 27. pont; BOLDOG VI. PÁL PÁPA, *Beszéd a redemptoristákhoz*, 1967. szeptember, in *AAS* 59 (1967) 962.; HV 14. pont; VS 71–72., 77–78. pont; SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *A Katolikus Egyház Katekizmusa* (1997. augusztus 15.). A latin mintakiadás fordítása. Budapest 1749–1761. pont. Vö. pl. BODA LÁSZLÓ, *A keresztény erkölcs alapkérdései. Erkölsteológia I.* Budapest 1997. 65–71.

41 „Nem szabad rosszat tenni, hogy jó származzék belőle”. Lásd *CastiC* III. 2. d) pont; HV II. 8–9. pont; VS 72., 77–83., 90–92., 95–96. pont; Magyar Püspöki Kar: 1956. szeptember 12-i körlevél („nem szabad bünt cselekedni azért, hogy könnyítsünk magunkon, sem rosszat tenni, hogy jó következzen belőle.”). Vö. Róm 3,8.

42 Vö. SARDI, P., *L'aborto ieri e oggi*, Brescia 1975, 323–331.; CICCONE, L., „Non uccidere”. *Questioni di morale della vita fisica*, Milano 1984, 229–246.; PALAZZINI, P., *Vita e virtù cristiane*, Roma 1987, 222–225.; SOMFAI BÉLA, „Életet védeni – életet kioltani”, in *Távlatok* 4 (1991) 28–41.

43 Vö. *CastiC*, *AAS* 22 (1930) 564–565.; *DV* II.: „[...] a behelyezett embriók közül időnként néhányat fajnemesítő, gazdasági vagy pszichológiai indokokkal feláldoznak. Az emberi lények ilyen önkényes tönkretétele [...] ellentét az előidézett abortusszal kapcsolatban már említett elvvel/tanítással.”.

44 Vö. SC Off, Resp. 1884. május 31. *Acta Sanctae Sedis (ASS)* 17 (1884/1885) 556., 1889. augusztus 19.; *ASS* 22 (1889/1890) 748., 1895. július 24.; *ASS* 28 (1895/1896) 383–384., 1898. május 4.; *ASS* 30 (1897/1898) 703–704., 1902. március 5.; *ASS* 35 (1902/1903) 162.; és *CastiC*, *AAS* 22 (1930) 562–563.

45 A méhkürtben fejlődő embrió növekedésével anyja életveszélyes belső vérzése és halála bekövetkezne. A méhrák az embrió jelenlététől függetlenül vezet halálhoz. Kürtterhesség esetén

az embrió „kiemelése” (és így halála) szükségszerűen benne van az életmentő beavatkozás (műtét) céljában. Részletesen lásd az alábbiakban; HÁMORI (2006) 142–143. A méhrákról ír Helmut Weber is *Speciális erkölcssteológia* című könyvében (lásd Budapest 2001, (Szent István Kézíkönyvek 4.), 130.: „Az ilyen indirekt abortusz mintapéldája az az eset, amikor egy terhes nőnek méhrákja lesz. Az uteruszt operációval el szabad távolítani. Közben a gyermek természetesen meghal, de ez elfogadható, mert halálát nem közvetlenül akarták, és nem közvetlenül okozták”). Vö. CONNERY, J., *Abortion: the development of the Roman Catholic perspective*, Chicago 1977, 284–303. Lásd HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Nyilatkozat a művi abortuszról (Declaratio de abortu procurato)*, 1974. november 18., in *AAS* 66 (1974) 730–747., 14. pont: „Nem ismerhetjük félre ezeket a súlyos nehézségeket: ez lehet például egy komoly egészségügyi kérdés, olykor pedig élet vagy halál kérdése az anya számára; lehet teher, amit egy felesleges gyermek jelent, főként akkor, ha jó okunk van arra, hogy tartsunk attól, hogy ő abnormális lesz, vagy sérült marad; lehet, több helyen, a tisztesség, a szegénység, a deklaszálódás stb. problémáinak tulajdonított jelentőség; mindenképp meg kell erősítenünk azt, hogy ezen okok közül soha egyik sem adhat jogot elfogulatlanul arra, hogy egy másik életével rendelkezünk, még ha az az élet kezdeti fázisában is van. [...] Az élet ugyanis túlságosan alapvető kincs ahhoz, hogy össze lehessen vetni bizonyos, bár nagyon súlyos, nehézségekkel.”; *KEK* 2271. pont; *VS* 78. pont; *MKPK 2003. évi bioetikai körlevele*, 44–45. pont; CSALÁD PÁPAI TANÁCSA, *Demográfiai fejlődésfolyamatok, etikai és pasztorális szempontok*. 1994. március 25. (Budapest 1999.), 32–35. pont; EGÉSZSÉGÜGY PÁPAI TANÁCSA, *Az Egészségügyben Dolgozók Chartája*, Vatikánváros 1994. (Római Dokumentumok IX. Az Egészségügy Pápai Tanácsa dokumentuma), Budapest 1998, 141. pont; SC Off Resp. 1895. július 24. *ASS* 28 (1895/1896) 383–384., *FILA BÉLA* – JUG LÁSZLÓ, *Az egyházi Tanítóhivatal megnyilatkozásai*, Kisternye–Budapest 1997, 3298. pont [A Szent Officium válasza a Cambrai-i érseknek, 1895. július 24. A craniotomia és a vetélés. „Előterjesztés: Az orvos Titius, amikor egy súlyosan ágyynak esett terhes nőhöz hívták, megvizsgálta, és azt vette észre, a halálos betegség okaként más nem jöhet szóba, mint maga a terhesség, azaz a magzatnak a méhben való jelenléte. Tehát egy út volt csak számára járható annak érdekében, hogy az anyát a biztos és fenyegető haláltól megmentse, ti., hogy vetélést vagyis magzatelhajtást hajtson végre. Ennek az útnak a szokott módon kezdett neki, mégis olyan eszközök és operációk alkalmazásával, amelyek önmagukban és közvetlenül nem éppen arra irányulnak, hogy az anyai ölben megöljék a magzatot, hanem csakis, hogyha lehetséges, élve szülessék meg, noha a legközelebb ahhoz, hogy meghaljon, mint aki még egészen fejletlen. Most már miután elolvasta, amit 1889. augusztus 19. napján a Szentszék a Cambrai-i érseknek válaszul válasza a Cambrai-i érseknek, 1895. július 24. A craniotomia és a vetélés. „Előterjesztés: Az orvos Titius, amikor egy súlyosan ágyynak esett terhes nőhöz hívták, megvizsgálta, és azt vette észre, a halálos betegség okaként más nem jöhet szóba, mint maga a terhesség, azaz a magzatnak a méhben való jelenléte. Tehát egy út volt csak számára járható annak érdekében, hogy az anyát a biztos és fenyegető haláltól megmentse, ti., hogy vetélést vagyis magzatelhajtást hajtson végre. Ennek az útnak a szokott módon kezdett neki, mégis olyan eszközök és operációk alkalmazásával, amelyek önmagukban és közvetlenül nem éppen arra irányulnak, hogy az anyai ölben megöljék a magzatot, hanem csakis, hogyha lehetséges, élve szülessék meg, noha a legközelebb ahhoz, hogy meghaljon, mint aki még egészen fejletlen. Most már miután elolvasta, amit 1889. augusztus 19. napján a Szentszék a Cambrai-i érseknek válaszul írt: vagyis »nem lehet biztosan tanítani«, hogy megengedett bármilyen operáció, amely közvetlenül megöli a magzatot, mégha ez szükséges is lenne az anya megmentésére: kétségben van Titius a sebészi beavatkozások megengedett voltát illetően, amelyekkel nem ritkán vetélést hajtott végre az eddigiekben, hogy a súlyosan betegeskedő terhes nőket megmentse. Kérdés: Titius igénye: Vajon az ismertetett operációkat a mondott körülmények megismétlődése mellett biztosan felújíthatja-e? Válasz (a Pápától megerősítve július 25-én): Nemleges, más rendeletek szerint (1884. május 28-án kelt, és 1889. augusztus 19-én kelt rendelet.)”]; SC Off Resp., 1898. május 4. *ASS* 30 (1897/1898) 703–704., *FILA* – JUG, 3336–3338. pont [A Szent Officium válasza a sinaloi (Mexikó) püspöknek, 1898. május 4. A magzat extrakciójának a módszerei. „Kérdés: 1. Megengedett lesz-e a szülés siettetése, ahányszor az asszony szűk medencéje miatt lehetetlenné válnék a magzat kijutása a maga természetes idejében? 2. És ha az asszony szűk volta olyan, hogy még az idő előtti szülés sem számítható lehetségesnek, szabad lesz-e vetélést előidézni vagy a maga idején császármetszést végrehajtani? 3. Megengedett-e a laparotomia (= hasmetszés), amikor méhen kívüli terhességről van szó, vagyis nem a szokott helyen fogant magzatról? Válasz (a Pápától megerősítve

Véleményem szerint a szóban forgó duplex effectus-szal járó magatartás tanúsítója a jogellenességet kizáró ok („mentesség”) miatt nem büntethető, egyébként – szem előtt tartva a többi mentő és enyhítő körülményeket (Lásd pl. „kisebbik rossz” elve, *CIC* 1322–1324. kánon) – mind a kánoni, mind az állami (világi) jog szerint büntetőjogilag releváns az eshetőleges szándékkal történő elkövetési magatartás (a magzat elhajtása, illetve elhajtataása), bármely módon és eszközzel is valósuljon meg az.⁴⁶

Sanchis – az említett művében (leszögezve, hogy a spontán vagy a gondatlanságból elkövetett abortusz „elkövetője” nem büntethető)⁴⁷ – részletesen foglalkozik az egyenes (direkt, „közvetlen”, célzatos, azaz – a magatartás következményeit – kívánt) és az eshetőleges (eventualis, „közvetett”, a magatartás következményeibe belenyugodott) szándékkal elkövetett abortusz egyházi büntetőjogi megítélésével. Ennek keretében kifejti, hogy míg a „közvetlen” (egyenes szándékkal elkövetett) abortusz – az egyéb feltételek együttes fennállása esetén – büntetőjogilag is mindig releváns (magzatelhajtás), addig a „közvetett” (eshetőleges szándékkal elkövetett) „abortusz” nem feltétlenül; az utóbbi esetben az „abortusz” nem kívánt mellékhatásként (azaz a magatartás következményeibe való belenyugvással) jön létre, s ha – a kifejtettek szerint (vö. pl. arányos mértékben súlyos ok) – a cselekményt „jó cél” vezérli, megengedett, megtűrt (elfogadható, „nem rossz”).⁴⁸

május 6-án): Ad 1. A szülés siettetése önmagában nem tilos, ha jogos okokból hajtják végre és abban az időben és olyan módszerekkel, amelyek alkalmazásakor rendes körülmények között tekintettel vannak az anya és a magzat életére. Ad 2. az első részt illetően: nemleges, a vetélés tiltott voltáról kiadott, 1895. július 24-én, szerdán kelt rendelet értelmében. – Ami pedig a második részt illeti: semmi sem áll útjában annak, hogy az asszonyt, akiről szó van, a maga idejében császármetszésnek vessék alá. Ad 3. Ha a szükség arra kényszeríti, meg van engedve a hasmetszés, hogy eltávolítsák az anya öléből a nem a szokott helyen fogant magzatokat, csak a magzat és az anya életére, amennyire lehetséges, komolyan és alkalmas módszerekkel vigyázzanak.”]; SC Off Resp. 1902. március 5. *ASS* 35 (1902/1903) 162., *FILA* – *JUG*, 3358. pont (A Szent Offícium válasza a Montreáli Egyetem Teológiai Fakultásának, 1902. március 5. A magzat extrakciójának a módszerei).

46 Lásd HÁMORI (2006) 144–145. Az „eshetőleges szándék” esetében az elkövető a cselekményének következményeibe belenyugszik (tehát azokat nem kívánja, de tudja és akarja).

47 Vö. *CIC* 1398. kánon.

48 Vö. XII. PIUS PÁPA, *Discorso all'unione Medico-biologica San Luca. 1944. november 12. Discorsi e Radiomessaggi 1944–45.*, 191–192.; VIDAL, P. – WERNZ, F. X., *Ius poenale Ecclesiasticum*, Roma 1937, 516.; CAPPELLO, F. M., *Summa Iuris Canonici* III., Roma 1940, 540.; CREUSEN, J. – WERMEERSCH, A., *Epitome Iuris Canonici* III., Brüsszel 1946, 344–345.; DE PAOLIS, VELASIO, *De Sanctionibus in Ecclesiae. Adnotationes*, Roma 1986, 119–120.: „Deliberata voluntas procurandi eiectionem foetus vivi sed non vitalis vel mortem ipsius foetus in sinu materno.”. Lásd még pl. BODA, i. m., 56.: „Aquinoi Szent Tamás nyomán a hagyományos katolikus erkölcs ilyen nehéz döntési helyzetek megoldására dolgozta ki a kettős hatás elvét. Ez az elv az

Erdő Péter – Sanchis-zal egyezően – így ír erről: nem követi el ezt a büntetendő cselekményt az, aki olyan beavatkozást végez, amely kettős hatással, duplex effectus-szal jár, ha a szándék a másik, jó hatásra irányult, a magzatelhajtást viszont az illető nem akarta közvetlenül (egyenes szándékkal, célzatosan); viszont ha az akarat közvetlenül (kívánva⁴⁹) a magzat elhajtására, illetve megölésére irányult, a bűncselekmény még akkor is megvalósult, ha ezt valaki egy általa jónak tartott célból hajtotta végre („a jó cél ilyenkor sem szentesíti az eszközt”⁵⁰).⁵¹

Mindebből az látszik kitűnni, hogy ha az elkövetőt nem a „jó cél” (hanem az erkölcsileg rossz cél) vezérli, akkor az eshetőleges szándékkal elkövetett abortusz is büntetendő a *CIC* 1398. kánonja (illetve a *CCEO* 1450. kánonjának 2. §-a) szerint.⁵² Ezt alátámasztja az is, hogy a *CIC* 1321. kánonjának 2. §-ában foglalt rendelkezés második fordulata szerint, ha a törvény vagy a parancs úgy rendelkezik, a büntető törvénynek, illetve parancsnak a „kötelező gondosság” elmulasztása (negligentia – hanyag gondatlanság) folytán elkövetett (tehát meghatározott személy részéről erkölcsileg és jogilag súlyosan beszámítható) külső (de nem feltétlenül nyilvános) áthágása (megsértése) büntethető.⁵³ Ha a törvényhozó egy

erkölcsi szándékkal kapcsolatos két lényeges fogalom segítségével keresi a kiutat. A kifejezetten szándékolt, direkt módon akart fogalma mellett ugyanis szerepet kap a nem-kifejezetten szándékolt, indirekt módon akart fogalma is. A kettős hatás (duplex effectus) elve ma is használható. Leegyszerűsítve így fogalmazhatjuk meg: az erkölcsi állásfoglalás nehéz helyzetben akkor vállalhatjuk a döntés kockázatát, ha cselekedetünk tényi mivoltában (objektíve) a jóra irányul, személyes szándékunk is jó, és arányos ok is van arra, hogy döntést hozzunk, vállalva annak nem kívánatos mellékhatásait.”, 57.: „[...] senkit sem szabad direkte megölni, hogy ezzel mások életben maradhassanak, mert így a cél szentesítené a bűnös eszközt. S ilyen esetben a »kisebb rosszat választani« elve nem alkalmazható”.

49 Vö. deliberate, „készakarva”, megfontolva, meggondolva – *CIC* 1321. kánon 2. §; *CCEO* 1414. kánon 1. §.

50 Lásd MAGYAR PÜSPÖKI KAR, 1956. szeptember 12-i *körlevél*. Vö. *VS* 77–83. pont; *KEK* 1753., 1756., 1759., 1761. pont; *FILA* – *JUG*, 815. pont.

51 Lásd ERDŐ PÉTER, „Magzatvédelem a mai egyházjogban”, in *Távlatok* 3-4 (1995) 345–346. Vö. *SOMFAI, i. m.*

52 Fölvetődik a kérdés, hogy a *CIC* 1321. kánonjának 2. §-ában foglalt „deliberate” kifejezés alatt a(z „eshetőlegesség”-re is kiterjedő) „szándékosan” értendő-e (vö. uo. 1. §: „dolus”); lásd a *CCEO* 1414. kánonja vonatkozásában is. Vö. *VS* 68. pont („megfontoltan”), 70. pont („megfontolt beleegyezéssel”), 73., 78. pont („megfontolt akarat”), lásd uo., 79–83. pont; *Az Egyházi Törvénykönyv. A Codex Iuris Canonici hivatalos latin szövege magyar fordítással és magyarázattal*. Szerkesztette, fordította és a magyarázatot írta: Erdő Péter, Budapest 2001, 891. („készakarva”: 1321. kánon 2. §) és 815. („megfontoltan”: 1191. kánon 1. §); *HOLLÓS JÁNOS, Jegyzetek a keleti egyházak törvénykönyvéhez II.*, Téglás 2003, 303. [„megfontolt szándékossággal (deliberate)”].

53 Vö. *CIC* 1321. kánon 1. §. Lásd *CIC* 1389. kánon 2. §.

meghatározott büntetendő cselekmény gondatlan elkövetési alakzatát is büntetni rendeli, akkor nyilvánvalóan az annál súlyosabban minősülő, eshetőleges szándékkal elkövetett cselekményt is szankcionálja.⁵⁴

Sanchis ír arról az esetről, amikor a magzatelhajtó (-elhajtató) személy „megbízója” („részes”) egy állami szerv (hatóság): a „megbízást” „bűnözési parancs”-nak hívják; tágabb értelemben a „megbízó” a fő tettes; az abortuszt elvégző „orvos”, valamint e beavatkozásban részt vevő munkatársai is a *CIC* 1398. kánonja szerinti latae sententiae kiközösítettek közé tartoznak, feltéve, hogy a latin egyház tagjai,⁵⁵ és tudtak, illetve saját hibájuk miatt (tehát gondatlanságukból kifolyólag) nem tudtak a törvényszegésről és a törvényhez fűzött büntetésről, az önmagától beálló kiközösítésbe esésről.⁵⁶ A mai magyar állami szabályozásban létező ellenőrizetlen „súlyos válsághelyzet” indikáció ismételt „törvény”-be foglalása⁵⁷ előtt az egyház tudatta a Magyar Köztársaság Országgyűlésének országgyűlési képviselőivel cselekményüknek a *CIC* 1398. kánonja szerinti súlyát és büntetését.⁵⁸

A fentiekből kitűnően, véleményem szerint nem kizárt olyan szóban forgó („rivalizálás”) tényállás, amelynek az esetében a helyes állásponthez, legalább az egyik emberi lény életének megmentéséhez (különben mind-

54 Vö. *CIC* 1326. kánon 1. § 3. sz. (luxuria – tudatos gondatlanság); *CCEO* 1414. kánon.

55 Vö. *CIC* 1. és 11. kánon; a kiközösítés (excommunicatio) tisztán egyházi törvényen alapuló büntetés, amely a latin egyházban latae sententiae. (Lásd *CIC* 1398. kánon; vö. *CCEO* 1408. és 1450. kánon). Lásd *EDC* 142. pont.

56 Lásd *CIC* 1323. kánon 2. sz., 1324. kánon 1. § 9. sz., 1325. kánon; *ET* 894–895.; ERDŐ PÉTER, *Egyházjog*, Budapest 1992, 489–490.

57 Lásd a magzati élet védelméről szóló 1992. évi LXXIX. „törvény” módosításáról szóló 2000. évi LXXXVII. „törvény”.

58 Lásd MAGYAR KATOLIKUS PÜSPÖKI KONFERENCIA, 2000. március 3-i *Nyilatkozat*; „[...] A XX. század leggyalázatosabb botránya az, hogy egyes társadalmakban a védtelen emberi életet az állam által intézményesített formában pusztítják. [...] Mindaz, aki abortuszt kér vagy abban bármilyen módon közreműködik, beleértve az egészségügyi alkalmazottakat is, súlyos bűnt követ el. Az egyházi törvények az illetőket az ókeresztény kortól fogva a legsúlyosabb büntetéssel (kiközösítés) sújtják. [...] A törvényhozók sajátos felelősségére is felhívjuk a figyelmet. A társadalom erkölcsi értékrendjének megtisztításában és felemelésében egészen rendkívüli felelősség terheli azokat, akik az élet törvényes védelmében sokat tehetnek. Sokak tudatában éppen azért halványodott el az abortusz bűnének súlyossága, mert a törvényhozás megengedte azt. Ez pedig az élet védelmével kapcsolatos erkölcsi érzék veszedelmes meggyengülését eredményezte. [...] Felhívjuk tehát minden törvényhozó figyelmét arra, hogy az abortusz olyan bűntett, amelyet semmilyen emberi törvény nem szentesíthet. A katolikus törvényhozóknak pedig nem megengedett, hogy részt vegyenek az ilyen törvényt támogató kampányban, sem pedig az ilyen törvény megszavazásában [...]”; idézve: *EV* 2., 58. pont; *GS* 51. pont; HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Nyilatkozat a művi abortuszról (Declaratio de abortu procurato)*, 1974. november 18., in *AAS* 66 (1974) 730–747., 22. pont.

ketten meghalnak) a „duplex effectus” elvét nem (lévén „közvetlenség” van, hiányzik a „közvetettség” – az okozati összefüggés, illetve az eredmény tekintetében, esetleg – a „dolog” természetéből következően – a szándék vonatkozásában is), hanem a „kisebbik rossz” elvét tudjuk alkalmazni. Az ún. „méhen kívüli terhesség” esete ilyennek tűnik. Ha az illető reálisan látja, hogyha nem avatkozik be, ha nem menti meg az egyik emberi lény életét, akkor mindkettő meghal, és a két halál helyett kívánja, hogy legalább az egyikőjük életét megmentse, a „dolog” természetéből, az adott életveszélyből adódóan – közvetett okozati összefüggés, illetve közvetett eredmény („hatás”) hiányában – lehet, hogy a rossz „hatás” (az egyik emberi lény halála) vonatkozásában a szándék nem indirekt, nem eshetőleges, vagy legalábbis nagyon nehéz elválasztani (ha egyáltalán lehetséges) a direkt (egyenes) szándéktól, mivel az illető joggal kívánja (megfontoltan), hogy legalább az egyikőjük ne haljon meg. Erre ugyan mondható, hogy az illető ettől még a másik emberi lény halálába csak „belenyugszik” (miközben „kiemeli” őt az anyatestből), s így a rossz „hatás”, a halálos eredmény tekintetében a szándéka nem direkt, hanem eshetőleges, de a szóban forgó esetben, az okozati összefüggés, illetve az eredmény közvetlen vagy „párhuzamos” („egyidejű”) volta esetén a „duplex effectus” elvének említett konjunktív feltételei maradéktalanul nem állnak fenn (Lásd a rossz hatás – az embrió halála – nem közvetett, nem mellékkövetkezmény), ezért a helyes állásponthoz (legalább az egyik emberi lény életének megmentéséhez – különben mindkettő meghal), amikor is – véleményem szerint – nem sérül a „Ne ölj!” parancsa, – ilyenkor – a „kisebbik rossz” elve jön szóba.

Szent II. János Pál pápa az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika 55. pontjában ír arról, hogy: „[...] az egyéni és társadalmi élet bonyolult és gyakran drámai helyzetei láttán a hívő gondolkodás kezdetől fogva kereste teljesebb és mélyebb megértését annak, hogy mit is tilt és mit ír elő Isten parancsolata. Vannak ugyanis olyan helyzetek, amelyekben az Isten törvénye által adott értékek látszólagos ellentmondásban jelennek meg.” Az értelmezési nehézséget, amelyre a fentiekben utaltam, az *Evangelium vitae* kezdetű enciklikának különösen az 57. és a 62. pontjában foglaltak hordozzák (lásd pl. „az ártatlan emberi élet közvetlen megölése minden körülmények között és nagyon súlyos bűn terhe alatt tilos”, „az ártatlan emberi élet közvetlen és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcstelen”).

Az enciklika 57. pontja, amelyben a szent pápa az idén 25 éves *Veritatis splendor* kezdetű enciklikából is idéz, tartalmazza: „Az ártatlan emberi

élet föltétlen sérthetetlenségét mint kifejezett erkölcsi igazságot tanítja a Szentírás, állandóan és egyhangúlag vallja az Egyház hagyománya és Tanítóhivatala. Ez az egyhangúság nyilvánvalóan annak a »természetfölötti hitérzéknek« a gyümölcse, melyet a Szentlélek ébreszt és tart fenn, s óvja Isten népét a tévedéstől, »amikor hit és erkölcs dolgában kifejezi egyetemes egyetértését«. ⁵⁹ Látva, hogy az egyéni lelkiismeretekben és a társadalomban egyre gyöngül annak tudata, hogy az ártatlan emberi élet közvetlen megölése minden körülmények között és nagyon súlyos bűn terhe alatt tilos, az Egyházi Tanítóhivatal fokozottan föllépett az emberi élet szentségének és sérthetetlenségének védelmében. A pápai Tanítóhivatalhoz mindig csatlakozott a püspökök is, mind a Püspöki Konferenciák, mind egyes püspökök számos és jelentős lelkipásztori és tanító megnyilatkozásával. Nem maradt el a II. Vatikáni Zsinat rövid, de annál határozottabb hozzászólása sem. ⁶⁰ *Éppen ezért, azzal a tekintéllyel, amelyet Krisztus adott Péternek és utódainak, közösségben a katolikus Egyház Püspökeivel, megerősítem, hogy az ártatlan emberi élet közvetlen és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcstelen. E tanítást – mely azon íratlan törvényen alapszik, melyet az értelem világosságával minden ember megtalál a saját szívében (vö. Róm 2,14–15) – megerősíti a Szentírás, folyamatosan továbbadja az Egyház Hagyománya és hirdeti a rendes és egyetemes Tanítóhivatal.* ⁶¹ A megfontolt döntés arról, hogy egy ártatlan embert megfosszanak az élettől, erkölcsi szempontból soha nem engedhető meg, sem mint cél, sem mint jó célra vezető eszköz. Súlyos engedetlenség ugyanis az erkölcsi törvénnyel, sőt magával Istennel szemben, aki szerzője és oltalmazója az életnek; továbbá ellentmond az igazságosság és a szeretet alapvető erényeinek. »Senki és semmi nem hatalmazhat föl ártatlan ember megölésére, legyen az embrió vagy magzat, kisgyermek vagy felnőtt, öreg, gyógyíthatatlan beteg vagy haldokló. Ezenfölül senki sem kérhet ilyen gyilkos beavatkozást sem önmaga, sem hozzátartozója számára; és sem kifejezetten, sem hallgatólagosan bele nem egyezhet. Továbbá semmiféle tekintély sem hajthatja végre vagy engedélyezheti törvényesen.« ⁶² Az élethez való jog tekintetében minden ártatlan

59 II. Vatikáni Zsinat, *Lumen Gentium* kezdetű hittani rendelkezés (dogmatikus konstitúció) az Egyházzal, Róma 1964. november 21., in *AAS* 57 (1965) 5–71., II. VZs dok. (109–)141–207., www.katolikus.hu – Könyvtár (LG), 12. pont.

60 GS 27. pont.

61 LG 25. pont.

62 HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Iura et bona kezdetű nyilatkozat az eutanáziáról*, 1980. május 5., in *AAS* 72 (1980) 546.

ember feltételek nélkül egyenlő mindenki mással. Ez az egyenlőség alapoz meg minden hiteles társadalmi kapcsolatot, mely, ha valóban hiteles akar lenni, nem alapozódhat másra, csak az igazságra és az igazságosságra, úgy, hogy minden férfit és nőt személynek ismer el, és ilyenként oltalmaz, s nem dolognak tekinti őket, ami fölött intézkedni lehet. Az erkölcsi törvénnyel szemben, amely tiltja az ártatlan ember közvetlen megölését »*nincsenek kivételek és nincsenek kiváltságok senki számára*. Ebből a szempontból nincs különbség a világ ura és a földkerekség legszegényebb embere között: az erkölcsi követelmények szempontjából valamennyien föltétlenül egyenlőek vagyunk».⁶³

Az enciklika 58. pontjában szereplő megfogalmazás szerint: »*a művi abortusz, bárhogyan hajtják végre, egy ember megfontolt és közvetlen megölése életének kezdeti szakaszában, a fogantatás és a születés közötti időben*. A művi abortusz erkölcsi súlya teljes valóságában akkor mutatkozik meg, ha meggondoljuk, hogy emberölésről van szó, és figyelembe vesszük sajátos minősítő körülményeit is. Akit megölnek, olyan ember, aki jelentkezik az életre, azaz olyan *ártatlan*, hogy ennél ártatlanabbat el sem lehet képzelni: soha nem tekinthető támadónak, még kevésbé jogtalan támadónak! *Gyenge*, annyira tehetetlen, hogy még egy újszülött sírásának és nyöszörgésének védekező jeleitől is meg van fosztva. *Teljesen rá van hagyva* annak oltalmára, aki méhében hordozza. [...] Igaz, hogy az abortusz eldöntése az anya számára gyakran fájdalmas és drámai, mert nem pusztán önzésből vagy kényelemből akar megszabadulni megfogamzott magzatától, hanem más, jelentős értékeket akar menteni, pl. saját egészségét vagy a többi családtag megfelelő életszínvonalát. Olykor attól félnek, hogy nem tudnak megfelelő körülményeket biztosítani az új életnek, s úgy gondolják, jobb lesz neki, ha nem születik meg. Mindazonáltal ezek és a hasonló meggondolások, bármennyire súlyosak és drámaiak is, *soha nem igazolhatják egy ártatlan emberi élet szándékos kioltását*».⁶⁴

63 VS 95. pont.

64 Lásd még pl. *CastiC* III. 2. c) pont: »Nem forog fenn az igazságtalan támadóval szemben alkalmazható véres önvédelem esete sem, mert ugyan ki minősíthetné az ártatlan magzatot jogtalan támadónak? A »végső szükség joga« sem áll fenn, melyre úgy hivatkoznak, hogy ez kiterjed az ártatlan megölésre is» – mert a magzat halála nem kisebb sérelem az anya halálánál [Lásd HÁMORI (2006) 159–160.]; HEINRICH DENZINGER – PETER HÜNEMANN, *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Bátonyterenye–Budapest 2004, (Szent István Kézikönyvek 9.), 1515; Fila Béla és Jug László fordításának felhasználásával összeállította: Romhányi Beatrix és Sarbak Gábor; szerkesztette: Burger Ferenc; (*DH*), 3720. pont: »Egyformán szent, azaz sérthetetlen mindkettőjük élete, s elpusztításukhoz még a köz-

Az enciklika 62. pontja tartalmazza, hogy: „XII. Pius kizárt minden közvetlen abortuszt, azaz minden olyan beavatkozást, mely közvetlenül arra irányul, hogy megölje a még meg nem született emberi életet, »akár cél ez a gyilkosság, akár más célhoz vezető eszköz«⁶⁵ [...]” „Az Egyház ezen tan- és fegyelembeli egyöntetősége láttán VI. Pál kinyilváníthatta, hogy ez a tanítás eddig nem változott, és ezután is változhatatlan.⁶⁶ *Éppen ezért azzal a tekintéllyel, amelyet Krisztus adott Péternek és utódainak, a Püspökökkel közösségben, akik a legkülönbözőbb módokon elítélték az abortuszt és az említett konzultációk során szerte a világon egyetértettek e tanítással, kinyilvánítom, hogy a közvetlen abortusz, melyet célként vagy eszközként szándékolnak, mindig az erkölcsi rend súlyos felforgatása, mert egy ártatlan emberi élet előre megfontolt kioltása. E tanítás a természetes erkölcsi törvényen és a Szentírásan alapszik, az Egyház Hagyománya továbbadta, és tanítja a rendes és egyetemes Tanítóhivatal.*⁶⁷ A világon semmiféle körülmény, semmiféle célkitűzés, semmiféle törvény nem tehet megengedetté egy önmagában tiltott cselekményt, mert az ellenkezik Isten – minden ember szívébe írt, pusztán értelemmel is megismerhető, az Egyház által hirdetett – Törvényével.”

A fentiek, az *Evangelium vitae* kezdetű enciklika idézett pontjai alapján is véleményem szerint a következő megállapítások tehetők:

– a jogos védelem esetén, amikor a jogellenesen támadó a megtámadott életére tör, a jogellenesen támadó életének kioltása nem sérti a „Ne ölj!” parancsot (EV 55. pont), a még meg nem született emberi lény azonban

hatalomnak sem lehet joga.”, 3721. pont: „[...] Nem szabad rosszat tenni, hogy jó származzék belőle.” (vö. Róm 3,8); HÁMORI (2006) 157.: „A »jogos védelem« a »magzatelhajtás« kapcsán (a magzat és az anya viszonyában) – sem a *CIC*, sem a *CCEO*, sem a *Btk.* alkalmazásában – nem merül fel. A magzat létezése, élni »akarása« nem minősül sem igazságtalannak, illetve jogtalannak, sem pedig támadásnak. [Vö. *CIC* 1323. k. 5. sz.; *Btk.* 29. § (1) bek.] A kánoni jog szerint a magzat Isten kegyelmi ajándéka; a házaspár java mellett létező másik házassági cél (gyermeknek nemzése és nevelése) érvényesülésének szentségi valósága (vö. *CIC* 1055. k.). Az állapotos nő életét veszélyeztető – a magzat állapotával, születésével kapcsolatos – egészségi ok esetében a magzat részéről az állapotos nő ellen intézett támadásként (esetlegesen) felfogó világi jogi nézet szerint sem lehet itt jogos védelmi helyzetről beszélni, mert hiányzik a jogtalanság szükségszerű feltétele”; HÁMORI (2011/2) 210–211., HÁMORI (2006/Supplementum) 178.

65 XII. PIUS PÁPA, *Discorso all'unione Medico-biologica San Luca*, 1944. november 12. *Discorsi e Radiomessaggi 1944–45*, 191. Vö. XII. PIUS PÁPA, *Beszéd az Itáliai Katolikus Bábaasszonyok gyűléséhez*, 1951. október 29., in *AAS* 43 (1951) 838.

66 BOLDOG VI. PÁL PÁPA, *Beszéd az Itáliai Katolikus Jogászokhoz*, 1971. december 9., in *AAS* 64 (1971) 777.

67 LG 25. pont.

„soha nem tekinthető támadónak, még kevésbé jogtalan támadónak” [EV 58. pont, *CastiC* III. 2. c) pont], ő ártatlan ember, „olyan ártatlan, hogy ennél ártatlanabbat el sem lehet képzelni”, az ő élete ártatlan emberi élet (EV 57–58., 62. pont);

– az ártatlan emberi élet feltétlen sérthetlenségének igazsága, az ártatlan ember közvetlen megölésének tilalma (EV 57–58. és 62. pont – VS 50. pont) nem sérül, ha a két emberi élet kollízióba kerül („rivalizál”) egymással, és az egyiket megmentik, különben mindkét ember meghalna; ha hagynák mindkét embert meghalni, akkor sérülne az említett igazság és tilalom; ezen igazság és tilalom véleményem szerint kizárja, hogy – „jó választás” (a halál elkerülhetősége) híján – az egy halál (a kisebbik rossz) helyett a két halált (a nagyobbik rosszat) válasszák (az EV 58. pontjának idézett példálózó felsorolása a „saját életét” nem tartalmazza);

– az EV 57–58. és 62. pontja nem foglalja magában a szóban forgó „rivalizálás”-t, nem terjed ki (nem tér ki) a két vagy több (lásd ikervárandóság) ártatlan emberi élet egymás elleni küzdelmére (nincs szó „kivétel”-ről, „kiváltság”-ról), ha az egyáltalán a „közvetlenség” körében jelenik meg (vö. okozati összefüggés, eredmény) – az 58. pont citált utolsó mondata az 57. ponthoz, az 58. pont ugyancsak idézett egyéb részéhez és a 62. ponthoz képest „egyszerűsítő”-en a „közvetlen” szót sem tartalmazza; a két halál helyett az egy halál választása, amikor elkerülhetetlen a halál (az egyik élet megmentésére nincs fizikai lehetőség), nem minősül önmagában tiltott cselekménynek (Istenre irányítható és a szándék is jó: két halál helyett az elkerülhetetlen egy halálra terjed ki, az arányosság követelménye is teljesül, az „eszköz” nem rossz), hanem a „jó választás” hiányában a „kisebbik rossz” választásának, ami a helyes – a józan ész szerinti – álláspont, nem sérül az erkölcsi törvény, az igazságosság és a szeretet, sem a jogegyenlőség /a két embert – elkerülendő mindkettő halála – ’elválasztják’ egymástól, aminek – helyes szándék szerint – nem kívánt, arányos (mellék)következménye az egyikük halála – vö. számi ikrek hivatkozott⁶⁸ esete; a *Magyar Katolikus Lexikon* II. kötetének 737. oldalán szerepel is: „az anya életének megmentése érdekében megengedett a méhen kívüli terhesség megszüntetése, amely ez esetben indirekt abortusznak minősül”; vagyis, ha teljesülnek a „duplex effectus” elvének említett konjunktív feltételei, nincsen szükség a „kisebbik rossz” elvére, amely két elv esetében – etikai és jogi megítélést kívánva

68 Lásd 26. sz. lábjegyzet.

– erkölcsi és jogi értelemben nincsen szó abortuszról, ölésről; a *CIC* 1398. kánonja is – témánk szempontjából – csak annyit mond, hogy: „Qui abortum procurat, [...]”, a jogellenesség hiánya – a kifejtettek szerint – más rendelkezés alapján vizsgálándó/.

Az MKPK-nak az ebben az évben 15 éves, 2003. évi bioetikai körlevele – az „eutanázia” kapcsán –, a 81. pontban tartalmazza: „Ez a terminológiai tisztázás alapvető fontosságú, de nem szünteti meg az egyes határhelyzetek homályos pontjait, amelyeket megalapozott érveléssel és jó keresztény lelkiismerettel kell megvilágítani. Itt elegendő a szándékosság és a cselekedet tárgya összefüggésének egész problematikájára gondolnunk. Az emberi cselekedetek filozófiai és pszichológiai elemzésében hasznos a különböző összetevők és szintek elkülönítése, de ugyanakkor meg kell őrizni a tett integritását, és nem szabad túlzottan »atomizálni« azt. A tett tárgya szükségszerűen magával hoz egy bizonyos tudást magáról a tárgyról.” Úgy gondolom, hogy ez az idézet témánk (a két vagy több emberi élet „rivalizálása”) szempontjából is értelemszerűen útmutatóul szolgálhat: az egyik emberi lény halála nem vonatkoztatható el attól, hogy különben – a tárgyalt eseti körben – mindkét emberi lény meghal.

Az Apostoli Szentszék válaszaiból azt látjuk, hogy: nem lehet *biztosan* tanítani, hogy megengedett *bármilyen* operáció, amely *közvetlenül* megöli a „magzatot”, még ha ez szükséges is lenne az anya megmentésére;⁶⁹ amikor „méhen kívüli terhesség”-ről van szó (*ha a szükség arra kényszerít*), meg van engedve a hasmetszés (laparotomia), hogy eltávolítsák az anya öléből a nem a szokott helyen lévő „magzatokat”, csak a „magzat” és az anya életére, *amennyire lehetséges*, komolyan és alkalmas módszerekkel vigyázzanak.⁷⁰ Véleményem szerint a fenti következtetések nincsenek ellentétben, hanem összhangban lévők ezzel a tanítással.

Megjegyzem, azt az állítást – önmagában – rendkívül veszélyesnek tartanám, hogy van olyan helyzet, amikor ártatlan emberi élet kioltható. Kérdés, mit értünk az élet „kioltásán”, és hogy van-e olyan helyzet, amikor nincs arra esély, illetve mennyi esély van arra, hogy az anya testében, de a méhen kívül lévő embriót, magzatot az anya méhébe helyezték, amely utóbbi kérdés inkább orvostudományi megválaszolást kíván.

Akkor, amikor az említett okok miatt – az anya életének megmentése érdekében – az embriót, magzatot „kiveszik” (kioperálják) az anya testéből,

69 Lásd FILA – JUG, 3298. pont.

70 Lásd FILA – JUG, 3336–3338. pont.

és előre látják, hogy ennek a cselekménynek a biztos következménye az embrió, magzat halála (különben az anya és az embrió, magzat is meghal), akkor az embrió, magzat halálára (azaz ezen eredmény tekintetében is) kiterjed (megvalósul) a szándék(osság) és ezen eredmény (az embrió, magzat halála) – valamint az okozati összefüggés – is (inkább) közvetlen, vagyis a duplex effectus elvének együttes feltételei, úgy tűnik, nem állnak fenn maradéktalanul, ezért jön számításba – a szóban forgó eseti körben – a „kisebbik rossz” elve.

Ha az „élet kioltásába” nem értjük bele az említett halálos eredménnyel járó cselekményt, akkor szintén ugyanazt mondjuk, mint amit a fentiekben említettem, hogy az *EV* nem tér ki a szóban forgó eseti körre (a két vagy több ártatlan emberi élet „rivalizálására”), ami erősítheti azt, hogy az *EV* nem szól erről az eseti körről, ugyanakkor viszont, valószínűleg vitatható, hogy a szóban forgó cselekmény nem minősül az élet (közvetlen vagy közvetett) kioltásának, ami nem jelenti azt, hogy ez a cselekmény erkölcsileg, jogilag releváns (bűn, ölés) lenne.

Összefoglalva: a valóságban (nem ritkán) létező tényállás lényege, hogy ha az embrió halálát eredményező orvosi beavatkozás elmarad, akkor nemcsak az embrió hal meg (mert a méhen kívül nem tud fejlődni), hanem az anya is, mert elvérzik. Véleményem szerint az egyértelmű, hogy ilyenkor az akarat kiterjed a szóban forgó halált okozó cselekményre, és miután az illető tudata átfogja a halálos eredmény bekövetkezését (e cselekménnyel okozati összefüggésben), a szándékosság megvalósul. Hiába mondanánk, hogy „ebben az esetben sem akarja senki megölni a magzatot”, ha egyszer az akarati elem is fennáll; nem rákos daganat eltávolításának esetéről van szó, aminek nem kívánt *mellékkövetkezménye* a magzat halála, amikor egyébként a szándékosság szintén fennáll eshetőlegesen; a „méhen kívüli terhesség” esetében a halálos (rossz) eredmény, úgy tűnik, (valószínűleg) nem közvetett, hanem közvetlen, ezért nem áll meg a duplex effectus elvének alkalmazhatósága, hanem inkább a „kisebbik rossz” elve jön számításba. Ha egyszer a tudottan (szinte biztosan) halálos beavatkozást el akarják végezni – hogy legalább az anya életét megmentse –, akkor azt akarják, s ha azt elvégzik, akkor az embrió előre tudottan (szinte biztosan) meg is hal, amely halálos cselekményt pont azért nem nevezünk ölésnek, mert van morálisan és jogilag elfogadható oka (nincs jó választás, csak kisebbik rossz, ezért ez a helyes választás). *Nem olyan egyszerű tehát a szóban forgó tényállás, hogy ki lehetne jelenteni: az ártatlan emberi élet szándékos*

és közvetlen kioltása mindig bűn, mert az adott esetben a szándékosság és a közvetlenség is megvalósul – ezért mondom azt, hogy az EV nem tér ki a szóban forgó tényállásra (vagy a „kioltás”-t nem tekintjük közvetlennek – vö. az embrió tartalmazó petevezeték eltávolítása, amely az embrió halálát eredményezi).

Egy lektori vélemény megfogalmazása szerint: a kettős hatás és a kisebbik rossz választásának elve hordoz hiányosságokat is, hagy maga után kérdéseket.

Hársfai Katalin a „méhen kívüli terhesség” vonatkozásában kifejtette: „Ebben az esetben ritkán tudják a magzatot bevenni a méhbe, ha ez nem sikerül a nő életveszélyes helyzetbe kerül. Ekkor nincs más megoldás, mint a magzat eltávolítása. Ez a beavatkozás viszont közvetlenül a magzat megölését jelenti. Erre nyilvánvaló, hogy a *duplex effectus* szabálya nem alkalmazható.” „A *duplex effectus* szabálya nem mindig alkalmazható, ha a magzat élete és az anya élete veszélyben van.”⁷¹

2. Az élet továbbadására nyitott házastársi aktus esetére vonatkozó válással fenyegetés

„[...] mind a hitvesek és a gyermekek magánjava, mind az emberiség közjava körül kiváló érdemeket szereznek azok, akik a házasság fölbonthatatlanságát védelmezik.”⁷²

A *Humanae vitae* kezdetű enciklikát és a *Donum vitae* kezdetű instrukciót is idéző, *A gyóntató atyák Vademecuma a házassági erkölcs néhány kér-*

⁷¹ HÁRSFAI KATALIN, *Szemponatok a magzati élet védelméhez (A törvény, a szabadság és a lelkiismeret krízise)*, Budapest 2017, 10. (kézirat) – elhangzott a Magyar Bioetikai Társaság 2017. október 6-i konferenciáján. Vö. Uő., *uo.*, 1.: „Több mint 22 éve, hogy megjelent Szent II. János Pál pápának az *Evangelium vitae* kezdetű enciklikája, amely többek között nemcsak fel-emelte szavát a magzati élet védelmében, hanem kötelező erővel mondta ki, hogy az ártatlan emberi élet direkt és szándékos kioltása mindig súlyosan erkölcstelen. (EV 62: »Éppen ezért azzal a tekintéllyel, amelyet Krisztus adott Péternek és utódainak, a Püspökökkel közösségben, akik a legkülönbözőbb módokon elítélték az abortuszt és az említett konzultációk során szerte a világon egyetértettek e tanítással, kinyilvánítom, hogy a közvetlen abortusz, melyet célként vagy eszközként szándékolnak, mindig az erkölcsi rend súlyos felforgatása, mert egy ártatlan emberi élet előre megfontolt kioltása. E tanítás a természetes erkölcsi törvényen és a Szentírásón alapszik, az Egyház Hagyománya továbbadta, és tanítja a rendes és egyetemes Tanítóhivatal.«) Ez az ex cathedra nyilatkozat a tanítás kihirdetésének új típusa, amely ugyanakkor összhangban van az Egyház kezdetektől fogva következetesen megfogalmazott álláspontjával.”

⁷² CastiC II. 3. b) pont.

désében című, a Család Pápai Tanácsa által kiadott dokumentum,⁷³ amely tavaly volt húsz éve, hogy megjelent, tartalmazza: „Az Egyház állandóan tanította, hogy a fogamzásgátlás, azaz a szándékosan terméketlenné tett aktus bűnös cselekedet. Ezt a tanítást definitívnek és változtathatatatlannak kell tekinteni. A fogamzásgátlás súlyosan ellenkezik a házassági tisztasággal; ellentmond mind az élet továbbadásának (a termékenységnek), mind a házastársak kölcsönös odaadásának (az egyesülésnek); megsebzí igaz szeretetüket, és tagadja Isten szuverén hatalmát az emberi élet továbbadása fölött.”⁷⁴ „Sajátos és erkölcsileg súlyosabb bűn az abortív szerek alkalmazása, melyek akár a megtermékenyült petesejt beágyazódását akadályozzák, akár egészen korai abortuszt okoznak.”⁷⁵

73 A CSALÁD PÁPAI TANÁCSA, *A gyóntató atyák Vademecuma a házassági erkölcs néhány kérdésében*, Vatikánváros 1997. február 12., Budapest 1999. (Római Dokumentumok XII.).

74 *GyaV* 15-16.; hivatkozva: *HV* 14. pont; SZENT II. JÁNOS PÁL PÁPA, *Familiaris consortio kezdetű apostoli buzdítás az egész katolikus Egyház püspökeihez, pápjaihoz és híveihez a keresztény család feladatairól a mai világban*, 1981. november 22., in *AAS* 1982. 81-191., (Pápai Megnyilatkozások V.), Budapest 1982. (2002.; www.katolikus.hu – Könyvtár; FC), 32. pont: „[...] Valahányszor pedig a házastársak fogamzásgátló módszerrel élnek, szétválasztják azt a két tartalmat, melyeket a teremő Isten a férfi és a nő természetébe és nemi egyesülésük aktusába oltott, s úgy viselkednek, mint akik »felülbírálják« az isteni tervet, s »kilúgozzák«, illetve lefokozzák az emberi nemiséget: s ezzel együtt a saját személyüket és a házastársukét is, hiszen a »totális« önátadás nem történik meg. Így a természet szavának, mely a házastársak kölcsönös és teljes odaadását mondja, a fogamzás megátolása által szembe helyezik az ellentmondás igéjét, tudniillik a teljes odaadás megtagadását. Ebből pedig nem csupán az élet felé nyitott lelkület elutasítása származik, hanem a házastársi szerelem belső igazságának – mely az egész személy ajándékozására irányulna – színlelése is. Amikor pedig ezzel ellentétben a házastársak megőrzik – a terméketlen időszakok figyelembevételével – az egyesülés és a nemzés szétválaszthatatlanságát, amely az emberi nemiségben benne van, úgy viselkednek, mint az isteni terv szolgálai, a nemiséggel pedig ősi, dinamikus ereje szerint »élnek«, azaz színlelések és beavatkozások nélkül »totálisan« ajándékozzák magukat. Sok házaspár nyilvánvaló tapasztalatából és az azt támogató különféle tudományos eredményekből a teológiai megfontolás fölfoghatja, és egyre mélyebben föl is kell fognia azt az antropológiai és erkölcsi különbséget, amely a fogamzásgátlás és a terméketlen időszakokra figyelő magatartás között van. Ez a különbség sokkal mélyebb és tágabb körű, mint azt általában gondolják, mivel benne végső soron az emberi személy és nemiség összeegyeztethetetlen felfogásai állnak egymással szemben. A természetes ciklusok figyelembevétele magával hozza a személy, azaz a nő idejének, s egyúttal a kölcsönös megbecsülés, a közös feladat és az önuralom dialógusának elfogadását is. Az időt és a dialógust elfogadni pedig azt jelenti, mint elismerni a házastársi egyesülés egyszerre testi és lelki jellegét; s azt is jelenti, hogy a személyes szeretet megélésével megtartják annak követelményét, a hűséget is. Ezáltal a házastársak szerelmi életük folytonos gazdagodását élik meg a gyengédség és más érzelmek testi-lelki megnyilvánulásaiban. S ily módon a nemiséget igazi és teljes emberi természete szerint élik: soha nem úgy használják, mint valami »tárgyat«, melyet ha elszakítanak a lélek és a test kapcsolatától, magát a teremtményt sebzik meg a természet és a személy legmélyebb összefüggésében.” Lásd még *FC* 28–31., 33–35. pont.

75 *GyaV* 17.; hivatkozva: *DV*; *EV* 13. pont.

E dokumentum a problémát a következőképpen hozza: „Sajátos nehézséget jelent a férj bűnével való együttműködés megítélése, amikor a férj szándékosan teszi terméketlenné a házastársi egyesülést. Ilyen esetekben mindenekelőtt különbséget kell tenni a szoros értelemben vett együttműködés és az erőszak (a jogtalan kényszerítés) között, aminek a másik házastárs gyakorlatilag nem állhat ellen. Az ilyen együttműködés megengedett lehet, ha a következő három föltétel egyidejűleg jelen van: az együttműködő fél cselekedete nem lehet önmagában erkölcsileg tiltott; megfelelően súlyos okoknak kell indokolni a férj bűnével való együttműködést; törekedni kell a férj magatartásának megváltoztatására (megbeszéléssel, szeretettel, imádsággal, de mindig türelmesen; nem a cselekedet közben és nem is minden alkalommal). Nem megengedett az ilyen együttműködés abortív hatású eszközök alkalmazásakor. Ha olyan eszközt alkalmaznak, melyeknek abortív hatása van, akkor a rosszban való együttműködésnek megfelelően kell ítélni.”⁷⁶

Kérdés, ha a *feleség* követ el az élet továbbadására nyitott házastársi aktus esetére vonatkozó – komolyan veendő – válással fenyegetést, például azt akarja, hogy a férje kotont⁷⁷ használjon, vagy szakítsa meg az egyesülést, mert – negyvenes életéveiben járva – életkora, egy további gyermek veleszületett, öröklődő súlyos betegségének valószínűségétől való *félelme* miatt nem akar több gyermeket, és – különösen kiszámíthatatlan, illetve bizonytalan menstruációs ciklus esetén – az elsajátított természetes családtervezési módszer biztonságosságában sem bíz, az említett együttes feltételek megállnak-e, tekintettel arra, hogy ebben az esetben a súlyosan és komolyan, közvetlenül megfenyegetett házastárs az aktussal – bizonyos értelemben – *aktív* – tehát nem (biztos, hogy) pusztán a rosszat eltűrő – magatartást tanúsít (lásd erekció), mégha a kotont a feleség szerzi is be és helyezi is fel, fenyegetésének nyomatékot adva, kijelentve, nem fogja a fiatalságát feláldozni, vagyis szexuális életet élni akar, de nem az élet továbbadására nyitott módon (az adott esetben megpróbálva a beszerzést is a férjre hárítani, mivel így számára „kényelmesebb”, kevésbé kellemetlen).

⁷⁶ *GyaV* 23.; hivatkozva: *CastiC* III. 2. a) pont második bekezdés első két mondat (lásd a fentiekben idézve); *DH* 2795., 3634. pont; *EV* 74. pont.

⁷⁷ Az „óvszer” szó óvásra, jóra utal, azonban az egyházi dokumentumokban kifejtettek szerint nem erről van szó, azaz elfedi, nem fejezi ki a fogamzás gátlását mint rosszat. Vö. pl. BAKOS FERENC (szerk.), *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Budapest 1984, 464.: „koton *ném* a nemi betegségektől védő és fogamzást gátló gumi óvszer férfiak számára”; *ua.*, 2002, 357.: „koton *ném* péniszre felhúzendó gumi/műanyag óvszer”.

Véleményem szerint a szóban forgó válással (a házasság állami bíróság által történő felbontásával való) fenyegetés kimeríti a „megfelelően súlyos ok” fogalmát. A férjnek mértékletesen, türelmesen, szeretettel, imádsággal, megbeszéléssel – nem a cselekedet közben és nem is minden alkalommal – törekednie kell a feleség magatartásának megfelelő megváltoztatására (amely miatt persze – a férj mértékletessége ellenére – lehet, hogy a feleség „ideges” lesz). A koton használata és a megszakított egyesülés – szemben például a spirállal, és bizonyos, szintén beágyazódást gátló (ezért gyógyszereknek nem nevezendő) tablettákkal – nem abortív hatású, de a férj magatartása – bizonyos értelemben – *aktív*, a rosszat (úgy tűnik) nem pusztán eltűrő, szemben azzal, amikor a megfenyegetett a feleség, mert ő az adott esetben – nem tevőleges magatartással – „csak” eltűri a rosszat (nem kizárt, a megfenyegetett feleség is – akár a szeretet által – kifejt némi aktivitást). A „dolog” természetéből, a nemek biológiai különbségéből (lásd erekció) adódó dilemmát valamelyest – talán – feloldhatná a megfenyegetett férj nem tevőleges magatartása, vagyis, amikor csak a feleség aktív, ha az erekciót nem számítjuk aktív magatartásnak, de ebben az esetben a feleség ismét nem (lesz) elégedett, miként fordított esetben a férj, és újfent válással, házasságtöréssel (hűtlenséggel) fenyegetőzik.

A fentiek alapján – véleményem szerint – azt lehet mondani, a feleség szóban forgó bűnével való együttműködés megítélése még inkább sajátos nehézséget jelenthet: a nem tevőleges magatartást tanúsító férj, erekciójával is, inkább hasonlít az erőszakos közösülés (szexuális erőszak) passzív alanyához, mint egy szabad akarattal bíró emberhez (vö. pl. bódult állapotban lévő, alvó férfi is képes erekcióra); amikor pedig az újabb válással fenyegetés hatására aktivizálja magát, átveszi az „erőszak” (a „jogtalan kényszerítés”) másik tényállásának passzív alanyi státuszát, s bűnössége – ha aktivitása miatt valamelyest fenn is áll – a megfenyegetett feleség esetéhez hasonlóan, a férfi és a nő *egyenlő méltósága*, jogegyenlősége okán – hatalom alá vetettségének állapotában – inkább elenyészni látszik.

Arra az esetre, ha a válással fenyegető fél mégis bontókeresetet indít, érdemes rámutatni néhány tényezőre: egyrészt a mértékletes érvelés és imádkozás erejére, másrészt – kritikával – a vonatkozó állami szabályozás házasság-, családvédő rendelkezéseire („[...] ha imádkoztok és könyörögtek valamiért, higgyétek, hogy megkapjátok, és akkor valóban teljesül kérésetek” – Mk 11,24; vö. Lk 11,9–13; 1Jn 5,14–17).

Fontos, hogy őszinte, önzetlen szeretettel, kellő türelemmel – ami nem zárja ki a „jogos védelmet” (az ember a saját életéért, egészségéért is felelős) – érveljünk, *törekedve a békességre*, mindenki igaz java (lásd *salus animarum*⁷⁸) érdekében, különös tekintettel a gyermek(ek)re, a természetjogi alapon is fennálló *házasság megtartása végett*, hivatkozva például a felbontathatatlanságra, az esküre, a szentségre, a gyermek(ek) érdekére („Amit [...] Isten egybekötött, azt ember ne válassza szét.” – Mt 19,6b; Mk 10,9; a CIC 1141. kánonja értelmében a megkötött és elhált házasságot semmiféle emberi hatalom és semmiféle ok nem bonthatja fel, kivéve a halált⁷⁹); *a gyermek nagyon boldog, biztonságban érzi magát, ha szülei szeretik egymást*.

Ha az első tárgyalásig (az új Pp. szerint: a perfelvételi tárgyalásig) nem sikerül elérni a keresettől való elállást, kérdés, helyes-e megpróbálni, hogy a felperes e tárgyalásig keresetmódosítással éljen, visszavonva a kereseti tényállást, közös kérelmet⁸⁰ előterjesztve; a kereseti tényállást ugyanis – annak tartalmától függően – az alperes valószínűleg valamelyest vitatná, és így – miként egyéb alperesi ellenállás (pl. a kereset elutasítása iránti kérelem) esetén – a feszültség vélhetően növekedne, a békesség, a házasság megmentésének esélye csökkenne (az alapos prognosztizáláshoz a felperes és a kapcsolat aktuális állapotának alapos ismerete is szükséges). A *dilemmát* az okozza, hogy közös kérelem esetén – a kérelem szerint – az alperes is a házasság felbontását kéri, márpedig „Amit [...] Isten egybekötött, azt ember ne válassza szét” (Mt 19,6b; Mk 10,9; a házasság szóban forgó felbontását nem szabad kérni), még ha valójában nem is akarja a házasság felbontását, és e kérelmétől (viszontkeresetétől) a megfogalmazáskori szándéka szerint is el akar állni, s a kellő időben el is áll; másrészt az alperes a házasság felbontása iránti kérelmével szándékosan megtéveszti a felperest – és a bíróságot: azt állítja, hogy a házasság felbontását akarja, pedig ez nem felel meg a valóságnak (megtévesztő szándékkal valótlan tényről állít, még ha a felperes tudja is, hogy az alperes a közös kérelem előterjesztésekor sem ért egyet a házasság felbontásával, és ekkor az alperes elállási szándékáról sem tud), kérdés, fennáll-e a befolyásmentesség, a szabad akarat, a felelősség, s ha igen, akkor mennyiben, illetve a jó cél, a házasság megmentése

78 Lásd CIC 1752. kánon; ET 1141. („A törvénykönyv az egész egyház jog céljának és legfőbb vezérelvének jegyében zárul: a lelkek üdvösségének az egyházban mindig a legfőbb törvénynek kell lennie.”).

79 Vö. CIC 1142–1143., 1148–1149. kánon; Lásd ET 784–787.

80 Lásd a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.) 4:21. § (2) bekezdés.

érdekében alkalmazott tevőleges eszköz (közös kérelem) nem rossz-e, a felperesi elállás (a jó) hiányában és az alperesi helyes álláspont ismeretében a rossz megengedett visszaszorításáról van-e szó⁸¹ (mert a jó cél sem szentesíti a rossz eszközt⁸²); szóval: helyes-e, emberhez méltó-e a szóban forgó kérelem vagy bűn (pl. hazugság, igazmondási kötelezettség megszegése) valósul-e meg.⁸³

81 Vö. EV 73. pont.

82 Lásd pl. VS 78. pont: „[...] a jó akarattal elkövetett rossz soha nem menthető [...]”, 79. pont: „[...] nem szabad rosszat tenni jó cél elérésére (vö. Róm 3,8)”, 91. pont: „[...] nem helyes olyat tenni, amit Isten törvénye rossznak mond, csak azért, hogy valami jó származzék belőle”.

83 A hazugság témájához Lásd pl. HÁMORI ANTAL, *Etika. Erkölcsi alapfogalmak gazdasági-kai kitekintéssel*, Budapest 2016, 83–94.; HÁMORI ANTAL, „Az igazmondás erénye, a hazugság tilalma és a munkavállalók védelme”, in MAGYAR BIOETIKAI SZEMLE 3 (2015) 105–113.; HÁMORI ANTAL, „A várandós munkavállalók és az igazmondás erénye, a hazugság tilalma”, in *Sapientiana* 2 (2015) 67–81.; HÁMORI ANTAL, „A hazugság fogalmához (Szempontok a magatartás tárgyának mélyebb elemzéséhez)”, in *Vallástudományi Szemle* 3 (2012) 123–132.; HÁMORI ANTAL, „A hazugság fogalmának kérdése (Szempontok a magatartás tárgyának mélyebb elemzéséhez) – The Problem of the Concept of Lie (Some Points of View of a Deeper Analysis of the Object of Behaviour)”, in *A Magyar Katolikus Orvosok Szent Lukács Egyesületének Tudósítója* 2 (2012) 56–67.; HÁMORI ANTAL, „A hazugság fogalmához (Gondolatok Németh Gábor A hazugság erkölcsi teológiai értelmezése című könyve kapcsán)”, in *Magyar Bioetikai Szemle* 1 (2012) 3–10.; lásd még pl. a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (rég. Pp.) 8. § (1)–(6) bekezdés: „(1) A bíróság köteles biztosítani, hogy a felek és a per többi résztvevője jogait rendeltetésszerűen gyakorolják és perbeli kötelezéseknek eleget tegyenek. (2) A bíróság köteles megakadályozni minden olyan eljárást, cselekményt vagy egyéb magatartást, amely a jóhiszemű joggyakorlás követelményével ellentétes, így azt, amely a per elhúzására irányul, vagy erre vezethet. A bíróság a feleket a perbeli jogok jóhiszemű gyakorlására figyelmeztetni köteles. A figyelmeztetésnek ki kell terjednie a rosszhiszemű pervitel következményeire is. (3) A bíróság pénzbírsággal (120. §) sújtja azt a felet vagy képviselőt, aki akár a tárgyaláson, akár valamely periratban jobb tudomása ellenére vagy nagyfokú gondatlanságból: a) az ügyre vonatkozó oly ténnyel állított, amelyről bebizonyult, hogy valótlan, vagy az ügyre tartozó oly ténnyel tagadott, amelyről bebizonyult, hogy igaz, b) olyan ténnyel elhallgatott, amelyről tudnia kellett, hogy a per eldöntése céljából jelentős, vagy c) nyilvánvalóan alaptalanul hivatkozott valamely bizonyítékra. (4) A bíróság pénzbírsággal (120. §) sújtja azt a felet (képviselet), valamint más perbeli személyt, aki valamely nyilatkozatot indokolatlanul késedelmesen tesz meg, vagy azt felhívás ellenére sem teszi meg és ezáltal a per befejezését késlelteti. (5) A bíróság azt a felet (képviselet), aki egyes perbeli cselekményekkel indokolatlanul késedelmeskedik, valamely határidőt vagy határnapot mulaszt, vagy más módon felesleges költségeket okoz, a törvény értelmében a költségek megtérítésére való kötelezésen felül – pernyertességére vagy pervesztességére tekintet nélkül – pénzbírság megfizetésére kötelezi, továbbá a felet a törvényben meghatározott más jogkövetkezménnyel sújtja. (6) Ha a bíróság jogszabályban meghatározott esetben közvetítői eljárás igénybevételeire kötelezi a feleket (a továbbiakban: kötelező közvetítői eljárás) és a közvetítő felkérése vagy az első közvetítői megbeszélés megtartása a fél önhibából eredő mulasztása miatt hiúsul meg, a bíróság a felet pénzbírsággal sújtja. Az önhiba hiányát a mulasztó félnek kell valószínűsítene”; a polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény (új Pp.) 4. § [A felek eljárástámogatási és igazmondási kötelezettsége] (1)–(4)

bekezdés: „(1) A felek kötelesek előmozdítani az eljárás koncentrált lefolytatását és befejezését. (2) A perben jelentős tények állítása, és az alátámasztásukra szolgáló bizonyítékok rendelkezésre bocsátása – törvény eltérő rendelkezése hiányában – a feleket terheli. (3) A felek tényállításaikat és egyéb, tényekre vonatkozó nyilatkozataikat a valóságnak megfelelően kötelesek előadni. (4) A bíróság azt a felet, aki önhibájából a perben jelentős tények tekintetében olyan nyilatkozatot tesz, amelyről bebizonyosodik, hogy valótlan, pénzbírság megfizetésére kötelezi, valamint az e törvényben meghatározott más jogkövetkezménnyel sújtja.”, és indoklása: „A fél eljárás-támogatási kötelezettségének alapvető szintű hangsúlyozása a magánautonómiából eredő rendelkezési elv egyenes következménye. Ha a fél a jogvitát a bíróság elé viszi, akkor annak előre vitele érdekében eljárási kötelezettségei keletkeznek, ha ezeknek nem tesz eleget, annak eljárási következményei (preklúzió, bizonyítatlanság stb.) a felet terhelik. Az elv valamennyi eljárási cselekményre vonatkozik, így a nyilatkozatok, indítványok, bizonyítékok előterjesztése és a tárgyaláson történő megjelenésre is. Az eljárás-támogatási kötelezettség ugyanakkor hangsúlyosan jeleníti meg a jogérvényesítési út közjogi jellegének félre háruló következményeit is. A törvény a fél eljárás-támogatási kötelezettségének alapvető szintű rögzítésével kívánja kifejezésre juttatni a fél fokozott eljárásjogi felelősségét a bíróság elé vitt jogvita előre vitelével kapcsolatban. Az eljárás-támogatás elve tevélegességet, aktivitást kíván meg a felektől. A támogatás nem csak az időszerűség javításához szükséges, de a hatékonyság érdekében is. A hatékonyság a ráfordítás és eredményesség viszonyát leíró fogalom, így a hatékonyság javítása a lehető legkisebb ráfordítást, illetve azonos ráfordítás mellett a lehető legjobb eredmény elérését jelenti. Az eljárásjog nyelvén ez lefordítható a célirányos, adekvát, lényegre törő nyilatkozatok kívánalmára, illetve a költségtakarékosságra. Fontos kihangsúlyozni, hogy a fél eljárás-támogatási kötelezettsége nemcsak akkortól áll be, amikortól a per hárompólusúvá válik, azaz a keresetlevél alperes részére történő kézbesítésétől, hanem már a per megindításával, ezért támaszt a törvény fokozott elvárásokat a pert kezdeményező fél keresetével szemben is. A hatályos Pp. is tartalmaz a feleket terhelő kötelezettséget a per előre vitele érdekében, így a Pp. 141. § (2) bekezdése alatt, amikor előírja, hogy a fél tényállításait, nyilatkozatait, bizonyítékait a per állása szerint a »gondos és az eljárást elősegítő« pervitelnek megfelelő időben köteles előadni. Ezt emeli alapvető szintre a törvény. A törvény az eljárás-támogatási kötelezettséggel együtt, azzal összefüggésben nevesíti a felek peranyag-szolgáltatási kötelezettségét, hasonlóan az osztrák polgári perrendtartás 178. § (1) bekezdésével. A törvény a fél eljárás-támogatási kötelezettsége körében helyezi el a felet terhelő igazmondási kötelezettséget is, ami a peranyag szolgáltatásához is szorosan kapcsolódik. A perbeli hazugság tilalma és annak jogkövetkezményei a Plósz-féle Pp. hatálybalépése óta szabályozást nyernek perjogunkban. A törvénycikk 222. §-a a hatályos Pp. 8. § (3) bekezdéséhez hasonlóan határozta meg azt, hogy milyen cselekményekkel valósul meg a perbeli hazugság. A hatályos Pp. 8. §-a a felet és a képviselőt terhelő igazmondási kötelezettséget a jóhiszemű pervitel egyik elemeként szabályozza, emellett nevesítve a jóhiszemű joggyakorlás körébe tartozó, de az igazmondási kötelezettségen túlmutató elemeket is, így a perelhúzás és minden olyan cselekmény megtételének tilalmát, amivel a fél felesleges költségeket okoz. A törvény a hatályos Pp.-től eltérő szemlélettel, a felek eljárás-támogatási kötelezettségével köti össze, annak elemeként nevesíti az igazmondási kötelezettséget. Ennek egyik indoka, hogy a hatályos Pp. 8. §-ában foglalt egyes rendelkezések címzettje eltérő. Míg a 8. § (1) bekezdés alatt rögzített »rendeltetesszerű joggyakorlás« követelményének címzettjei a felek és a per más résztvevői, hasonlóan a 8. § (4) bekezdése alatt nevesített perelhúzás tilalmához, addig a 8. § (3) bekezdés alatt előírt igazmondási kötelezettség (perbeli hazugság tilalmának) címzettjei kizárólag a felek, illetve képviselőik. A dogmatikai tisztaság is megköveteli a hatályos szabályozás felülvizsgálatát. Emellett a polgári per társadalmi költségei is szükségessé teszik a fél felelősségé-

Közös kérelem esetén a válni akaró felperes valamelyest megnyugszik, hisz' az alperes vele egyezően – a válás irányában – nyilatkozik, nyilvánvalóan nagyon nagy alperesi engedményekkel, amelyeket a valójában válni nem akaró alperes egyébként nem tenne meg, de így *megnyílik az út a béke és a házasság megmentése irányába*: a közös gyermek tekintetében a szülői felügyelet gyakorlása, a külön élő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás, a gyermek tartása, a házastársi közös lakás – ha (még) van ilyen lakás – használata, valamint – ez iránti igény esetén – a házastársi tartás kérdésében megegyeznek,⁸⁴ amely perbeli egyezségüket a bíróság az

nek hangsúlyozását a tényállítások, és az általa megtett nyilatkozatok valóságtartalma tekintében. A törvény által előírt igazmondási kötelezettség alapján a felek a valóság feltárására csak annyiban kötelezhetők, amennyiben nyilatkozatot kívánnak tenni. Olyan tények, körülmények feltárására, amely a bíróság elé vitt jogaik érvényesítésével, perbeli érdekeikkel ellentétesek, nem kötelezhetők, vagyis nem ír elő abszolút igazmondási kötelezettséget a törvény. A felek igazmondási kötelezettsége az aktív és a passzív tényállításokra terjed ki (állítás-tagadás). Az igazmondási kötelezettség irányadó a képviselőre és a beavatkozóra is, amennyiben tényállítást vagy nyilatkozatot tesz. Mivel az eljárás egyéb résztvevői, különösen a bizonyítási eszköznek tekintett tanú, szakértő dogmatikai szempontból a félétől eltérő megítélés alá eső tényállításokat tesznek, ezért az ő tekintetükben, a rájuk vonatkozó speciális szabályok (hamis tanúzás, hamis véleményadás stb.) és jogkövetkezmények irányadók. Az elmúlt évtizedekben újrakodifikált több európai kódexben is nevesítik az igazmondási kötelezettséget, így pl. a szlovén polgári perrendtartás 9. §-ában, de a mintaadónak tekintendő német és osztrák polgári perrendtartás is tartalmazza azt. A német polgári perrendtartás (ZPO) 138. § (1) bekezdése szerint »a felek ténybeli nyilatkozataikat teljes körűen és a valóságnak megfelelően kötelesek előadni.« Az osztrák polgári perrendtartás 178. § (1) és (2) bekezdése a törvény jelen §-ához hasonlóan együtt szabályozza a fél eljárás-támogatási, peranyag-szolgáltatási és igazmondási kötelezettségét. A törvény az igazmondási kötelezettség megsértésének jogkövetkezményeiről is rendelkezik.” (kiemelés: H. A.); CIC 1531. kánon: „1. §. A törvényesen kérdezett fél köteles válaszolni, és a teljes igazságot elmondani. 2. §. Ha megtagadja a válaszadást, a bírónak kell felmérnie, hogy ez mit jelent a tények bizonyítása szempontjából.”, 1532. kánon: „A közérdeket érintő esetekben a bíró eskesse meg előre a feleket az igazmondásra, vagy legalább utólag a mondottak igazságára, hacsak súlyos okból ennek ellenkezője nem ajánlatos; egyéb esetekben saját belátása szerint megesketheti őket”, 1534. kánon: „A felek kihallgatására, megfelelő módon, azokat a szabályokat kell alkalmazni, amelyeket az 1548. kán. 2. § 1.sz., az 1552. és az 1558–1565. kán. ír elő a tanúk kihallgatására.”, 1562. kánon: „1. §. A bíró hívja fel a tanú figyelmét arra a súlyos kötelezettségére, hogy a teljes és tiszta igazságot vallja. 2. §. A bíró vegye ki a tanútól az 1532. kán. szerinti esküt; ha a tanú ennek letételét megtagadja, eskü nélkül hallgassák ki.”

- 84 Lásd *Ptk.* 4:21. § (1)-(6) bekezdés: „(1) A bíróság a házasságot bármelyik házastárs kérelmére felbontja, ha az teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott. A házasság teljes és helyrehozhatatlan megromlása állapítható meg különösen abban az esetben, ha a házastársak között az életközösség megszűnt, és annak helyreállítására – az életközösség megszűnéséhez vezető folyamat, illetve a különélés időtartama alapján – nincs kilátás. (2) A bíróság a házasságot az (1) bekezdésben foglalt körülmények vizsgálata nélkül bontja fel, ha azt a házastársak végleges elhatározáson alapuló, befolyásmentes megegyezésük alapján közösen kérik. (3) A házasság-

első tárgyaláson – a tárgyalási jegyzőkönyvbe (azaz közokiratba) foglalva – ítélet hatályú végzéssel jóváhagyhat,⁸⁵ és az – a fellebbezési jogról lemondva – már ekkor jogerőssé válhat, amely eredmény a válni akaró felperest tovább nyugtathatja. *Közös kiskorú gyermek esetén a bíróság az első tárgyaláson* (az új Pp. szerint: a perfelvételi tárgyaláson) *a házasságot nem bonthatja fel*, hanem a régi Pp. alapján a tárgyalást elhalasztja, elhalasztotta, egyben felhívja, felhívta a feleket, hogy három hónapon belül írásban kérhetik az eljárás folytatását, ellenkező esetben a per megszűnik (a bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő harminc nap eltelte után tűzhet, tűzhetett határnapot), illetve az új Pp. szerint – kevésbé házasság-,

nak a (2) bekezdés szerinti felbontására akkor van lehetőség, ha a házastársak a közös gyermek tekintetében a szülői felügyelet gyakorlása, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás, a gyermek tartása, a házastársi közös lakás használata, valamint – ez iránti igény esetén – a házastársi tartás kérdésében megegyeztek, és perbeli egyezségüket a bíróság jóváhagyta. (4) Ha a házastársak közös szülői felügyeletben állapodnak meg, a kapcsolattartás kérdésében nem kell megegyezniük, a gyermek lakóhelyét azonban meg kell határozniuk. (5) A házasság felbontásánál a közös gyermek érdekét figyelembe kell venni. (6) A szülői felügyelet gyakorlásának, a szülő és a gyermek közötti kapcsolattartásnak és a gyermek tartásának rendezése során a gyermek érdekének kell elsődlegesen érvényesülnie”; vö. régi Pp. 290. § (3) bekezdés: „(3) A házassági bontóperben a bíróságnak az egyezség jóváhagyása során, illetve ítéletében a felek közös kiskorú gyermekének érdekére figyelemmel kell lennie”; új Pp. XXXIII. fejezet [vö. új Pp. 477. §: „Ha a felek a szülői felügyelet gyakorlásának rendezése tárgyában egyezséget kötöttek, a bíróság azt végzéssel jóváhagyja. A bíróságnak az egyezség jóváhagyása során, illetve ítéletében a felek kiskorú gyermekének érdekét kell elsődlegesen figyelembe venni.”]; KÖVESNÉ KÓSA ZSUZSANNA, „Házassági perek”, in *Varga István* (szerk.), *A polgári perrendtartás és a kapcsolódó jogszabályok kommentárja III/III. Pp. 263. § – 633. §*, Budapest 2018, 1796.: „A Pp. sem a XXXI. fejezet közös szabályaiban, sem a házassági per egyedi szabályai között nem tartalmaz külön rendelkezést a közös kiskorú gyermek érdekének figyelembevételéről, mivel azt – a Ptk. 4:2. § (2) bekezdése alapelvéből következően – a Ptk. 4:21. § (5) bekezdése anyagi jogi szabályként rögzíti. A kiskorú gyermek érdeke a bíróságnak a bontóperben megkötött egyezség jóváhagyása előtti kontrolljában valósul meg. Az 1/2014. P/E határozat alapján az új Ptk. alkalmazása körében irányadónak nem tekintett 17. számú Irányelv fő szempontja – a gyermek érdekének elsődlegessége – azonban változatlanul irányadó. Amennyiben a bíróságnak az a meggyőződése alakul ki, miszerint az egyezség a gyermek érdekével nyilvánvalóan ellentétes, az egyezség jóváhagyását meg kell tagadnia és a perbeli – akár hivatalbóli bizonyítás eredményeként – erre irányuló kereseti kérelem hiányában az (1) bekezdés szerint hivatalból is dönther”; KÖVESNÉ KÓSA ZSUZSANNA, „Házassági perek”, in PETRIK FERENC (szerk.), *Polgári eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára II.*, Budapest 2017, [a továbbiakban: KÖVESNÉ (2017)], 940–941., 976–977.

- 85 Lásd régi Pp. 148. § (4) bekezdés: „(4) A bíróság által jóváhagyott egyezségnek ugyanaz a hatálya, mint a bírói ítéletnek; [...]”; új Pp. 239. § (3) bekezdés: „(3) A bíróság által jóváhagyott egyezségnek ugyanaz a hatálya, mint az ítéletnek.”; VARGA EDIT, „A perfelvételi és az érdemi tárgyalási szakban alkalmazandó közös rendelkezések”, in PETRIK FERENC (szerk.), *Polgári eljárásjog. Kommentár a gyakorlat számára I.*, Budapest 2017, 486.

családvédő szabályozásként – kitűzi az érdemi tárgyalás határnapját.⁸⁶ – Véleményem szerint az új Pp.-nek a régi Pp. 285. § (4) bekezdése szerinti módosítása, a háromhónapos és a harmincnapos szabály visszaállítása – a házasság, a család fokozottabb védelme – indokolt; elvi és gyakorlati szempontból is nagyon nagy jelentősége van annak, hogy a házasság felbontásához az eljárás folytatását kell, illetve kellett kérni (például: fontos a jogalkotói üzenet; az emberek sokszor – a gőg miatt is – nem szívesen állnak el – „mit fognak szólni mások”, „hülyének fogják nézni”), és hogy a bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő harminc nap eltelte után tűzhet, tűzhetett határnapot, az új Pp. alapján az érdemi tárgyalás a perfelvételi tárgyalást követő napon is lehet, ami közös kérelem esetén sem fogadható el, lehet, hogy a befolyásmentesség sem áll fenn (az, hogy az érdemi tárgyalás akár a perfelvételi tárgyalást követő napon is lehet, azt a szabályt is komolytalanná teszi, amely szerint közös kiskorú gyermek esetén a bíróság a perfelvételi tárgyaláson a házasságot nem bonthatja

86 Lásd régi Pp. 285. § (4)-(5) bekezdés: „(4) Ha a bontóperben tartott első tárgyaláson a felek nem békülnek ki, az (5) bekezdésben meghatározott kivétellel a bíróság a tárgyalást elhalasztja, egyben felhívja a feleket, hogy három hónapon belül írásban kérhetik az eljárás folytatását, ellenkező esetben a per megszűnik. A bíróság a tárgyalás folytatására csak a kérelem benyújtását követő 30 nap eltelte után tűzhet határnapot. (5) Az (1) bekezdésben meghatározott esetekben, vagy ha a feleknek nincsen közös kiskorú gyermeke, a pert már az első tárgyaláson érdemben kell tárgyalni”; új Pp. 456. § (4)-(6) bekezdés: „(4) Ha a perfelvételi tárgyaláson a felek nem békülnek ki, és perfelvételi nyilatkozataikat megtették, továbbá a perfelvételi tárgyalás elhalasztásának nincs helye, a bíróság a perfelvételt lezárja, és kitűzi az érdemi tárgyalás határnapját. (5) A perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően az érdemi tárgyalás azonnali megkezdésének – a (6) bekezdésben meghatározott kivétellel – helye nincs. (6) A pert – ha az ügy körülményei egyébként lehetővé teszik – a perfelvételt lezáró végzés meghozatalát követően azonnal érdemben kell tárgyalni, ha a fél személyes meghallgatása nem kötelező vagy a feleknek nincs közös kiskorú gyermeke”; KÖVESNÉ (2018) 1784.; KÖVESNÉ (2017) (960-)963., 965.; vö. régi Pp. 290. § (2) bekezdés: „(2) A bíróság a házasság felbontása felől – ha a felek a házasság felbontását a Ptk. 4:21. § (2) és (3) bekezdése alapján kérték egyező akaratnyilvánítással – addig nem dönthet, míg az ott meghatározott valamennyi kérdésben egyezség nem jött létre, és azt a bíróság jogerős végzésével jóvá nem hagyta. Ha a házassági perben a névviseleéstől való eltiltás iránti kérelmet is előterjesztettek, arról a bíróság a házasság felbontásával (érvénytelenné nyilvánításával) egyidejűleg dönt. Részítélet hozatalának egyik kérdésben sincs helye”; új Pp. 459. § (3) bekezdés: „(3) A bíróság a házasság felbontása felől – ha a felek a házasság felbontását a Ptk. 4:21. § (2) és (3) bekezdése alapján egyező akaratnyilatkozattal kérték – azt követően dönthet, ha az ott meghatározott valamennyi kérdésben a felek között egyezség jött létre, és azt a bíróság jogerős végzésével jóváhagyta. Ha a házassági perben a névviseleéstől való eltiltás iránti kérelmet is előterjesztettek, arról a bíróság a házasság felbontásával vagy érvénytelenné nyilvánításával egyidejűleg dönt”; KÖVESNÉ (2017) 976.; új Pp. 630. § (1) bekezdés: „(1) E törvény rendelkezéseit a 2018. január 1-jén és az azt követően indult ügyekben kell alkalmazni”.

fel; az állami házassági bontószabályozáshoz képest értve a harmincnapos és a háromhónapos szabály nem aránytalan, ennyi idő alatt lehet reális esély a házasság megmentésére, a néhány nap jelentősen csökkenti ezt az esélyt, és a három hónapon belül az elállásra is szükség van: a házasságot jobban meg tudja menteni az, ha az eljárás folytatásához kérni kell az eljárás folytatását, mint az, hogy a házasság megtartásához, fennmaradásához elállásra van szükség). Sem a jogalkotás, sem a jogalkalmazás során nem szabad a „statisztikából” és az akárhány éves, évtizedes bírói vagy egyéb tapasztalatból, gyakorlatból⁸⁷ kiindulni (még ha azt mértékletesen fel is szabad használni), hanem csakis a konkrét „esetből”, problémából (a valószínűség kell, hogy a statisztikát alakítsa, s nem fordítva, mert különben nem vesszük észre a „kivételt”, a konkrét „esetet”): közös kérelem esetén sem biztos, hogy mindkét fél válni akar, és a nyilatkozási elvre is tekintettel a bíró nem biztos, hogy „ráérez” a befolyásmentesség hiányára (az alperes valódi szándékára), az új Pp. alapján a bíróság már akként sem rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen; férjnek, feleségnek, bírónak, ügyvédnek, hozzátartozónak és másoknak – bármennyire kegyetlen, eldurvult, felgyorsult, rohanó (pl. új párkapcsolatos, a közös kiskorú gyermek érdekét is rendkívül súlyosan sértő) (bontóper-) világban élünk, s minél inkább ilyenben, annál inkább – hinni kell, hogy sikerülhet, és akkor lesz remény, s ha van remény, lesz szeretet – megmenteni a házasságot, a családot, amit a régi Pp. szóban forgó szabályai jobban szolgálnak, mint az új Pp. regulációja (ha erről lemondunk, mi magunk járulunk hozzá ahhoz, hogy a házasságot nem sikerül megmenteni; fel kell mutatni, hogy a rosszra is jóval válaszolunk, a teljes lelki megújulást, ez megnyithatja a Másik szívét – lásd pl. Róm 12,21).⁸⁸

87 Vö. pl. CIC 1676. korábbi kánon: „A bíró az ügy elfogadása előtt, és valahányszor reményt lát a sikerre, alkalmazzon lelkipásztori módszereket, hogy a feleket lehetőség szerint a házasság esetleges sikeres érvényesítésére és a házassági életközösség helyreállítására indítsa”; ET 1092.: „[1676] A házassági életközösség helyreállítására polgárilag elvált felek esetében már többnyire nincs esély. Ilyenkor a bíróság nem szokta célszerűnek találni a felek »összebekötésének« megkísérlését”. Vö. FERENC PÁPA, *Mitis iudex Dominus Iesus kezdetű apostoli levél*, 2015. (MI) 3. cikkely: 1675. kánon.

88 Az új Pp. 456. §-ához fűzött indokolás szükségességét: „A hatályos Pp. 285. §-ának rendelkezései külön szabályokat állapítanak meg a bontóper első tárgyalására, annak érdekében, hogy már az eljárás kezdetén fékezzék a házasság felbontására irányuló eljárást azzal a céllal, hogy kellő időt biztosítsanak a házastársaknak a bontási szándékuk megfontolására, mely, ha sikeres lesz, az eljárás visszafordíthatóvá válik, a házasság fennmarad, melynek védelme kiemelt társadalmi érdek. A törvény osztott perszerkezetre épülő általános eljárási modellje a személyi állapotot érintő eljárásokban is érvényesül, ezért az eddigi, bontóperben tartott

A házasságot, a családot – a közvetítői eljárás és a bíróság általi békítés szabályai⁸⁹ mellett – az a rendelkezés is védi, amely szerint *az elsőfokú bíróságnak fellebbezéssel meg nem támadott ítélete csak a fellebbezési határidő utolsó napjától számított tizenötödik nap elteltével emelkedik jogerőre*;⁹⁰

első tárgyalásra vonatkozó szabályokat is eltérően kell kialakítani, ahol a perfelvételi tárgyalásnak lesz kiemelt jelentősége. A per lefolyásának lassítása az eddigi szabályokról eltérően nem akként valósul meg, hogy az első tárgyaláson a bíróság a tárgyalást elhalasztja, hanem oly módon, hogy főszabály szerint nem ad arra lehetőséget, hogy – eltérve az elsőfokú eljárás általános szabályaitól – a perfelvételi tárgyaláson, a perfelvételt követően azonnal érdemben folytatódjon a bontókereset tárgyalása; ezt a törvény általános jelleggel kizárja.”

- 89 Lásd *Ptk.* 4:22. §: „A házastársak a házassági bontóper megindítása előtt vagy a bontóper alatt – saját elhatározásukból vagy a bíróság kezdeményezésére – kapcsolatuk, illetve a házasság felbontásával összefüggő vitás kérdések megegyezésen alapuló rendezése érdekében közvetítői eljárást vehetnek igénybe. A közvetítői eljárás eredményeként létrejött megállapodásukat perbeli egyezségbe foglalhatják”, 4:172. §: „A bíróság indokolt esetben kötelezheti a szülőket, hogy a szülői felügyelet megfelelő gyakorlása és az ehhez szükséges együttműködésük biztosítása érdekében – ideértve a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartást – közvetítői eljárást vegyenek igénybe”; régi *Pp.* 148. § (1)-(3) bekezdés: „(1) A bíróság a per bármely szakában megkísérelheti, hogy a felek a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét egyezséggel rendezzék. (2) A bíróság – amennyiben annak sikerére esély mutatkozik, különösen ha a felek bármelyike kéri – tájékoztatja a feleket a közvetítői eljárás lényegéről, igénybevételének lehetőségéről és ezzel összefüggésben a szünetelés szabályairól [137. § (1) bek. a) pont]. Ha a felek a közvetítői eljárás során megállapodást kötnek, azt a 137. § (3) bekezdésében meghatározott határidőn belül a bírósághoz egyezségként történő jóváhagyás végett benyújthatják, ebben az esetben a bíróság az eljárást folytatja és a (3) bekezdés szerint jár el. (3) Ha az egyezség – ideértve a (2) bekezdésben meghatározott egyezséget is – megfelel a jogszabályoknak, a bíróság azt végzéssel jóváhagyja, ellenkező esetben pedig a jóváhagyást megtagadja, és az eljárást folytatja”, új *Pp.* 238. § (1)-(2) bekezdés: „(1) A bíróság a per bármely szakaszában megkísérelheti, hogy a felek a jogvitát vagy a vitás kérdések egy részét egyezséggel rendezzék. (2) A bíróság – ha annak sikerére esély mutatkozik, különösen, ha a felek bármelyike kéri – tájékoztatja a feleket a közvetítői eljárás lényegéről, igénybevételének lehetőségéről, feltételeiről és ezzel összefüggésben a szünetelés szabályairól. Ha a felek a közvetítői eljárás során megállapodást kötnek, azt a szünetelés időtartamán belül a bírósághoz egyezségként történő jóváhagyás végett benyújthatják. Ebben az esetben a bíróság az eljárást folytatja és a 239. § (1) bekezdése szerint jár el”, 239. § (1) bekezdés: „(1) Ha az egyezség – ideértve a 238. § (2) bekezdésében meghatározott megállapodást is – megfelel a jogszabályoknak, a bíróság azt végzéssel jóváhagyja, ellenkező esetben a jóváhagyást megtagadja, és az eljárást folytatja.”; régi *Pp.* 285. § (3) bekezdés: „(3) A bíróság a per bármely szakában megkísérelheti a felek békítését. Ha a békítés eredményre vezet, a bíróság a pert megszünteti, a perköltségben való marasztalást azonban mellőzi.”; új *Pp.* 456. § (2)-(3) bekezdés: „(2) A bíróság a per bármely szakaszában, különösen a perfelvételi tárgyaláson, megkísérli a felek békítését. Ha a békítés eredményre vezet, a bíróság az eljárást hivatalból megszünteti. Ebben az esetben a felek perköltség megtérítésére nem kötelesek. (3) A bíróság köteles a felek figyelmét felhívni a közvetítői eljárás igénybevételének lehetőségére és előnyeire”; KÖVESNÉ (2018) 1784–1785.; KÖVESNÉ (2017) 964.

- 90 Lásd régi *Pp.* 290. § (6) bekezdés: „(6) Az elsőfokú bíróságnak fellebbezéssel meg nem támadott ítélete csak a fellebbezési határidő utolsó napjától számított tizenötödik nap elteltével emelkedik jogerőre”; új *Pp.* 459. § (5) bekezdés második mondat: „Az elsőfokú bíróságnak

továbbá: *a felperes házassági perben keresetétől az eljárás bármely szakában az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat* (ha a felperes a keresetétől az első fokú eljárás befejezése után, de még az ítélet jogerőre emelkedése előtt áll el, az ítéletet az iratoknak a fellebbezés folytán való felterjesztése előtt az elsőfokú, egyébként a másodfokú bíróság helyezi hatályon kívül), ez értelemszerűen a vizontkereset⁹¹ vonatkozásában is áll.⁹²

fellebbezéssel meg nem támadott ítélete csak a fellebbezési határidő utolsó napjától számított tizenötödik nap elteltével emelkedik jogerőre”.

91 Lásd régi Pp. 147. § (1) bekezdés első mondat: „Az első fokú ítélet hozatalát megelőző tárgyalás berekesztéséig az alperes a felperes ellen vizontkeresetet indíthat, ha az ékként érvényesíteni kívánt jog a felperes keresetével azonos vagy azzal összefüggő jogviszonyból ered, vagy ha a vizontkereset tárgyát szolgáló követelés a felperes kereseti követelésével szemben beszámításra alkalmas”; új Pp. 204. § (1), (5) bekezdés: „(1) Az alperes a felperes ellen – a keresettel érvényesíteni kívánt joggal azonos jogviszonyból eredő joga iránt – írásban előterjesztett vizontkereset-levéllal vizontkeresetet indíthat. A vizontkereset-levelet a kereset közlésétől számított negyvenöt napon belül vagy a bíróság által az ellenkérelem előterjesztésére meghosszabbított határidőn belül, de legkésőbb az írásbeli ellenkérelem, illetve beszámítást tartalmazó irat előterjesztésével egyidejűleg kell benyújtani. Más jogviszonyból eredő jog iránt akkor terjeszthető elő vizontkereset, ha a kereset tekintetében a per eldöntése függ a vizontkereset elbírálásától vagy a vizontkereset eldöntése függ a kereset elbírálásától.” „(5) E törvény eltérő rendelkezése hiányában a vizontkeresetre a keresetre vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.”; KÖVESNÉ (2018) 1778–1780.; VARGA 426–428.; KÖVESNÉ (2017) 958–960.

92 Lásd régi Pp. 284. § (2) bekezdés: „(2) A felperes házassági perben keresetétől az eljárás bármely szakában az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat. Ha a felperes a keresetétől az első fokú eljárás befejezése után, de még az ítélet jogerőre emelkedése előtt áll el, az ítéletet az iratoknak a fellebbezés folytán való felterjesztése előtt az elsőfokú, egyébként a másodfokú bíróság helyezi hatályon kívül”; új Pp. 433. §: „A felperes a keresetétől az eljárás bármely szakaszában az alperes hozzájárulása nélkül is elállhat. Ha a felperes a keresetétől az elsőfokú eljárás befejezése után, de még az ítélet jogerőre emelkedése előtt áll el, az ítéletet az iratoknak a fellebbezés folytán történő felterjesztése előtt az elsőfokú, egyébként a másodfokú bíróság helyezi hatályon kívül” A vonatkozó házasság-, családvédő rendelkezésekhez lásd még pl. régi Pp. 281. § (2) bekezdés: „(2) Házassági perekben a 127. § alkalmazásának helye nincs” [rég Pp. 127. §: „(1) Ha a kereset jegyzőkönyvbe mondása (94. §) alkalmával a felperessel együtt a bíróság előtt az alperes is megjelenik, a bíróság a felek kérelmére a tárgyalást nyomban megtartja. Ebben az esetben a keresetet a tárgyalási jegyzőkönyvbe kell foglalni, és azt a bíróság illetékességének hiánya miatt – a kizárólagos illetékesség esetét kivéve – elutasítani vagy más bírósághoz áttenni nem lehet. Ha a bíróság a perre illetékes, de az alperes a kereset jegyzőkönyvbe mondása alkalmával nincs jelen, a tárgyalásra az előző rendelkezések szerint azonnal határnapot kell kitűzni, s arra a felperest szóval meg kell idézni. (2) Keresetindítás előtt a perre hatáskörrel bíró és illetékes járásbíróság előtt egyezségi kísérletre idézést lehet kérni. Az idézést kérő félnek a határnapot szóval is tudtára lehet adni. A létrejött egyezséget jegyzőkönyvbe kell foglalni, és a jóváhagyásra a 148. §-t kell alkalmazni. (3) Ha mind a két fél megjelent, de az egyezség nem jött létre, a bíróság a felperes kívánságára a keresetet jegyzőkönyvbe foglalja. A további eljárásra az (1) bekezdés az irányadó. (4) Ha az egyezségi kísérletre kitűzött határnapon az idézést kérő fél nem jelent meg, vagy az ellenfél kívánatára keresetét nem adja elő, őt az ellenfél kérelmére az okozott költségben el kell marasztalni. Ha

Ha az ítélethozatalra sor kerül, a felperest az ítélet tovább nyugtathatja (elérte, amit szeretett volna), ráadásul ítéletet is „lobogtathat” – az adott esetben a „tartalmas” „kincsesláda” alanyainak és másoknak, az „ár”-nak, amellyel szemben úszni kell.⁹³ Az ítélet alperes részére történő kézbesítéséig az ítélethozataltól számítva akár egy hónap is eltelhet,⁹⁴ amely idő alatt a

pedig az ellenfél nem jelent meg, az eljárás költségét a megindítandó per költségéhez kell számítani. (5) Az (1)-(4) bekezdésben foglalt rendelkezéseket kell megfelelően alkalmazni akkor is, ha a felek idézés nélkül, egyezségkötés céljából jelennek meg a bíróság előtt”; vö. új Pp. 167-168. §, XXXI., XXXIII. fejezet]; régi Pp. 285. § (2) bekezdés: „(2) Ha a felperes – az (1) bekezdésben meghatározott eseteket kivéve – az első tárgyaláson személyesen nem jelenik meg, a pert meg kell szüntetni” [rég Pp. 285. § (1) bekezdés: „(1) A bontóperben tartott első tárgyaláson a bíróság a személyesen megjelent feleket meghallgatja. Ha valamelyik házastárs cselekvőképességet teljesen korlátozó gondnokság alatt áll, vagy ismeretlen helyen tartózkodik, továbbá ha a bíróság előtt való megjelenése más elháríthatatlan akadályba ütközik, a személyes meghallgatás nem kötelező.”]; új Pp. 432. § (2)-(3) bekezdés: „(2) A perfelvételi tárgyaláson a fél személyes megjelenése kötelező. A bíróság a perben a feleket köteles személyesen meghallgatni, kivéve, ha a fél ismeretlen helyen tartózkodik, vagy ha a meghallgatása elháríthatatlan akadályba ütközik. (3) Ha a felperes a perfelvételi tárgyaláson személyesen nem jelenik meg, a bíróság az eljárást hivatalból megszünteti. Ha az alperes személyesen nem jelenik meg, a perfelvételi tárgyalást a megjelent felperes kérelmére meg kell tartani, ellenkező esetben a bíróság az eljárást hivatalból megszünteti.” (Lásd indoklás: „[...] a személyi állapotot érintő perekben garanciális jelentősége van a felek személyes meghallgatásának, hiszen a bíróságnak közvetlenül meg kell győződnie arról, hogy pl. a házastársak bontási szándéka végleges, komoly, befolyástól mentes és nincs mód a felek kibékítésére”); régi Pp. 288. § (1)-(3) bekezdés: „(1) Ha a házassági pernek akár első, akár folytatódó tárgyalását az alperes mulasztja el, a mulasztás következményeit nem lehet alkalmazni. A felperes mulasztása esetében a bíróság a pert megszünteti, ha azonban az ügyész a felperes, hivatalból új hatánapot tűz ki. Az a felperes, akinek lakóhelye külföldön van, kérheti, hogy a bíróság a tárgyalást távollétében is tartsa meg. (2) Az elmulasztott hatánaptól, illetőleg az elmulasztott határidő utolsó napjától számított tizenöt nap elteltével igazolásnak akkor sincs helye, ha a mulasztás csak később jutott a fél tudomására, vagy az akadály csak később szűnt meg. E szabályt kell alkalmazni a 285. § (4) bekezdésében meghatározott határidő elmulasztása esetében is. (3) Az eljárás szünetelésének házassági perben a 137. § (1) bekezdésének c) és d) pontja, bontóperben pedig ezenfelül még a 137. § (1) bekezdésének a) pontja esetében is helye van”; új Pp. 458. § (1)-(4) bekezdés: „(1) Ha a per érdemi tárgyalását a felperes mulasztja el, a bíróság az eljárást hivatalból megszünteti, ha azonban az ügyész a felperes, hivatalból új hatánapot tűz ki. (2) Az elmulasztott hatánaptól, illetve az elmulasztott határidő utolsó napjától számított tizenöt nap elteltével igazolásnak nincs helye. (3) Nincs helye az eljárás szünetelésének a 121. § (1) bekezdés b) pontja szerinti esetben. (4) A házassági bontóperben az eljárás felek megegyezése alapján történő szünetelésére háromnál több alkalommal is sor kerülhet”; KÖVESNÉ (2018) 1790–1791.; KÖVESNÉ (2017) 970–971.

93 Lásd pl. ApCsel 4,19: „Péter és János azonban így válaszoltak: »Ítéljétek meg magatok, helyes volna-e Isten előtt, hogy inkább rátok hallgassunk, mint az Istenre?«”; 5,29: „Péter és az apostolok így válaszoltak: »Inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek«”; Róm 12,2: „Ne hasonljatok a világhoz [...]”.

94 Lásd régi Pp. 99. § (1)-(2) bekezdés: „(1) A bírósági iratokat – ha a jogszabály ettől eltérően nem rendelkezik – postai szolgáltató útján kell kézbesíteni. A kézbesítés a hivatalos iratok

kézbesítésére vonatkozó külön jogszabályok szerint történik. (2) A postai úton megküldött bírósági iratokat a kézbesítés megkísérlésének napján kézbesítettnek kell tekinteni, ha a címzett az átvételt megtagadta. Ha a kézbesítés azért volt eredménytelen, mert a címzett az iratot nem vette át (az a bírósághoz »nem kereste« jelzéssel érkezett vissza), az iratot – az ellenkező bizonyításáig – a postai kézbesítés második megkísérlésének napját követő ötödik munkanapon kézbesítettnek kell tekinteni”; új Pp. 135. § (1) bekezdés első mondat: „A bírósági iratokat – jogszabály eltérő rendelkezése hiányában – postai szolgáltató útján, a hivatalos iratok kézbesítésére vonatkozó jogszabályok szerint kell a címzett részére kézbesíteni”, 137. § (2) bekezdés: „(2) A bírósági iratokat a kézbesítés megkísérlésének napján kézbesítettnek kell tekinteni, ha a címzett az átvételt megtagadta. Ha a kézbesítés azért volt sikertelen, mert a címzett az iratot nem vette át – postai szolgáltató útján történő kézbesítés esetén az a bírósághoz »nem kereste« jelzéssel érkezett vissza – az iratot a kézbesítés második megkísérlésének napját követő ötödik munkanapon kézbesítettnek kell tekinteni”. Vö. pl. az elektronikus ügyintézés és a bizalmi szolgáltatások általános szabályairól szóló 2015. évi CCXXII. törvény 14. § (4) bekezdés c) pont: „(4) A hivatalos elérhetőségre kézbesített küldemény kézbesítettnek minősül, [...] c) ha a hivatalos elérhetőséget biztosító szolgáltató azt igazolja vissza, hogy a küldeményt a címzett kétszeri értesítése ellenére nem vette át, a második értesítés igazolásban feltüntetett időpontját követő ötödik munkanapon”, 108. § (9) bekezdés c) pont: „(9) A biztonságos kézbesítési szolgáltatási címre vagy a Kormány által rendeletben meghatározott egyéb típusú elektronikus elérhetőségre (a továbbiakban e § alkalmazásában: hivatalos elérhetőség) kézbesített küldemény kézbesítettnek minősül, [...] c) ha a hivatalos elérhetőséget biztosító szolgáltató azt igazolja vissza, hogy a küldeményt a címzett kétszeri értesítése ellenére nem vette át, a második értesítés igazolásban feltüntetett időpontját követő ötödik munkanapon”, 108. § (13) bekezdés: „(13) Ha a fél a (11) bekezdés szerint nem ad meg hivatalos elérhetőséget, úgy az elektronikus ügyintézészt biztosító szerv – ha a fél az ügyintézési rendelkezésében nem zárta ki – megkísérelheti a fél általa ismert elektronikus elérhetőségére kézbesíteni a küldeményt. Ebben az esetben a (9) bekezdés alkalmazandó azzal, hogy a kézbesítés második sikertelen megkísérlését követően az elektronikus ügyintézészt biztosító szerv köteles más módon intézkedni az irat vagy értesítés kézbesítéséről”; régi Pp. 394/C. § (2) bekezdés c) pont: „(2) A (10)-(12) bekezdésben foglalt kivétellel [...] c) ha a fél jogi képviselővel jár el, a jogi képviselő a keresetlevelet, továbbá minden egyéb beadványt, okirati bizonyítékot kizárólag elektronikusan az űrlapbenyújtás támogatási szolgáltatás igénybevételével nyújthatja be a bírósághoz, és a bíróság is elektronikusan kézbesít a jogi képviselő részére”, 394/H. § (7)-(8) bekezdés: „(7) Az elektronikus úton kapcsolatot tartó az iratot az iratra mutató internetes hivatkozás megnyitásával veheti át. Az internetes hivatkozás megnyitásával elektronikus tértivevény jön létre, amely automatikusan megküldésre kerül a bíróság részére; az elektronikus tértivevény igazolja, hogy az iratot átvették. Az internetes hivatkozás megnyitását megelőzően a kézbesítési rendszer útján az elektronikus úton kapcsolatot tartó számára megismerhetővé kell tenni legalább a bíróság és a felek nevét, az ügy tárgyát, a bírósági irat érkezésének időpontját, és az ügy számát. (8) Ha a kézbesítési rendszer a bíróság részére azt igazolja vissza, hogy a bíróság által megküldött bírósági iratot az elektronikus úton kapcsolatot tartó kétszeri értesítése ellenére nem vette át, a második értesítésigazolásban feltüntetett időpontot követő ötödik munkanapon a bírósági iratot kézbesítettnek kell tekinteni (kézbesítési vélelem). Ha a kézbesítési vélelem beállta megállapításának van helye, a bíróság és az elektronikus úton kapcsolatot tartó a kézbesítési rendszer útján automatikus tájékoztatást kap”; új Pp. 605-607. §, 608. § (1)-(2) bekezdés: „(1) Az E-ügyintézési tv. alapján elektronikus

házasság megmentése érdekében történő mértékletes érvelés és imádkozás tovább folytatódhat, okosan felkészítve a felperest az alperesi elállásra, amelyet a fellebbezési határidőn, vagyis az első tizenöt napon belül⁹⁵ célszerű benyújtani, mert akkor a bíróság – „belekapaszkodva” a fellebbezési határidőbe, „a házasságot, amennyire lehet, védeni kell” követelményére tekintettel – végzéssel felhívja (felhívhatja) az alperest, a végzés kézbesítésétől számított (pl.) tizenöt napon belül nyilatkozzon, hogy elállását fellebbezésnek kéri-e tekinteni,⁹⁶ és ezzel a kétszer tizenöt nap meghosszabbodik (e házasság-, családvédő végzés kézbesítéséig is eltelhet akár egy hónap). Az elállás az ítélethozatal után tartalmát tekintve az ítéletet támadja: a fél az ítélettel nem ért egyet, hiszen az elállással meg akarja tartani a házasságát, amellyel ellentétes a házassága felbontásáról rendelkező ítélet. Az alperesi elállást célszerű lehet az alperes által haladéktalanul kézbesíteni a felperes részére (megfelelő, kedves kísérléssel, felperesi elállásról szóló tervezetet

úton történő kapcsolattartásra kötelezett minden beadványt kizárólag elektronikusan – az E-ügyintézési tv.-ben és végrehajtási rendeleteiben meghatározott módon – nyújthat be a bírósághoz, és a bíróság is elektronikusan kézbesít a részére. (2) E fejezet alkalmazása szempontjából jogi képviselőnek kell tekinteni a 75. § (1) bekezdésében meghatározott személyeket, valamint az ügyvédjelöltet és a jogi előadót, ha e törvény szerint a perben eljárhat.”

- 95 Lásd régi Pp. 234. § (1) bekezdés: „(1) A fellebbezés határideje a határozat közlésétől (219. §) számított tizenöt nap, váltóperekben három nap”; új Pp. 365. § (6) bekezdés: „(6) A fellebbezés határideje a határozat közlésétől számított tizenöt nap”.
- 96 Lásd régi Pp. 234. § (3) bekezdés: „(3) Ha a határozat ellen fellebbezésnek helye van, annak bármilyen címen előterjesztett megtámadását – a kijavításra és a kiegészítésre irányuló kérelmek kivételével (224-226. §) – fellebbezésnek kell tekinteni”; noha e szabályt az új Pp. nem tartalmazza, véleményem szerint a bíróság az említett nyilatkoztatástól az új Pp. alapján sincs elzárva; vö. új Pp. 371. § (1)-(2) bekezdés: „(1) A fellebbezésben – a beadványra vonatkozó alaki kellékek mellett – fel kell tüntetni a) a fellebbezéssel támadott ítélet számát, valamint az ítéletnek a fellebbezéssel támadott rendelkezését vagy részét, b) határozott kérelmet arra, hogy az elsőfokú ítélet kifogásolt rendelkezését vagy részét a másodfokú bíróság mennyiben változtassa meg, vagy helyezze hatályon kívül, c) a másodfokú bíróságtól gyakorolni kért felülbírálati jogkört, az alapul szolgáló indokok kifejtésével, d) az anyagi vagy eljárási jogszabálysértést, jogszabályhely megjelölésével, kivéve, ha a felülbírálati jogkör gyakorlásának nem feltétele a jogszabálysértés. (2) Az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezését a fél – az ítélet megváltoztatására irányuló kérelem nélkül – a 379-381. §-ban foglaltakra hivatkozva kérheti” [vö. új Pp. 366. § (2) bekezdés: „(2) Ha a fellebbezés hiányos, az elsőfokú bíróság rövid határidő tűzésével a felet hiánypótlásra hívja fel; a határidő meghosszabbításának nincs helye. Ha a fél a fellebbezés hiányait a kitűzött határidő alatt nem pótolja, azt a bíróság visszautasítja; e végzés ellen külön fellebbezésnek van helye”; régi Pp. 235. § (2) bekezdés: „(2) Ha a fellebbezés nem felel meg a törvény rendelkezéseinek, vagy más okból kiegészítésre vagy kijavításra szorul, a 95. §-ban az elnök hatáskörébe utalt intézkedéseket az első fokon eljáró tanács elnöke teszi meg”]; KÖVESNÉ (2017) 778–780.

is csatolva), mert akkor már csak rajta múlik, hogy a polgári házasság megmarad-e (megszűnik-e⁹⁷), s addigra – a „tényállás-nélküliség” és az annak is köszönhető *növekvő békesség, szeretet* állapotában – lehet, hogy a *kegyelem belsőleg* is működik: az elállás a jogerőre emelkedés előtt bekövetkezik (persze az alperesi elállás a felperest így is „felbőszítheti”, mondván, hogyan helyezhet az alperes ekkora súlyt a vállára, amikor közös kérelem volt – hiába a felperes indított keresetet, és ért el óriási kielégítést az egyezséggel –, megrontva a kapcsolatot, ami a külön élő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartáson is „csattanhat”, a gyermeknek is súlyos sérelmet okozva). Kérdés, hogy az alperesi elállásra a fellebbezési határidő hányadik napján célszerű sort keríteni, hogy az elállás felperest meggyőző hatására minél több idő legyen, figyelemmel arra, (különösen az új Pp. alapján) nem biztos, hogy a bíróság kibocsátja a nyilatkoztató végzést (lehet, hogy a bíróság az – egyértelmű – elállást elállásnak tekinti); bizonytalan helyzetben a közép mértéknek a nyolcadik nap tűnik; ha pedig az alperes nem gondol arra, vagy nem (igen) bízik abban, hogy a bíróság (esetleg) kibocsátja a szóban forgó végzést, akkor logikus, hogy előbb, a fellebbezési határidő első napján áll el a kérelemtől.

Nagy okosságot igényel az is, hogy a bíróság mikor és hogyan, mennyiben kísérelje meg a felek békítését,⁹⁸ illetve (a figyelemfelhíváson túl) kezdeményezze-e közvetítői eljárás igénybevételét,⁹⁹ valamint a régi Pp. alapján annak megfelelően kívánatos bírósági megítélése, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen,¹⁰⁰ nehogy e házasság-

97 A Ptk. 4:20. § (3) bekezdés második mondata szerint a házasság – bírósági felbontás esetén – a házasságot felbontó ítélet jogerőre emelkedésének napján szűnik meg.

98 Lásd régi Pp. 285. § (3) bekezdés, vö. új Pp. 456. § (2) bekezdés.

99 Lásd Ptk. 4:22. §, vö. új Pp. 456. § (3) bekezdés.

100 Lásd régi Pp. 284. § (3) bekezdés: „(3) Házassági perben – ha e törvény kivételt nem tesz – a bíróság köteles a házastársakat személyesen meghallgatni; a bíróság akként is rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen”; vö. új Pp. 432. § (2) bekezdés; az új Pp. nem tartalmazza azt a szövegrészt, hogy: „a bíróság akként is rendelkezhet, hogy az egyik házastárs a másik meghallgatásánál ne legyen jelen” (a törvény indokolásában erre vonatkozóan indok nincsen); a megfelelő bírósági mozgásteret biztosító szövegrész új Pp.-be iktatását indokoltnak tartom; véleményem szerint az eljárás kontradiktórius jellege és a lehetséges közvetítői eljárás azon lehetősége ellenére, hogy a mediátor külön-külön is meghallgathatja a feleket, a házasság, a család védelme érdekében megfelelően indokolt a régi Pp. 284. § (3) bekezdése szóban forgó rendelkezésének új Pp.-be iktatása: a közvetítői eljárás igénybevétele az adott esetben – a sebeket felszakítva – a házasság megmentése ellen hathat (lehet, hogy az alperes a felperesnek a tárgyalás előtt is szóba hozta a közvetítői eljárás igénybevételének lehetőségét, amitől a felperes kategorikusan elzárkózott); a bíróság általi külön-külön történő meghallgatás során a házasság felbontását nem akaró fél e szándékát

családvédő lehetőségek a konkrét esetben – a házasság felbontását akaró felet feldühítve, a felek közötti kapcsolatot rontva – a házasság, a család megmentése ellen hassanak [vö. pl. későbbi határnap kitűzése: a bíró „gyakorlatilag” nem békít (nem erőlteti a békítést), nem kezdeményezi közvetítői eljárás igénybevételét, hanem – látva például: a keresethez képest a jóváhagyott egyezséget, a felek együttműködését, bölcsességét, a feleknek nincsen új kapcsolata, az érzékelhető, kitapintható alperesi szándékot, amely a felperessel történő négy szemközti házasságmentésre terjed ki, mert valójában akkor ez adja a legnagyobb esélyt a házasság fennmaradására – akár négy hónapnál is későbbi időpontra tűzi ki a határnapot]. Ugyanígy, például a befolyásmentesség¹⁰¹ vizsgálatának „mikénti” kérdése sem kockázatmentes; az említett esetben – amikor a kereset elutasítása iránti kérelemnek, a házasság nem négy szemközti, bíróság előtt történő védelmének a kifejtettek szerinti okok (felperesi „ellenállás”, nyomásgyakorlás) miatt gyakorlatilag nincs tere (a felperes közvetítői eljárásban sem hajlandó részt venni) – befolyásmentességről aligha beszélhetünk [az alperes nem akarja a házasság felbontását, de a házasság megmentéséhez szükséges béke, a

(jobban) kifejezheti (a befolyásmentesség hiánya a bíró számára jobban kiderülhet), és így a bíró több időt hagyhat (vö. határnap kitűzése); nem vitatva, a „perben” mint olyanban garanciális jelentősége van annak, hogy a felek „egymás szemébe nézve” tegyenek személyes előadást (a bíró ne hallgassa meg őket külön-külön), a szóban forgó – a *Ptk.* 4:21. § (2) bekezdése szerinti – esetben, eseti körben (perekben), amikor a befolyásmentesség is vizsgálandó, a házasság, a család védelme érdekében a jelentősebb érdek a nagyobb bírósági mozgástérhez fűződik (a bírói visszaélésekkel szemben nem a külön-külön történő meghallgatás kiiktatásával kell fellépni, hanem e meghallgatás megfelelő keretek közötti szabályozásával); a *CIC* a felek külön-külön történő meghallgatását ismeri: Lásd idézett 1534. kánon („A felek kihallgatására, megfelelő módon, azokat a szabályokat kell alkalmazni, amelyeket az 1548. kán. 2. § 1.sz., az 1552. és az 1558–1565. kán. ír elő a tanúk kihallgatására”) és 1559. kánon: „A tanúk kihallgatásán a felek nem lehetnek jelen, kivéve ha a bíró úgy ítéli meg, hogy beengedhetők, főként amikor a dolog magánérdeket érint. Jelen lehetnek azonban a felek ügyvédei vagy képviselői, hacsak a bíró a személyi és tárgyi körülmények miatt úgy nem ítéli, hogy titkosan kell eljárni.” /*ET* 1028–1029.: „[1559] A kánon jelentős újítása, hogy lehetővé teszi az ügyvédek és képviselők jelenlétét a tanúkihallgatáson. Maguk a felek csak kivételes esetben lehetnek jelen a tanúk kihallgatásán, közérdeket érintő ügyben (pl. házassági semmisségi per) pedig egyáltalán nem”, 1560. kánon: „1. §. A tanúkat egyenként és külön-külön kell kihallgatni. 2. §. Ha a tanúk egymásnak vagy a félnek súlyos dologban ellentmondanak, a bíró a különböző nézetek között összehívhatja, azaz szembesítheti őket egymással, elhárítva lehetőség szerint a veszekedést és a botrányt”, 1677. kánon: „1. §. A kötelékvédőnek, a felek védőinek és – ha szerepel a perben – az ügyésznek joga van: 1. a felek, a tanúk és a szakértők kihallgatásán jelen lenni, az 1559. kán. előírásának fenntartásával; 2. a peres iratokba akkor is, ha még nem tették közzé őket, betekinteni, és a felektől betérjesztett okmányokat megvizsgálni. 2. §. Az 1. § 1.sz.-ában említett kihallgatáson a felek nem lehetnek jelen.” (vö. *MI* 3. cikkely: 1677. kánon 1–2. §).

¹⁰¹ Lásd *Ptk.* 4:21. § (2) bekezdés.

házasság megmentése érdekében – elállási szándékkal – „kéri” a házasság felbontását: megalapozottan, tárgyilagos mérlegelés szerint, objektíve ésszerűen, a felperest kellően ismerve – a kereseti kérelmében „valamelyest” kielégítve, megnyugtatta – ebben az útban lát leginkább esélyt, valószínűséget a házassága megmentéséhez; ilyenkor a befolyásmentesség – véleményem szerint – erősen kérdéses: nem áll fenn, mert az alperes valójában nem akarja a házassága felbontását, a befolyásmentesség bírósági vizsgálata viszont – az említettek miatt – a házasság megmentését veszélyeztetheti – ezért kell az okosság erényének bíró, bíróság általi nagy fokú gyakorlása, mert *a szabályozási cél – amelyben megfelelően helyezendő el a befolyásmentesség vizsgálata – a házasság védelme, megmentése*; az más kérdés, hogy a befolyásmentesség hiánya megállapítható-e (lásd pl. nyilatkozási elv), úgy nehezen, ha például a folytatatólagos (második) tárgyaláson a bíró lemondása miatt az új bíró – miként a helytelenül eljáró orvos – „fel sem néz a papírjaiból”, hanem – az iratokat nem ismertetve, aminek az ellenkezőjét rögzíti a tárgyalási jegyzőkönyvben – ítélethozatallal, a feleket először látva, tizenöt perc alatt befejezi a tárgyalást]. A különböző okok (pl. „kiegés”) miatti bírói „közömbösség” természetesen elfogadhatatlan. Ha pedig – az egyéb kísértők mellett – a bíró kísért, például a házasságot felbontó ítélet kihirdetésekor a fellebbezési jogáról lemondani nem akaró alperesnek – akár rövidített ítéleti indokolás¹⁰² végett – felteszi a kérdést, „Meg szabad kérdezni, hogy miért, hiszen egyezség van?”, minden nehézség, sérelem-ellenkezés ellenére szilárdan meg kell ismételni: „A fellebbezési jogomról nem szeretnék lemondani”¹⁰³ (az okot nagy valószínűséggel ekkor nem cél-

102 Lásd régi Pp. 221. § (3), (5) bekezdés: „(3) Ha az ügy ténybeli és jogi megítélése egyszerű, az ítélet indokolásának csak a megállapított tényállás rövid leírását kell tartalmaznia, valamint – utalásként – az alkalmazott jogszabályokat kell feltüntetnie.”, „(5) A (3) bekezdésben foglaltak az irányadók abban az esetben is, ha a fellebbezésre jogosultak e jogukról valamennyien lemondtak.”; új Pp. 347. § (1) bekezdés c) pont: „(1) Az ítélet rövidített indokolást tartalmaz, ha [...] c) a fellebbezésre jogosultak e jogukról a határozat kihirdetését követően valamennyien lemondtak [...]”.

103 Lásd régi Pp. 228. § (3) bekezdés második-ötödik mondat: „Ha a fellebbezésről lemondtak, a határozat akkor emelkedik jogerőre, amikor a lemondást a bíróságnál bejelentették. A lemondás csak akkor hatályos, ha azt a határozat kihirdetése után valamennyi fél bejelenti. A lemondást visszavonni nem lehet. A határozat az utolsó bejelentésnek a bírósághoz érkezését követő nappal válik jogerőssé”; új Pp. 358. § (4) bekezdés: „(4) A fellebbezésre jogosult a fellebbezési jogáról a határozat kihirdetését, kihirdetés hiányában annak közlését követően lemondhat. A lemondó nyilatkozat nem vonható vissza. A lemondás csak akkor hatályos, ha azt valamennyi fellebbezésre jogosult bejelenti. Ha valamennyi arra jogosult a fellebbezési jogáról a határozat kihirdetését követően lemond, a határozat a bejelentés napján, egyébként

szerű elmondani, mert a felperes vélhetően, az alperes tudomása szerint – érezve a felperes álláspontját – még nem áll készen az elállásra – a további mértékletes érvelés és imádkozás később folytatódik).

Az, hogy mi az okos, nyilvánvalóan az adott tényezők alapos ismeretében válaszolható meg közelebbről; azt biztosnak veszem, hogy a szereplőket és a köteléket *mértékletesen* szabad védeni, különös tekintettel a gyermek érdekére, akkor is, ha esetleg a házasságkötéskor is fennállt – az említettek szerint – (egyházjogilag érvénytelenségi okként) az élet továbbadására való nyitottságot kizáró szándék. A polgári házasság szóban forgó megszűnése esetén a kötelék jelentősen gyengül, e polgári kötelék nem tartja a házasságot, mert e kötelék már nincsen, nagy valószínűséggel az egyházjogilag (még) érvényesnek tekintendő házasságot így nehezebb helyrehozni, felépíteni, a házasság semmisségének kinyilvánításáért folyó perben – és más személyben – való gondolkodásnak is jobban tere nyílhat, ami a kapcsolatot (a szülők közöttit és a szülő-gyermek kapcsolatot) tovább ritkítja (kivételek lehetnek: a kötelék nélkül, megkönnyebbülve, „felszabadulva”,¹⁰⁴ a felperes – akár csalódások közbejöttével – idővel ráébred, mégis az alperes a „nagy ő”, az ő „másik fele”, és ismét egymással házasságot kötnek). A házasság polgári felbontása az adott esetben lehet, hogy az által is sújtja a szereplőket (szülőket, gyermekeket és másokat), hogy a valójában válni nem akaró fél számára a házasság megszűnése *beláthatatlan sérelemmel* járhat, amelyre – a gyermek(ek) érdekében is – a másik félnek figyelemmel kell lennie.

3. A mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos egyházi tanítás megélése az ilyen eljárással fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, valamint mások által

„[...] minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni, és szeretettel kell felnevelni”.¹⁰⁵

Ugyancsak jelentős nehézséggel állunk szemben a mesterséges megtermékenyítéssel kapcsolatos egyházi tanítás mesterséges megtermékenyí-

az utolsó bejelentésnek a bírósághoz érkezését követő naptól kezdve jogerős.”

104 Vö. VS 87. pont: „[...] Az Úr szolgálja vagy, az Úr szabadosa vagy. Ne keress olyan fölszabadítást, mely eltávolít téged a fölszabadítód házából!”

105 DV II. B. 5. pont.

téssel fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, valamint mások által történő megélése vonatkozásában. Az Egyház tanítja: annak ellenére, hogy a mesterséges technikák elfogadhatatlanok, minden gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni, és szeretettel kell felnevelni.¹⁰⁶

A morális problémát e tekintetben abban látom, hogy noha – nagyon helyesen – a mesterséges megtermékenyítéssel fogant gyermekeket is az isteni jószág ajándékának kell tekinteni, és szeretettel kell felnevelni, bennük és szüleikben, nagyszüleikben, házastársukban, gyermekeikben, valamint másokban a létrejöttüket eredményező mesterséges technikák elfogadhatatlannak nyilvánítása akként jelenik, jelenhet meg, hogy voltaképpen ők a *létükben*, létrejöttükben vannak megkérdőjelezve, hiszen a mesterséges megtermékenyítés helytelen, elfogadhatatlan – mondja az egyházi tanítás (is), de anélkül ők nem lennének, vagyis, ha a létrejöttükben szerepet játszó személyek e tekintetben – az egyház tanítása szerint – helyesen jártak volna el, akkor ők nem lennének, márpedig, hogyan lehetne az helyes, hogy ők nem lennének – teszik fel a kérdést, hiszen így, végső soron, saját *létüket* kérdőjelezzik meg, amelynek megfelelő „helyretétele” nem könnyű, és azt gondolom, nem csak morális feladat: egészségesen, mértékletesen együtt kell élni azzal, hogy az ő létrejöttük (létrehozásuk) „helytelen” (mondható, hogy a létrejöttük módja helytelen, de ha nincs az a mód, akkor ők nem léteznek, nincsenek); meg kell birkózni azzal a problémával, hogy ha nem alkalmazzák azt a módot (ha a létrejöttükben szerepet játszó személyek helyesen jártak volna el), akkor ők nincsenek, márpedig ők is az isteni jószág ajándékai.¹⁰⁷

A problémát sokkal súlyosabbnak ítélem annál, hogy pusztán moralista vagy kánonista reflexióról legyen szó; e megközelítés sem nélkülözheti a szaktudományok (pl. a pszichológia) ismereteit. Az adott esetben lehet, hogy azzal is meg kell küzdeni, az életemért (létezésemért) mások életét kioltották, nem az apámtól, illetve anyámtól származom. Azt gondolom, nem lehet elég mélyen belegondolni a mesterséges megtermékenyítéssel fogant emberek és szüleik, nagyszüleik, házastársuk, gyermekeik, testvéreik,

¹⁰⁶ Lásd DV II. B. 5. pont.

¹⁰⁷ Vö. erőszakos közösülésből (szexuális erőszakból) származás esete: annak ellenére, hogy az egyik szülő a másik szülő sérelmére elkövette a bűncselekményt, a gyermeket az isteni jószág ajándékának kell tekinteni, és szeretettel kell felnevelni, a bűncselekmény ettől még helytelen (elfogadhatatlan); megfelelő, szakmai (pl. pszichológiai) segítség – az adott esetben a gyermek részére is – indokolt.

unokáik szóban forgó, *súlyos* problémájába, amely mások problémája is (a mesterséges megtermékenyítéssel fogant emberek leszármazottai sem lennének, ha e módot nem alkalmazták volna).

Nagyon nehéz beszélni tehát a mesterséges megtermékenyítés elfogadhatatlanságáról, ha mélyen belegondolunk, mert akaratlanul is *iszonyatos sérelmeket* okozunk. Nem könnyű úgy elmondani, leírni a mesterséges megtermékenyítéssel szembeni – például élet- és házasságvédelmi – érveket, hogy azok előadása a szóban forgó szempontból is *mértékletes* legyen.

Az biztos, hogy az őszinte, önzetlen, feltétlen elfogadó emberszeretetnek kell áthatnia a szavakat és a tetteket; *nagyon kell szeretni*, és nagyon kell, hogy mindenki érezze, így, ennyire *szeretik*, és *valóban Isten jóságos, ragyogó ajándékai, függetlenül fogantatásuk körülményeitől; teljes lényünket kell oda ajándékozni*.

Ekkor megérezhetik, megérthetik – mindenki, hogy mennyire *szeretik*, s minden nehézség ellenére saját magukat is szeretettel elfogadva képesek nyitottak lenni, elgondolkodni, befogadni – s talán majd képviselni is – érveket abból, amit az Egyház is tanít: *védeni az emberi életet, méltóságot*, és a házasságot, bármilyen nehéz is a kereszt – vér szerinti gyermek nélkül; *igaz szeretettel felmutatva a meddőség orvoslásának mértékletes útjait, felajánlva szenvedéseit*.

IVANCSÓ István

A szentségimádás a magyar görög katolikus egyházban – Liturgiátörténeti emlék –¹

TARTALOM: 1. Bevezetés; 2. A be nem vezetett Úrnapja; 3. A szentségimádás; 1/ Ájtatossági füzetekben; a) Ungvári 1932; b) Ungvári 1936; 2/ Énekes- és imádságoskönyvekben; a) A szupplikáció az énekeskönyvben; b) A szupplikáció az imádságoskönyvben; c) A szupplikáció az amerikai imakönyvekben; 3/ Önálló kiadványként; 4. A budapesti kispapok szentségimádási szertartása; 5. Az Oltáregyesületi ájtatosság; 6. Kitekintés: énekek és imádságok az Oltáriszentség imádására; 7. Összegzés.

ISTVÁN IVANCSÓ: Eucharistic Adoration in the Greek Catholic Church of Hungary: An Instance of Liturgical History

The present study aims to highlight those peculiar forms of the veneration of the Eucharist, i.e. the Blessed Sacrament, that – notwithstanding their western inspiration – are incontrovertibly pertinent to the liturgical history of Hungary's Greek Catholic Church. However, it must be stressed that, in doing so, the goal is by no means to encourage the restoration of such ceremonies in the liturgy. Nor is any propaganda in favour of these intended to be spread. Having researched the history of the Hungarian Greek Catholic liturgy, as well as having collected and analysed the related documents for forty years, the author merely seeks to substantiate the claim that these forms of Eucharistic adoration are part of the history and liturgy of this Church, and were and, in some places, even continue to be present in her liturgical life and praxis. Two parallel paths have been chosen for the present inquiry. On the one hand, an attempt is made to supply factual evidence of the presence of this service and its prayerful forms in the Hungarian Greek Catholic Church. On the other hand, a phenomenological presentation of the subject is offered as well. It is hoped that, by adding yet another nuance to the kaleidoscopic diversity of Hungary's Greek Catholics, these efforts will contribute to the enrichment of knowledge on this Church, as well as will help to demonstrate that the Greek Catholic liturgy and liturgical practice are a dynamically developing reality, and that this process of development is not simply black and white – not even grey – but colourful and varied. Finally, the present discussion is also meant to be an expression of respect for the upcoming 2020 International Eucharistic Congress in Budapest and the preceding preparations.

¹ A Szent István Tudományos Akadémián 2018. február 5-én tartott székfoglaló előadás szerkesztett változata.

I. Bevezetés

Egyházi berkekben elterjedt vélemény, hogy a bizánci egyház másképp tiszteli az Oltáriszentséget, mint a nyugati egyház, kizárólag a szent Eucharisztia nevet alkalmazva rá.² Arról – természetesen – szó sincs, hogy a keletiek nem tisztelnék, sőt, nem imádnák a benne közöttünk jelen lévő Jézus Krisztust. Csak más kifejezési formát adnak neki, mint Nyugaton.³

Egyesek odáig is elmennek vélekedésükben, hogy maga a szentségimádás – mint olyan – ismeretlen fogalom a bizánci egyházban. Ezt cáfolják azok a szertartások, amelyek különböző imádságos- és énekeskönyvekben, vagy akár önálló kiadásban megjelentek. Sőt! Püspöki approbációval és *nihil obstat*-tal jelentek meg. És nem is csak a magyar görög katolikus egyházban, hanem a Kárpát-medence görög katolikus egyházaiban – sőt az Amerikába kivándorolt elődeink – is végezték őket; nálunk pedig az ószlávból fordított változatok terjedtek el. Ugyanez érvényes az oltáregyesületi ájtatosságra, illetve az Úrnapijára is. Ez utóbbit nem én kívánom bizonyítani, hanem rábízom kiváló elődömre, a Szent István Tudományos Akadémia rendes tagjára – aki maga is görög katolikus volt – *dr. Szántay-Szémán István*⁴ pápai prelátus, érseki és

2 „Az Eucharisziához kötődő lelkiségünk olykor más szempontokat hangsúlyoz, mint a latin rítus. Az egyik ilyen pont a szentségimádás és az ahhoz kötődő egyéb szertartások. A keleti egyház eredendően ezeket így nem alkalmazza. Ahol mégis kialakult, az a nyugati egyház hatása, s amely a sajátosan keleti Eucharisztia-szemléletet is más irányba terelheti... Ez, természetesen, olykor termékenyítőleg is hathat, de értő módon meg kell tudni különböztetni az együttélésünk lelkileg hasznos és gyümölcsöző kölcsönhatásait és azokat, amelyek nem segítik az egységes keleti lelki és teológiai szemléletet”. Lásd *Görögkatolikus metropólia körlevelei* 2 (2017) 2.

3 Bár a szentségimádással nem foglalkozik Keresztes Szilárd püspök, de a liturgikus és szentség-tani jellegzetességekről bőven beszél, olykor szembesítve Kelet és Nyugat gyakorlatát, utolsó előtti mondatában pedig apostolutódi bölcsességet tükröző szemléletet közöl: „Hiszek abban, hogy kölcsönösen van mit tanulnunk egymástól”. Lásd KERESZTES SZILÁRD, *A keleti egyház tanítása az eucharisziáról*, 13. (kézirat). Előadasként elhangzott az Eucharisztia jegyében Esztergomban, 2017. november 8–9. között tartott országos papi rekollekción.

4 Szántay-Szémán István 1880. júl. 5-én született Abaújszántón. A teológiát Eperjesen végezte (1899–1903), majd doktori fokozatot szerzett Budapesten. Eperjesen szentelődött pappá 1903. szept. 20-án. Előbb Eperjesen tanított a tanítóképzőben és a gimnáziumban (1903–1914), majd segédlelkész lett, a világháborúban pedig tábori főlelkész. Minisztériumi munkatárs volt (1920–1925), majd a Miskolci Apostoli Exarchátus általános helynöke (1925–1960). Sok kitüntetés tulajdonosaként halt meg Miskolcon, 1960. dec. 22-én. Vö. VÉGHSEŐ TAMÁS (szerk.), *Görögkatolikus papok történeti névtára. 1. kötet: A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Mis-*

kormányzó helynökre. Ő 1938-ban a következőket írta Krisztus legszentebb Testének és Vérének ünnepéről:

„A keleti szertartású katolikusok közül eddig a szírek, káldok, maroniták, örmenyek, koptok és melkiták vezették be. A görög szertartású egyházak közül a szicíliai és kalábriai olasz görög kath. egyházakban, a máltai görögöknél és a galíciai ruténeknel történt meg az ünnepnek kötelező formában való bevezetése”.⁵

Témám alapján az Eucharisztia, vagyis az Oltáriszentség tiszteletének azokra a sajátos formáira kívánok rávilágítani, amelyek – bár nyugati ihletésre készültek – magyar görög katolikus egyházunk letagadhatatlan liturgiátörténeti tényeit képezik.⁶ Már itt, az elején leszögezem: nem az a célom,

kolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai, (Collectanea Athanasiana, V. Varia, vol. 1.), Nyíregyháza 2015, 75.

- 5 *Úrnapi, azaz Krisztus szent Testének és Vérének ünnep, továbbá Jézus szent Szíve és a Fájdalmas Boldogasszony ünnepeinek görög szert. szolgálata*, Miskolc 1938, 4. (A továbbiakban: *Úrnapi füzet*.) Részletes leírását és bemutatását lásd IVANCSÓ ISTVÁN, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja I. Nyomtatásban megjelent művek*, (Szent Atanáz Gör. Kat. Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 14.), Nyíregyháza 2006, 691–693. (A továbbiakban: *Dokumentáció*.) Ebben a füzetben három – nyugati eredetű – ünnep officiuma kapott helyet, amint a címe tükrözi.
- 6 Mint említettem, az egész Kárpát-medence görög katolikus egyházaira érvényes, hogy az Eucharisztia tiszteletének, illetve imádásának a Szent Liturgián kívüli formáját is bevezették és gyakorolták. A budapesti világkongresszus alkalmával 1938. május 28-án a keleti albizottság konferenciát rendezett az egyház egységéről, melyen görög katolikus püspökök, illetve képviselőik tartották az előadásokat. A témának megfelelően az Eucharisztia egységesítő erejéről beszéltek. Közülük a mi szempontunkból kiemelkedően fontos dr. Nicolae Brinzeu lugosi nagyprépost, aki liturgikus kérdést is érintett: „Örömteljes jelenségeket látunk, melyek az egységre törekvés sikerével bíztatnak bennünket. Ezek a jelenségek az Eucharisztianak liturgián kívüli tisztelete, mely egyre szélesebb teret nyer. Ez háromféleképpen nyilvánul meg: 1. nyilvános szentségimádásokban; 2. eucharisztikus körmenetekben; 3. szentségi áldásokban. Az első kettőnek gyakorlása nem okoz semmi liturgikus nehézséget. Az utolsóra nézve szükséges valami szertartásnak megállapítása, mely most van kialakulóban. E kialakításnak azonban nem egyházmegyenként vagy tartományonként, hanem az Egyházban egyöntetűleg kell történnie. Megenged-e keleti liturgiánk ilyen kialakulást? (...) Új szertartásokat az elszakadt keletiek is vezettek be: különféle áldásokat, nyilvános könyörgéseket, stb. Csak az Eucharisztia tisztelete számára ne volnának lehetőségei a szertartási fejlődésnek? A keleti egyház, mikor szertartási rendszerének és formáinak megőrzése mellett új formát ad az Eucharisztia tiszteletének, csak az idők követelményeinek tesz eleget, s az evangélium szelleme és az általános, hagyományos liturgiafejlődés követelményei szerint cselekszik”. Lásd PAPP ANDRÁS, „Az 1938-as budapesti XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus görögkatolikus eseményei”, in *Athanasiana* 45 (2017) 26–27. – Az újabb tendencia viszont a következő: „A keleti katolikus egyházak... számos olyan ájtatosságot vettek át, amely csak a latin egyház sajátja, s nem képezi részét a keleti istentisztelet hagyományos rendjének. Nem helyes, ha a hívek lelki életét képező áhítatgyakorlatok eltávolítják őket az egyházuk saját örökségétől. Ha ettől

hogy ezeknek a szertartásoknak a visszaállítására, valamiféle liturgikus restaurációra adjak ösztönzést. Sőt, kifejezett propagandát sem akarok kifejteni az érdekében. Csupán arra törekszem – a magyar görög katolikus liturgia történetét negyven éve kutatva, annak dokumentumait összegyűjtve és vizsgálva –, hogy igazoljam: ezek a szentségimádási formák is történetünk és liturgiánk részét képezik, mert jelen voltak, sőt, néhány helyen ma is jelen vannak egyházunk liturgikus életében és gyakorlatában. Remélem, ezzel be tudok illeszteni egy színfoltot egyházunk sokszínűségének kaleidoszkópjába. Valamint azt is sikerül igazolnom, hogy liturgikus hagyományunk fejlődési vonala nem egyszerűen fekete vagy fehér, még csak nem is szürke, hanem meglehetősen színes.⁷

2. A be nem vezetett Úrnapja

A nyugati egyházban 13. században bevezetett Úrnapja – mint ünnep – valójában ismeretlen a magyar görög katolikus egyházunkban. Ez azonban nem jelent teljes elzárkózást. A gyakorlat azt bizonyítja, hogy sok falusi és városi közösségben a görög katolikusok is bekapcsolódnak a római katolikus testvérek ünneplésébe: részt vesznek az úrnapi körmenetben (és ez nem öku-mené, hiszen mindkét fél katolikus!), az egyik sátornál a görög katolikus atya mond buzdítást. Így történik ez a nyíregyházi szemináriumunk bejáratánál állított sátornál, illetve oltárnál is, ahol a kispapjaink énekelnek és a mindenkori spirituális atya prédikál. – Mindazonáltal az Úrnapja nem önálló ünnepünk.

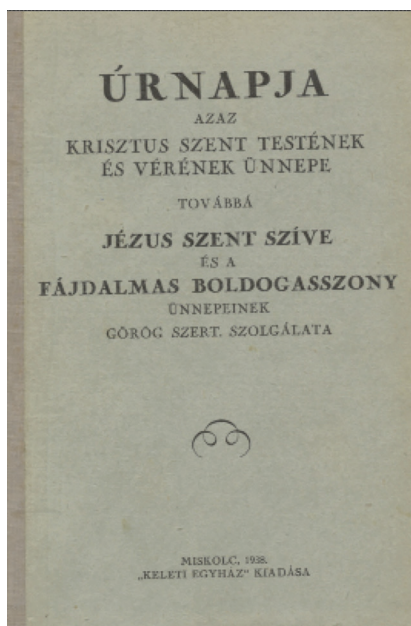
Az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszusra készülve – Szántay-Szémán István buzgólkodására – történt egy kísérlet az ünnep bevezetésére. Papi zsolozsmáskönyvünk⁸ függelékeként ugyanis megjelentette egy

függetlenül fejlődnek, ebből könnyen »párhuzamos« lelkiségi formák szülehetnek... A sajátjogú egyházak felsőbb hatóságainak a feladata, hogy segítsék a hívek hiteles misztagógikus nevelését, főként a lelkipásztorokét, hogy olyan lelkiség fakadhasson belőle, amely a saját liturgikus hagyományukból származik. Ha a híveket ez a tökéletesebb nevelés gazdagítani fogja, egyre inkább alkalmassá válnak arra, hogy saját liturgikus hagyományukat megéljék és újra felfedezzék”. A KELETI EGYHÁZAK KONGREGÁCIÓJA, *Instrukció a Keleti Egyházak kánonjainak törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*, 38.

7 Ugyanezt próbáltam igazolni a Jézus Szíve ájtatosság esetében is. Lásd IVANCSÓ ISTVÁN, „La »Devozione dell’adorazione del Sacro Cuore di Gesù« nella Chiesa bizantina ungherese”, in *Theologos* (Prešov) 1 (2016) 39–55.

8 *Dicsérjétek az Úr nevét! Görögszertartású katolikus ima- és énekeskönyv. Tartalmazza a mindennapi egyházi zsolozsma állandó részeinek magyar fordítását az Apostoli Szentszék által kiadott*

füzetben⁹ az ünnepnek a galíciai görög katolikustól átvett és általa magyarra fordított összes liturgikus szövegét,¹⁰ mégpedig egyházi engedéllyel és jóváhagyással.¹¹ Ennek ellenére az ünnep elrendelése elmaradt.

Maga az ünnep tehát – bár az összes liturgikus szöveg rendelkezésre állt hozzá – nem vált görög katolikus egyházunk liturgikus gyakorlatának részévé.¹² A szertartások változó részei az ünnep saját anyagát (propriumát) képezik. Az egy rás alkonyati istentiszteletben (vecsernyében) az „Uram, tehozzád kiáltok...” utáni sztihirák, az előverses sztihirák, a tropár – mind-mind saját, az ünnepre szóló himnuszok; még a zsoltárversek és a szentírási olvasmányok

hiteles egyházi szövegek nyomán, az egyházi év nevezetesebb alkalmaira szóló változó részekkel, – különös tekintettel a magyar nyelvterületen érvényes liturgikus gyakorlatra és közhasználatú szövegekre, Miskolc 1934. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 547–570.

- 9 Lásd *Úrnapi füzet* (4. lábj.). A címlap belső oldalán olvasható: „Ez a füzet a »Dicsérvétek az Úr nevét« c. zsolozsmáskönyv külön függeléke”.
- 10 Szántay ezeket írja: „Az officium magyarra fordításával a hazánk fővárosában 1938. május 25-29. napjain tartatott eucharisztikus kongresszusnak óhajunk emléket állítani”. *Úrnapi füzet* (4. lábj.), 4.
- 11 „Kiadatott a Miskolci Apostoli Kormányzóság 1934. jún. 18-án kelt 7001/934. sz. engedélyével és jóváhagyásával”, in *Úrnapi füzet* (4. lábj.), uo.
- 12 Szántay csillagozott lábjegyzetben írja: „Magyarországon a gör. kath. egyházban még nincs bevezetve”, in *Úrnapi füzet* (4. lábj.), 3.

is ennek szellemében lettek összeválogatva. Az egyébként csak a legnagyobb ünnepeken végzett lítia szertartásának változó liturgikus szövegeivel ugyanaz a helyzet. A másfél órát kitevő (laudesnek megfelelő) reggeli istentisztelet változó részei szintén ezt tükrözik: ünnepi saját szövegeket jelentenek a kathizmálionok, az ünnepi magasztalás, a prokimen, az evangéliumcsókolási sztihirák, a kánon betétei, a magasztaló ének, a fényének, a dicséreti sztihirák. Az előírt evangéliumi szakasz Jézus kafarnaumi eucharisztikus beszéde (Jn 6,55–69). A Szent Liturgia minden változó része is az ünnepről szól: antifónák, bemeneti vers, tropár, konták, prokimen, áldozási vers. Mindezek mellett az utóünnepi vecsernye szintén saját – ünnepi – liturgikus szövegekkel rendelkezik, tehát egyetlen ismétlés sem szerepel benne. Ezt különleges ténynek könyvelhetjük el, mert egyetlen más ünnepünkön sem fordul elő.

A liturgikus szövegek mellett az úrnapi körmenetre vonatkozó rendelkezés is megjelent az említett kiadványban.¹³ Feltűnő, hogy a szertartás mene-

13 Lásd *Úrnapi füzet* (4. láb.), 18.: „Az ambóni ima után a nép a tropárt énekli, a szükséghez képest többször is, miközben a pap kinyitja a szentségházat (csöngetés), mély meghajlást tesz előtte s az Oltáriszentséget a szentségőrzővel onnan kivevén az evangéliumos könyv helyén még a liturgiától kiterítve maradt ilitonra helyezi, a szentségházat bezárja s a szentségtartó előtt ismét metániázik. Azután az oltár alsó lépcsőjéhez megy le s a tömjénezőt szabályszerűleg fölszerelvén, háromszor három lendülettel tömjénezi a Legszentebbet, minden harmadik lendület után mély főhajtással adván tiszteletet az Úr Jézusnak. A tömjénező átadása után visszamegy az oltárhoz, mély meghajlást tesz, a szentségmutatót fölveszi olyképpen, hogy bal kézzel a talp fölött, jobbával a talp alatt összehajtott ilitont tartva, fogja a szentséghordozót. Most vele a nép felé fordul, csöngetés közben magasra emeli és vele a nép felé keresztet jelezve áldást ad. Közvetlenül ezután folytonos halk csöngetés között, lehető díszes formában, megindul a körmenet a község négy jelesebb pontján (esetleg csak a templom körül) fölállított oltárok felé. Útközben a Szentséget mennyezet alatt kell vinni, a szerepapak vagy gondnokok fölváltva tömjénezzék, elől akoliták haladjanak égő gyertyákkal s ministránsok folytonosan, de igen halkán csöngetve. (Megállásoknál a csöngetés is elhallgat.) Az egyházközség kíválobbjai a baldachin két oldalán és után haladjanak, mindnyájan égő gyertyával kezükben. Mikor egy-egy oltárhoz beérkeznek, a pap a Szentséget az összehajtott iliton fölé, az oltárra helyezi, háromszor három lendítéssel megtömjénezi, mialatt a nép egyik oltárnál a tropárt, másikonál a kontákat énekli. A szentség elhelyezése után kezdi a szerepapak vagy a pap [az evangéliumot]...

Nyomban ezután Könyörülj rajtunk Isten... bevezetéssel a litiai ekténia egy-egy szakasza (a 2-ik versről kezdve, minden oltárnál más és más) és fennhangja: Hallgass meg minket Isten... vétetik. Ezután a pap csak 3 lendítéssel megtömjénezi a Szentséget, szokásos módon fölveszi, vele az oltársátor bejáratához jön s magasra emelve s keresztet jelezve vele, megáldja a népet: Üdvözítsd Isten a te népedet és áldd meg örökségedet!

Népének: Sok esztendőre Uram! – És (Láttuk az igazi... helyett) az áldozási konták, 2. hang. Kenyered vételétől... 96. lap.)

A pap másodszor is áldást ad a Szentséggel. (Minden áldást csengetést kísér.)

Áldott a mi Istenünk öröktől fogva, most és mindenkor és örökön örökké.

Nép: Ámen. – Teljenek be ajkaink... Mint a szent liturgián.

te a latin minta alapján lett összeállítva. Ez érvényes az Oltáriszentségnek a tabernákulumból való elővételére, az előtte való hódolásra (természetesen mély meghajlással, nem pedig térdhajtással) és tömjénezésre, a kivonulásra, a segédkezők tevékenységére, egészen (a görög katolikusoknál egyébként ismeretlen) baldachin viteléig, illetve a ministránsok csengetéséig. A sátraknál (illetve oltároknál) az előírt rítus ugyanaz, mint a latinoknál, csak a liturgikus szövegek változnak, mert azok görög katolikusok. A templomba való visszaérkezés után az ajtóból adott szentségi áldás után viszont a Szent Liturgia szokásos befejezése következik, nem pedig litánia.

Kettős tendencia látható az ünneplés leírásában. Egyrészt az ünnep formájának átvétele a nyugati egyháztól, másrészt pedig a saját identitás őrzésére való igény, mert minden liturgikus szöveg – még az úrnapi körmenetben is – görög katolikus szöveg.

3. A szentségimádás

Magyar görög katolikus egyházunkban a szentségimádás szertartása már az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszus előtt is gyakorlatban volt. Sőt, jelentős elterjedtségnek örvendhetett az új, 1912-ben alapított Hajdúdorogi Egyházmegyében is.¹⁴ Egyrészt örökségként kapta a munkácsi „anya-egyház-megyétől”, másrészt pedig a galíciai mintákból. Történt kísérlet a budapesti görög katolikus kispapok részéről is egy sajátos szentségimádási szertartás összeállítására.

És a menet tovább indul. – Mikor a templomba visszatérnek, a templom ajtajában a pappal ismét áldást ad a Szentséggel, de semmit sem mond hozzá. Azután az oltárhoz visszatérnek, a Szentséget behelyezi.

Áldott legyen az Úr neve... és a Szent Liturgia szokásos befejezése olajkenettel és antidórosztással.”

- 14 Az újabb tendencia viszont ez: „Templomainkban az elmúlt 45 évben fokozatosan elmaradt a korábban kialakult szentségimádás ájtatossága. Ezt a folyamatot nagyra becsült püspökeink indították el, és nekünk is folytatnunk kell ezt a fejlődési irányt. Érdeemes megfigyelni, hogy ahol végezték – és esetleg ma is végzik – a szentségimádás ájtatosságát, általában ott sem tűntek láthatóvá az Eucharisziát, hanem a kendőcskével letakart, Szentséget tartalmazó kelyhet vette elő a pappal, s az előtt énekelték el az erre a szertartásra írt énekeket, majd tömjénezés után vissza is tették a szentségházba. Ennyire „távolságtartóak” vagyunk tehát mi az Eucharisztia Szentségével kapcsolatban”. Lásd *Görögkatolikus Metropólia Körlevelei* 2 (2017) 3.

3.1. Ájtatossági füzetekben

A görög katolikus szentségimádásnak nem csupán az egyházi gyakorlatban való meglétét, hanem elterjedtségét is igazolják azok a kis kiadványok – ájtatossági füzetek –, amelyek (más, hasonló szertartásokkal együtt¹⁵) hívő népünk ilyen formában megnyilvánuló imádkozó igényét kívánták szolgálni.

3.1.1. Ungvári 1932

Az első ilyen szentségimádási füzet Ungváron jelent meg 1932-ben, a bazilita szerzetes atyák gondozásában.¹⁶ Ez két szempontból érdemel figyelmet számunkra. Egyrészt tartalmazza a szupplikációnak, vagyis a szentségimádásnak azt a rövid formáját, ami később – általános elterjedtségnek örvendő – bekerült az ima- és énekeskönyveinkbe. Másrészt viszont részletes leírást ad a szertartás végzéséről „Útmutatás a szupplikáció végzéséhez” címmel.¹⁷

¹⁵ Általában a Jézus Szíve ájtatossággal együtt.

¹⁶ *Énekes imafüzér Jézus szentséges Szívéhez és Szupplikáció az Oltáriszentséghez. Nyomatott a Szt. Bazil-rendiek könyvnyomdájában Uzshorodon* [1932]. 11 x 7,5 cm 36 lap. (A továbbiakban: *Szupplikáció*.) Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. láb.), 537–538.

¹⁷ „A szupplikációt általában vecsernye végén szokás végezni, de végezhető mise végén vagy más alkalommal is.

Az egyházi a következőképpen rendezi el az oltárt a szupplikációhoz: az oltárról mindent leszed, csak a gyertyák és az ilton maradnak ott. A gyertyákat úgy állítja fel, hogy a szentség-háztól kiindulva előre szélesedő szöveget alkossanak. [...]

Vecsernye végén áldás helyett a nép éneket kezd az Oltáriszentséghez (Halálra sebzett...). Ezalatt a pap felöltözik az összes papi ruhába, mint a miséhez, kinyitja a királyi ajtót, fölmege az oltárhoz, kinyitja a szentségházat. (Az egyházi csenget, a nép letérdel), a pap mélyen hajol (metánia), a szentséget a kiterített iltonra helyezi, letérdel, veszi a füstölőt, háromszor incenzálja a szentséget mindannyiszor mélyen hajolva. A füstölőt visszaadja, s miután a nép az éneket befejezte, kezdi: *Szent Isten, szent Erős... Járványtól...* stb.

Amikor odaérnek: *Ó, szent Miklós, egyházunk védőszentje...* az egyházi újra füstölőt ad, a pap az előbbi módon háromszor incenzál, miközben az egyházi a vélumot (vállpalást) a pap vállára teríti, a füstölőt elveszi, a pap feláll, mélyen hajol, a vélum zsebeibe dugott kezekkel fogja a cibóriumot (vagy szentségmutatót jobb kézzel fogva) – bal tenyérrel alátámasztva – és a nép felé fordulva kezdi: *Üdvözlisd, Isten, a te népedet*. Kétszer a nép is megismétli. Minden következőt egy hanggal magasabban kezd a pap. A harmadikat a nép nem ismétli, hanem a pap folytatva énekl: *és áldd meg a te örökségedet!* Ezalatt a pap nagy keresztet jelezve a szentséggel, a népre áldást ad. Az áldás-adás alatt az egyházi háromszor csenget. Áldás alatt a nép mélyen meghajol, keresztet vet, majd énekelni kezdi: *és igazgasd őket és magasztald fel...*, a pap pedig visszafordul, a szentséget az iltonra helyezi, mélyen hajol, letérdel, előbbi módon harmadszor incenzál, feláll, mélyen hajlik és a cibóriumot a szentségházba helyezi (vagy ha monstrancia van: a lunlát a báránnyal a monstranciából kiveszi és a cibóriumba teszi). Ekkor az egyházi felállásra egyszer csenget. A nép állva folytatja az éneket, a pap pedig összehajtv a az iltont s bezárva a királyi ajtót, leveti az egyházi ruhákat. Kimenőre a nép éneket kezd Jézus Szívéhez vagy Szűz Máriához.

Figyelmet érdemel néhány vonás a szertartás menetéből: a latin és a görög elemek látványos elegyedése. Maga a szöveg sajátosan a miénk, a római katolikus szentségimádásban nem fordul elő. Görög vonás az is, hogy a szentségházból kivett Szentség alá oltárabroszkát (ilitont) terít a pap; hogy ő maga teljes liturgikus díszet ölt magára (mint a Szent Liturgia végzéséhez); hogy nem térdhajtást végez, hanem mély meghajlást (metániát). Viszont az már latin hatást tükröz, hogy az ájtatosság végzéséhez letérdel az oltár előtt; még inkább az, hogy a bizánci rítusban teljesen ismeretlen palástot (vélumot) teríti rá az áldáshoz az oltárszolga; s ugyancsak latin elem a szentségmutató és a benne lévő (ostyartartó) lunula emelgetése.

A forma egészét, valamint a szertartás szövegeit tekintve meg kell állapítanunk, hogy bár latin hatásra keletkezett, de görög katolikus szentségimádási forma áll előttünk. Hogy pedig nem csupán egy „kalózkivadványról”, vagy

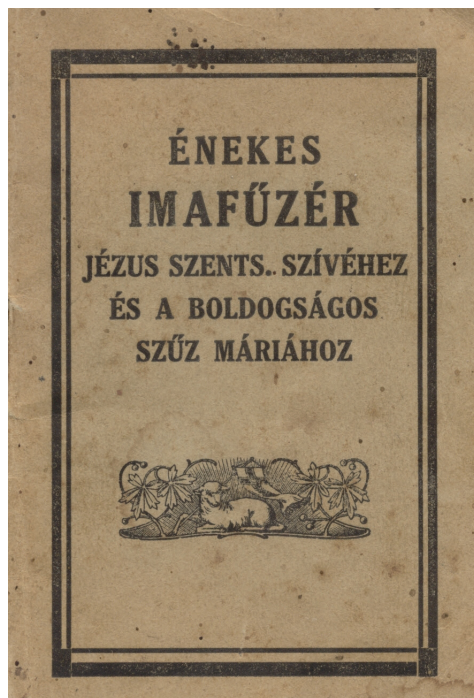
Ha a szupplikációt mise után végzik, úgy az ismertetett módon a *Legyen áldott az Ur neve...* után kezdik. Ilyenkor a szupplikáció végén még misei elbocsátás is végzendő.

Jegyzet: A szentség körüli felszerelésben az egyház tehetségéhez mért fény és pompa fejtendő ki. A hívek saját érdekükben adományaikkal (gyűjtés, virágok) fognak az említett cél érdekében a templom segítségére sietni.” – Lásd *Szupplikáció* (15. láb.), 33–36.

éppen „ponyvairodalmi” termékről van szó, azt a benne található kettős egyházi engedély igazolja: jóváhagyta mind a bazilita rendfőnök, mind a munkácsi püspök.¹⁸

3.1.2. Ungvári 1936

Létezik egy hasonló ájtatossági füzet is, amely szintén Ungváron jelent meg 1936-ban, ugyancsak a bazilita szerzetes atyák gondozásában.¹⁹ Érdekes módon, ez a címében nem tünteti fel a szentségimádást, mégis szerepel benne. Jelen van benne mind a szövege,²⁰ mind a hozzá adott végzési utasítás²¹ ugyanabban a formában, mint az előbbi, 1932-es füzetben.

18 „387/932 sz. rendfőnöki és munkácssegyházmegyei főhatóság 5763/932 engedélyével”, in *Szupplikáció* (15. lábj.), címlap.

19 *Énekes imafüzér Jézus szents. szívéhez és a Boldogságos Szűz Máriához. Szt. Bazil-rendiek könyvnyomdája, Užhorod, 1936.* 11 x 7,5 cm 40 lap. (A továbbiakban: *Imafüzér.*) – Ennek a műnek a leírása és bemutatás még nem létezik, mert csak a legújabb időkben került elő az ismeretlenségből.

20 *Imafüzér* (18. lábj.), 27–29.

21 „Útmutatás a szupplikáció végzéséhez”, in *Imafüzér* (18. lábj.), a hátsó borító be- és küloldalán.

A méretében és külalakjában is az elődjéhez hasonló füzet négy esztendő távlatában való megjelenése két tényre igazol. Az egyik az, hogy igény volt rá. A másik pedig az, hogy a szentségimádási forma stabilizálódott, közkedvelté vált. Mindezek mellett arra is fel kell figyelni, hogy ez a kiadvány is rendelkezik egyházi jóváhagyással, sőt, ugyanúgy, mint az előbbi, kettős – rendfőnöki és püspöki – engedéllyel.²²

3.2. Énekes- és imádságoskönyvekben

A hajdúdorogi egyházmegyében viszonylag későn, 1954-ben, illetve 1958-ban jelent meg központilag összeállított énekes- és imádságoskönyv. Addig csak egy-egy személy nevéhez köthető ilyen művek láttak napvilágot.²³ A szentségimádásnak az egyházi életünkben való stabilizálódását igazolja az a tény, hogy az egyházmegyei bizottság belevette a szertartását ezekbe a művekbe.

3.2.1. A szupplikáció az énekeskönyvben

Énekeskönyvünk legelső – 1954-ben kiadott²⁴ – változatában a szentségimádás szertartásának a szövege megegyezik a már említett,²⁵ korábban általánossá vált szöveggel. – Természetesen ez a könyv is rendelkezik püspöki approbációval,²⁶ így a benne helyet kapó szentségimádás végzése teljesen legális volt a magyar görög katolikus egyházban.

22 „151/36. sz. rendfőnöki és a munkács egyházmegyei főhatóság 2567-I/36. sz. engedélyével”, in *Imafüzér* (18. lábj.), első címlap.

23 Ez érvényes a Danilovics János által összeállított énekeskönyvre is, ami ugyan a Hajdúdorogi Külhelynökség égisze alatt jelent meg, de mégis ő volt az összeállítója, nem pedig bizottság. Ehhez lásd IVANCSÓ ISTVÁN, *Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége*, (Athanasiana Füzetek 1.), Nyíregyháza 1999. Továbbá IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *Liturgikus örökségünk III. A 125 éve alakult hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság utolsó műve*, a Danilovics-énekkönyv megjelenésére 2004. április 29-én rendezett szimpózium anyaga, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 11.), Nyíregyháza 2004.

24 „*Dicsérjétek az Urat*” görög szertartású katolikus énekes- és imakönyv kivonata – Vasár- és ünnepnapi szent szolgálatok és főbb énekei – A hajdúdorogi egyházmegye kiadása, Nyíregyháza 1954. 17 x 13 cm 528 lap. (A továbbiakban: *Énekeskönyv*.) Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 783–835.; az első kiadását *uo.*, 783–794.

25 Az ungvári 1932-es és 1936-os kiadásban megjelent szövegről van szó.

26 „A hajdúdorogi püspöktől. 619/1954. szám. Jóváhagyom. Nyíregyháza, 1954. március 25. Miklós hajdúdorogi megyéspüspök, miskolci apostoli adminisztrátor.” Lásd a címlap rektóján.

A szertartás végzésére szolgáló útmutatás ebben az esetben rövidebb, mint az előzőekben volt.²⁷ Ám minden lényeges mozzanat megtalálható benne:

„A pap úgy öltözködik fel a szentségimádáshoz, mint a szentmiséhez: teljes papi ruhába. Az oltárról mindent eltávolítunk. 12 gyertyát félköralakban állítunk fel: 6-ot az oltárszekrény egyik oldalán, 6-ot a másik oldalán. Nagyon ajánlatos, hogy virágokkal legyen feldíszítve az oltár. A pap kinyitja a királyi ajtót, odamegy az oltárhoz és a oltárszekrényből a kiterített ilitonra helyezi a Szentséget, lemegy az oltár lépcsőjéhez és térdenállva háromszor megtömjénezi a Szentséget. Majd felváltva énekli a pap és a nép.”²⁸

A szertartásnak a szövege teljes egészében megegyezik az ájtatossági füzetekben megjelent szöveggel. Mivel jelen esetben egyházmegyei kiadású könyvről van szó, ami az egész magyar görög katolikus egyházban elterjedt, itt érdemes áttekinteni a szertartás szövegét.

Az istentisztelet elején háromszoros „Szent Isten, szent Erős, szent Halhatatlan, irgalmazz nekünk” áll, amit egyszer a pap, kétszer a nép énekel. Utána következik kilenc rövid (litániaszerű) könyörgés a pap részéről, melyek mindegyikét a nép megismétli. Az első három általános kérés, majd ezek következnek: Jézushoz, Máriához, Szent Józsefhez, Szent Miklóshoz, a templom védőszentjéhez, Szent István királyhoz. Ezek végeztével a pap megtömjénezi a Szentséget, majd énekli háromszor, egyre magasabb hangon: „Üdvöztse, Isten, a te népedet”, amit a nép egyszer ismétel. A harmadszori éneklés közben a pap áldást ad a Szentséggel, majd visszahelyezi az oltárra, miközben három rövid ének hangzik el, mégpedig a nyugati *Te Deum* utolsó soraiból merítve – parafrázis-szerűen – a gondolatait. – A záró rész leírása is megtalálható az énekeskönyvben:

„Pap a Szentséget visszahelyezi az oltárszekrénybe, csengetnek, a nép feláll és szabadon választott éneket énekel a Oltáriszentséghez, Jézus Szívéhez, vagy Szűz Máriához.”²⁹

Azt lehet mondani, hogy ez a szentségimádási szertartás rövidege, viszonylagos egyszerűsége – ugyanakkor szép dallama³⁰ – miatt közkedvelte

27 Ehhez lásd a 16. lábj.-et.

28 Lásd *Énekeskönyv* (23. lábj.), 60–61.

29 Lásd *Énekeskönyv* (23. lábj.), 62.

30 A dallamhoz kotta nem ismeretes; szájhagyomány útján terjedt. Az 1243/1928. számú püspöki engedély alapján valószínűsíthető, hogy kottával együtt megjelent a „Könyörgés az Oltáriszentséghez” című ének, amit Zsatkovics Dénes bazilita szerzetes atya terjesztett be Dolhy Leontin máriapócsi házfőnök megbízásából Miklósy István megyéspüspökhöz. Lásd az

vált a magyar görög katolikus egyházban. Oly közkedveltté, hogy énekeskönyvünk egymás utáni kiadásából nem maradt ki.³¹ A kiadási sorszámot nem tartalmazó könyvekben 1960-ban, 1974-ben, 1984-ben, 1994-ben³² megtalálható. A következő – 2009-ben kiadott – változatból már kihagyták a szentségimádási szertartást,³³ érvényre juttatva azt az erősödő tendenciát, hogy ne legyenek énekeskönyvünkben latin szellemiséget tükröző istentiszteletek.

3.2.2. A szupplikáció az imádságoskönyvben

Az egyházmegyei bizottság által – 1958-ban³⁴ – szerkesztett imádságoskönyvben ugyanúgy megtalálható a szentségimádás görög katolikus szertartása, mint az énekeskönyvben. Sőt, az egymás után következő – kiadási sorszámot szintén nem, csak évszámot viselő – kiadásokban (1967-ben, 1971-ben, 1974-ben, 1978-ban és 1984-ben) is, egészen 1988-ig jelen van. A legutóbbi négy kiadásból (1992-ben, 2000-ben, 2008-ban és 2012-ben) azonban már kihagyták, aminek indoka ugyanaz, mint az énekeskönyv esetében: a görög katolikus (pontosabban: a bizánci) hagyomány őrzése. Természetesen mindegyikben szerepel püspöki jóváhagyás, és mivel a magyar görög katolikus egyház legelterjedtebb imakönyvéről van szó – az utóbbi évtizedet leszámítva –, ilyen minőségben nyújthatott segítséget a szentségimádás végzéséhez.

1215/1928. sz. irat, 1918. június 28-ról, in *Görög Katolikus Püspöki Levéltár*, 101. doboz, 2. csomó. (A továbbiakban: *GKPL*.) – Az indorzálás: „Érk. jún. 21. A cenzúrabizottságnak. Jún. 21.” Bányay Jenő kanonok, cenzor pozitív bírálatot adott a műről, aminek alapján a püspök azt jóváhagyta. Lásd „Előterjesztés az 1215/1928. számhoz”, az 1243/1928. számú irat, 1928. június 26-ról. – Az indorzálás: „Érk. jún. 26. Az engedély megadatik. Jún. 26.”, in *GKPL*, 101. doboz, 2. csomó.

31 Ehhez lásd PALLAI BÉLA, „Énekeskönyvünk első kiadásának bemutatása a további változatok fényében”, in IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.), *A Dicsérjétek az Urat című énekeskönyvünk megjelenésének 60. évfordulója alkalmából 2014. május 8-án rendezett szimpozion anyaga*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 28.), Nyíregyháza 2014, 23–44.

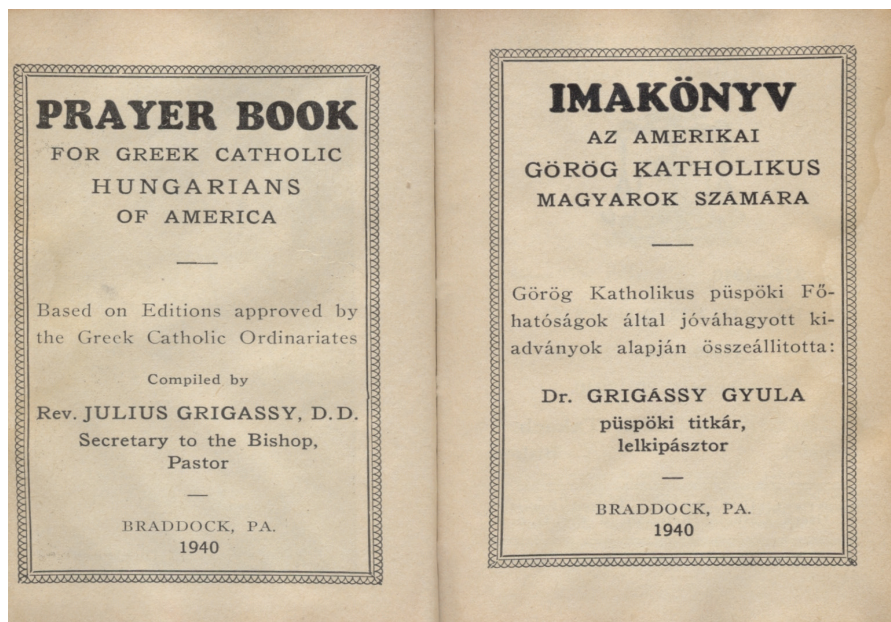
32 Ez a legutóbbi azért is figyelemre méltó, mert az olvasható benne, hogy „a kiadásért felel dr. Orosz László”, aki akkor rektor volt, ma pedig a miskolci egyházmegye megyéspüspöke. Lásd *Énekeskönyv* (23. lábj.), címlap.

33 A Jézus Szíve ájtatossággal együtt. – Ezt Kocsis Fülöp akkori hajdúdorogi püspök hagyta jóvá (aki ma debreceni püspök, illetve metropolita).

34 *Emeljük föl szívünket! Görögkatolikus imakönyv* – Kiadja a Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék könyvkiadója, Budapest 1958. (A továbbiakban: *Imádságoskönyv*.) Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 845–902.; az első kiadásét uo., 845–866.

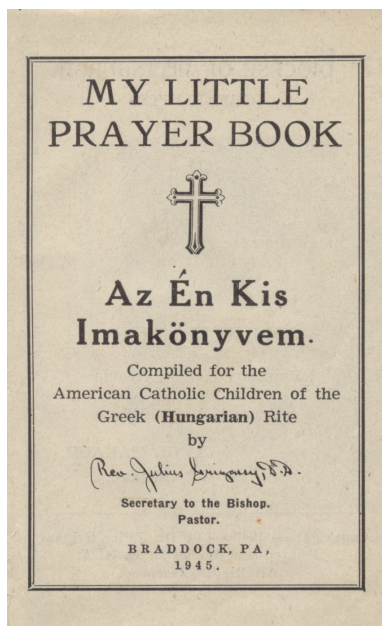
3.2.3. A szupplikáció az amerikai imakönyvekben

A szentségimádásnak imént bemutatott és közkedvelté vált formája a tengeren túlra is eljutott. Eddig két bilingvis imakönyvben lehetett felfedezni. Mindkettőt a pittsburghi görög katolikus egyházmegye püspöki titkára, Grigássy Gyula adta ki.

A második kivándorlási hullám magyar görög katolikus tagjainak lelki hasznára készítette először felnőtteknek 1940-ben,³⁵ másodszor pedig a gyermekeknek szóló változatot 1945-ben.³⁶

- 35 *Imakönyv. Az amerikai görög katolikus magyarok számára. Görög Katolikus püspöki Főhatóságok által jóváhagyott kiadványok alapján összeállította: Dr. Grigássy Gyula püspöki titkár, lelkipásztor – Prayer Book. For Greek Catholic Hungarians of America. Based on Editions approved by the Greek Catholic Ordinariates. Compiled by Rev. Julius Grigassy, D. D. Secretary to the Bishop, Pastor, Braddock 1940, 11 x 7,5 cm 306 lap. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 705–707. Az imakönyv leírását tartalmazza SHEREGHY BASIL (ed.), *The United Societies of the U. S. A. A Historical Album compiled on the Occasion of the Seventy-fifth Anniversary of the United Societies*, McKeesport 1978, 167. – A „Supplication to the most Holy Eucharist”, illetve „Könyörgés a legszentebb Oltáriszentséghez” rész: *uo.*, 149–150.*
- 36 *My Little Prayer Book. Az Én Kis Imakönyvem. Compiled for the American Catholic Children of the Greek (Hungarian) Rite by Rev. Julius Grigassy, D. D. Secretary to the Bishop. Pastor, Braddock 1945. 12,5 x 8,5 cm 230 + 1 sztl. lap. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 767–769. Erről az imakönyvről is említést tesz SHEREGHY, *The United Societies* (34. lábj.), 168. – A „Supplication to the most Holy Eucharist”, illetve „Könyörgés a legméltóságosabb Oltáriszentséghez” rész: *uo.*, 154–158.*

A magyar öntudat megőrzése mellett a görög katolikus identitás támogatása is célja volt, s ezt éppen azáltal is erősíteni szándékozott, hogy – paradox módon – a szentségimádást is belefoglalta (egyéb ájtatosságok mellett). Azért, hogy a görög katolikus hívek ne a római katolikus szentségimádásra menjenek, a rítusukat elhagyva, hiszen van nekik sajátjuk is.

3.3. Önálló kiadványként

A 20. század legelejére – de mindenképpen az első harmadába – kell helyoznünk a közkedveltté vált szentségimádás szertartásának önálló lapon, de évszám nélkül megjelentetett kiadásait. Három ilyen mű ismeretes.

Az első a „Könyörgés szentségimádásra” címet viseli,³⁷ és az ájtatosság litániaszerű részét tartalmazza, végzésének módjára való utasítások nélkül. Kartonra kasírozott formája mutatja, hogy templomi használatban volt.

37 *Könyörgés szentségimádásra*. Hangya Szerencs 131. 17 x 12 cm. 1 lap. Részletes leírását és bemutatását lásd IVANCSÓ ISTVÁN, *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja II. További művek. Kiegészítések. Kiadatlan művek*, (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 19.), Nyíregyháza 2008, 35-36. (A továbbiakban: *Dokumentáció II.*)

A második ilyen jellegű „A Szentségkitétel és a Szentségáldás ájtatossága” című kétlapos kiadvány³⁸ az imakönyvbe illeszthető formájával igazolja, hogy ezt a változatot is használták.

A szentségimádásnak önálló kiadványként való harmadik megjelentetése³⁹ egy szentkép hátlapján történt. Ezen a teljes liturgikus szöveg jelen van, de utasításokat nem tartalmaz. Az előbbiekkal együtt igazolja, hogy ez a rövid szertartás, illetve ájtatosság mennyire jelen volt görög katolikus egyházunkban.

4. A budapesti kispapok szentségimádási szertartása

A budapesti Központi Szemináriumban tanuló görög katolikus kispapok 1938-ban egy egészen másfajta szentségimádási szertartást állítottak össze.⁴⁰ Szóvivőjük Cselényi István volt, aki később – pap korában – az egyházmegyei központban dolgozott, illetve hosszú időn keresztül teológiai tanár is volt.

Az ő – levélben megfogalmazott – szándékuk⁴¹ az volt, hogy a Galíciából származó – imént bemutatott – rövid szentségimádási forma helyett egy másikat terjesszenek el, amely jobban megfelel „a görög rítus szellemének”. A levélből világosan kitűnik, hogy nem egy teljesen új szertartást kívántak bevezetni a magyar görög katolikus egyházban, hanem egy szintén Galíciából származó másik formulát, ami ott már hosszú idő óta „a lelkek üdvét szol-

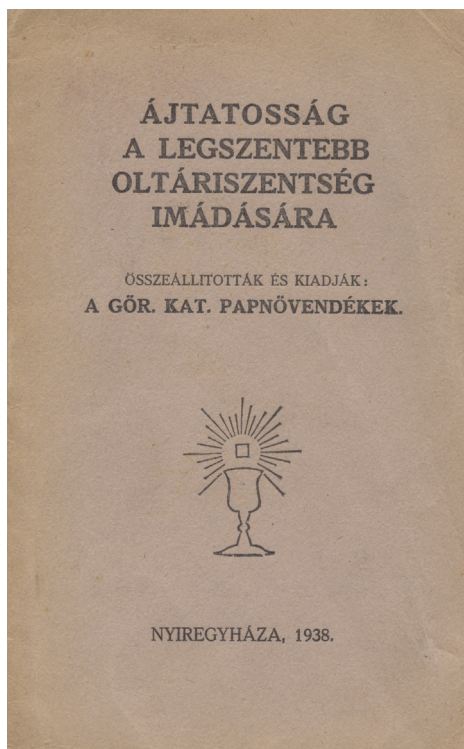
38 *A Szentségkitétel és a Szentségáldás ájtatossága*, Budapest. 13 x 9 cm. 2 sztl lap. Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció II.* (36. lábj.), 51–52. – A megjelentetési helye azt valószínűsíti, hogy a Budapest Rózsák terei egyházközségben volt használatos, ugyanis az ottani templom viseli a „Magyarország Patrónája” titulust, amiről az egyik könyörgés szól: „Ó, Mária! Magyarország nagyasszonya, templomunk védőszentje, könyörögj érettünk”. „Eccl. mur. [...] in honorem BMV. Patronae Hungariae benedicta”. Lásd *Schematismus venerabili cleri dioecesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum Domini 1918*, Nyíregyháza 1918, 66. Az 1848-as sematizmusban ugyanez szerepel, az 1982-esben viszont már „Címünnep: Szűz Mária Oltalma” (56. lap).

39 *Szupplikáció.* 11,5 x 7 cm. 1 lap. Semmi további adat nem áll róla rendelkezésre. Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció II.* (36. lábj.), 53–54.

40 *Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség imádására – Összeállították és kiadják: a gör. kat. papnövendékek*, Nyíregyháza 1938. 16,5 x 10 cm 15 lap. (A továbbiakban: *Ájtatosság*.) Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 677–686. Továbbá: IVANCÓS ISTVÁN, „La presentazione del »Sacro ufficio per l'adorazione del Santissimo Sacramento« composto dai cheirici studenti a Budapest”, in *Theologos* (Prešov) 2 (2014) 11–25.

41 Az 1666/1938. számú irat, 1938. július 1-jéről, in *GKPL*, 152. doboz, 1. csomó. – Az indorzálás: „Érk. júl. 2. Véleményes nyilatkozatra Legeza József esperes-lelkész úrnak. Júl. 2.”

gálja”. Ószláv eredetiből fordították le, és némileg módosították az Úrnapja zsolozsmájának reggeli istentiszteletét.⁴² Valójában tehát szerkesztői munkát végeztek, s a levél végén megfogalmazták, hogy csupán a szentségi áldás előtti papi imát állították össze ők maguk, ám azt is „az egyházatyák gondolatai” és „a görög szertartási könyvek alapján” tették.⁴³

Jó szándékú kispapi buzgóságukban azonban túllőttek a célon: a szertartás túl hosszúvá sikeredett. Az egyházmegyei cenzor véleményében a fő kritika éppen erre vonatkozott,⁴⁴ illetve az elnevezést is érintette. A további levélváltás után⁴⁵ végül így lett a mű címe Ájtatosság a legszentebb Oltáriszentség

42 Vö. Szántay-Szémán István munkáját: *Úrnapja* (4. lábj.).

43 Lásd 40. lábj.

44 „Véleményes nyilatkozat a budapesti gk. papnövendékek által összeállított »Paraklisz a legszentebb Oltáriszentség tiszteletére« cz. ájtatosságra”, az 1815/1938. számú irat, 1938. július 18-ról, in *GKPL*, 152. doboz, 1. csomó. – Az indorzálás: „Érk. júl. 21. Kinyomtatásra megadatik az engedély azzal, hogy a cím ez legyen: Ájtatosság Szentségimádásra, hogy továbbá az ájtatosság megrövidítendő a vélemény szerint. Júl 21.”

45 Kispapok: A 2153/1938. számú irat, 1938. szeptember 2-ről, in *GKPL*, 152. doboz, 1. csomó. – Az indorzálás: „Érk. szept. 5. Véleményes nyilatkozatra Legeza József orosi esperes-lelkész

imádására, illetve a cenzor által megjelölt részek kisebb méretű betűkkel lettek kinyomtatva. A mű természetesen tartalmazza a püspöki jóváhagyást is.⁴⁶

Munkájukat a megjelent szentségimádási füzetbe írt ajánlásban mutatták be a kispapok:

„Ez az ájtatosság, mely a paraklisz ősi formáját követi, tulajdonképpen a galíciai gör. kat.-oknál megült Úrnapja ószlávnyelvű officiumának magyar fordítása alapján készült; ezen ünnep utrenyéjének megrövidítése, átcsoportosítása és kis részben kiegészítése.

Megjegyezzük, hogy az apróbb betűvel nyomtatott részek – ha kevesebb idő áll rendelkezésre – a gyakorlatban elhagyhatók”.⁴⁷

A szentségimádási ájtatosság terjedését bizonyára nagyban elősegítette, hogy a kéthetente megjelenő görög katolikus újságunk bő hirdetést közölt róla.⁴⁸ Tudományos teológiai folyóiratunk szintén foglalkozott vele: Zapotoczky Igor Konstantin⁴⁹ írt ismertetőt a műről, illetve egyúttal alapos kritikát is a kispapok munkájáról.⁵⁰

Azzal együtt azonban, hogy a füzet hamar elfogyott, és második kiadásáról⁵¹ kellett gondoskodni a kispapoknak, amit a megjelenés előtt⁵² és után⁵³ is hirdettek, ez a szentségimádási ájtatosság nem szorította ki az előző, sokkal rövidebb formát.

Úrnap. Szept. 5.” – Cenzor: A 2248/1938. számú irat, 1938. szeptember 12-ről, in *GKPL*, 152. doboz, 1. csomó. – Az indorzálás: „Érk. szept. 15. A bemutatott ájtatosság jóváhagyatik és annak kiadása engedélyeztetik, oly feltétellel azonban, hogy 1) »Paraklisz« helyett, ami segítségül hívást jelent, »Ájtatosság« írandó, 2) a szövegnek zárójelbe foglalt részei apróbb betűkkel nyomtatandók ki. Szept. 15.”

46 „A hajdúdorogi egyházmegyei főhatóság 2248-1938. sz. jóváhagyásával”. Lásd *Ájtatosság* (39. lábj.), a címlap rektóján.

47 *Ájtatosság* (39. lábj.), a [2.] számozatlan lapon.

48 A szöveg előszöri megjelenése *Görögkatolikus Szemle* 21 (1938) 3. Aztán még négyszer jelent meg változatlanul: *Uo.*, 23 (1938) 3; 24 (1938) 3; 1 (1939) 4; 3 (1939) 4.

49 Zapotoczky Igor Konstantin Kisortoványban született, 1872. nov. 30-án. A teológiát Eperjesen végezte, majd 1899. márc. 26-án pappá szentelődött. Abaújszántón szolgált lelkészként, paróchusként, majd esperesként (1899-1948). Tiszteletbeli kanonok (1925), pápai kamarás (1926), archimandrita (1938) lett. Abaújszántón hunyt el 1948. márc. 26-án. Vö. VÉGHSEŐ, *Görögkatolikus papok történeti névtára* (3. lábj.), 71.

50 Z. I. K., „Irodalom”, in *Keleti Egyház* 54 (1939) 122–123.

51 Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 687–689.

52 Az első megjelenés *Görögkatolikus Szemle* 5 (1939) 3. Utána ötször jelent meg változatlan formában: *Uo.*, 16 (1939) 4; 17 (1939) 4; 18 (1939) 4; 19 (1939) 2; 20 (1939) 2.

53 Első megjelenés *Görögkatolikus Szemle* 3 (1940) 4. Ezt követte négy újabb, ezzel egyező szöveggel történő híradás: *Uo.*, 4 (1940) 4; 5 (1940) 4; 6 (1940) 4; 8 (1940) 4.

5. Az Oltáregyesületi ájtatosság

Az Eucharisztia imadására és a szegény templomok oltárainak ellátására 1849-ben alapított oltáregyesület (vagy oltáregylet) hatással volt a görög katolikus egyházra is. A magyar görög katolikusok előbb a munkácsi egyházmegyében, majd a hajdúdorogi egyházmegyében kapcsolódtak be a mozgáslomba, amit a fennmaradt dokumentumok és – ami a mi szempontunkból különösen fontos – imakönyvek bizonyítanak.

5.1. Az ungvári minta

A munkácsi görög katolikus egyházmegyében Mikita Sándor⁵⁴ kanonok állította össze azt az oltáregyleti imakönyvet, amely kifejezetten görög katolikus imádságokat tartalmaz az Oltáriszentség imadására. Első alkalommal

⁵⁴ A munkácsi görög katolikus egyházmegye papja volt (1855–1910).

1902-ben jelent meg.⁵⁵ Ismeretes még egy példány 1908-ból is, amelyen fel van tüntetve, hogy a 4. kiadás.⁵⁶ Íme, egy újabb bizonyíték az Eucharisztianak görög katolikus szertartással való imáadására! Hat esztendő alatt négy kiadást ért meg a kis könyvecske.

5.2. A hajdúdorogi változat

A munkácsi görög katolikus „anya-egyházmegyéből” átkerült az Oltáregyesületi ájtatosság az 1912-ben alapított hajdúdorogi egyházmegyébe is, mégpedig meglehetősen hamar. Első kiadása már 1917-ben⁵⁷ napvilágot látott Melles Géza⁵⁸ kanonok tevékenysége révén. Hangsúlyozott szerepet kap itt az a tény, hogy önálló, mégpedig hajdúdorogi kiadásról van szó.⁵⁹ Az összeállítója utalt arra, hogy alapnak az ungvári 1908-as kiadást tekintette, de némileg változtatott rajta.⁶⁰

55 *Imakönyv az Oltáregylet gör. kath. tagjai részére. A munkácsi e. m. hatóság engedélyével összeállította: M. S., Ungvárott 1902. 15,5 x 10 cm 38 +1 sztl. lap. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 209–211.*

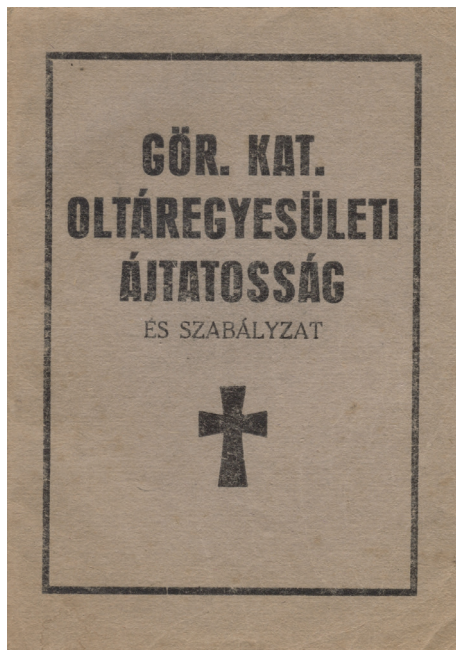
56 *Imakönyv az Oltáregylet gör. kath. tagjai részére. A munkács-egyh. megyei hatóság engedélyével összeállította: M. S., IV. kiadás, Ungvárott 1902. 15,5 x 10 cm 38 +1 sztl. lap. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 214–215. Továbbá Dokumentáció II. (36. lábj.), 145–147.*

57 *Oltáregyesületi ájtatosság a gör. kath. egyház szertartásához alkalmazva, Nyíregyháza 1917. 15 x 11 cm 69 + 3 sztl. lap. Részletes leírását és bemutatását lásd Dokumentáció (4. lábj.), 305–326. Továbbá: Dokumentáció II. (36. lábj.), 297.*

58 Melles Nikefor Géza Ungváron született, 1882. febr. 21-én. A teológiát is ott végezte, a pap-szentelésben szintén ott részesült 1905. ápr. 16-án. Papi működését is ott kezdte: hitoktató, püspöki levéltáros, fogalmazó, szentszéki jegyző volt (1905–1912). Majd Nyíregyházán lett püspöki titkár (1914–1917), irodaigazgató (1914–1928), kanonok (1916), nagyprépost (1953–1961), pápai káplán. Nyíregyházán hunyt el 1961. jún. 2-án. Vö. VÉGHSEŐ, *Görögkatolikus papok történeti névtára* (3. lábj.), 78–79.

59 A címlapon szerepel: „A hajdúdorogi e. m. főhatóság 1075/1917. sz. jóváhagyásával”, illetve „A Hajdúdorogi Püspökség Kiadása”.

60 „Előterjesztés a 376/1917. számhoz”, a 910/1917. számú irat, 1917. február 23-ról, in *GKPL*. Az irat indorzája: „Érk. febr. 24. A bemutatott »Kézikönyv« a többi csatolmányokkal együtt áttekintés céljából kiadatik Bányay Jenő kanonok úrnak. Esetleges észrevételeit a tervezet elfogadhatóságára vonatkozó nyilatkozatával együtt lehető rövid idő alatt terjessze be. Febr. 26.” – A cenzor: „Előterjesztés a 376/1917. számhoz”, az 1004/1917. számú irat, 1917. március 2-ről, in *GKPL*. Az irat indorzája: „Érk. márc. 4. Az észrevételek nyilatkozat s esetleges ellenészrevételezés céljából közöltetnek Melles Géza kanonok úrral, mint az ájtatossági vezérkönyv szerkesztőjével. A központi és helyi igazgató kinevezése a benti javaslat értelmében a fennebb kívánt nyilatkozat beérkezése után fog megtörténni. Márc. 4.” – A szerzői válasz: „Nyilatkozat a 1004/1917. számhoz”, az 1075/1917. számú irat, 1917. március 8-ról, in *GKPL*. – Püspöki jóváhagyás: „Az 1075/1917. számú irat indorzája március 9-én”, in *GKPL*.

A mozgalom, a mű, a szentségimádás kedvező fogadtatásra talált a magyar görög katolikus egyházban, mert már 1922-ben gondoskodni kellett a könyvecske második kiadásáról.⁶¹ Ez csak a formájában különbözik az előzőtől, így az egyházmegyei engedélyezése zökkenőmentesen történt.⁶² Aztán jött a többi kiadás, sorban egymás után: 1923-ban,⁶³ 1925-ben,⁶⁴ 1927-ben,⁶⁵ 1930-ban,⁶⁶ 1937-ben,⁶⁷ 1940-ben,⁶⁸ 1947-ben,⁶⁹ valamint a két utóbbi között még volt egy kiadás,⁷⁰ csak nem maradt fenn belőle példány.

61 *Oltáregyesületi ájtatosság a gör. kath. egyház szertartásához alkalmazva*, Nyíregyháza [1922]. 15 x 11 cm 67 lap. Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 312–314. Továbbá: *Dokumentáció II.* (36. lábj.), 297.

62 „Előterjesztés”, az 1360/1920. számú irat, 1920. szeptember 11-ről, in *GKPL*. Az irat indorzája: „Érk. 1920. szept. 12. A kérelem szerint a második kiadás nyomadása engedélyeztetik. Szept. 12.” – Olvasható még rajta: „Az intézkedést átvettem: 1920. IX. 13-án.”

63 Lásd *Dokumentáció II.* (36. lábj.), 79–80.

64 Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 315–316.

65 Lásd *Dokumentáció II.* (36. lábj.), 81–82.

66 Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 317–318.

67 Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 319–320.

68 Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 321–322.

69 Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), 325–326.

70 Egy sajtóbeli híradás igazolja a tényt: *Görögkatolikus Szemle* 33 (1943) 4. – Lásd még *Dokumentáció* (4. lábj.), 323–324.

Mindezek azt igazolják, hogy a magyar görög katolikus egyház bekapcsolódott az országos mozgalomba, és a saját szertartásának megfelelően végezte a szentségimádásnak ezt a formáját, az oltáregyesületi ájtatosságot.

5.3. Rakacai kiadvány

A teljesség igényének eleget téve meg kell emlékezni az Oltáregyesületi ájtatosságnak egy újabb kiadásáról is, amely nem egyházmegyei, hanem csupán egyházközségi kiadványként jelent meg. A vallásos és nagyon buzgó rakacai görög katolikus hívek igényelték, illetve a papjuk, Kisfalusi János⁷¹ favorizálta a különféle ájtatosságokat, többek között a szentségimádást is. Ezért adta ki 1988-ban a szentségimádási füzetét.⁷²

A mű címe megtévesztő lehet, mert nem az általánosan elterjedt rövid szentségimádást tartalmazza, hanem az Oltáregyleti ájtatosságot. A tényen

⁷¹ Kisfalusi János a Miskolci Apostoli Exarchátus papja volt (1920–2007).

⁷² *Szentségimádás*. Kiadja a Göröghatolikus Egyházközség, Rakaca [1988]. 14 x 8 cm 42 + 1 sztl. lap. Részletes leírását és bemutatását lásd *Dokumentáció* (4. láb.), 917–918.

azonban ez nem változtat: szinte a legújabb időkben is megjelent nyomtatásban az Eucharisztia imáadásának ez a formája.

6. Kitekintés: énekek és imádságok az Oltáriszentség imáadására

A magyar görög katolikus egyházban megjelent imádságos- és énekeskönyvek között – melyeknek immár jelentős része: több mint háromszáz mű szerepel a gyűjteményekben⁷³ – nem található olyan, amelyikben ne szerepelne az Oltáriszentséghez szóló imádság vagy ének. Az előbbieket – természetesen – a szentáldozást megelőző, illetve követő imádságok, az utóbbiak pedig az áldoztatás alatt énekelt népénekek. Ezeknek az énekeknek és imádságoknak a bemutatása már meghaladná a jelen kereteket, új előadást, illetve új tanulmányt igényelne. Ám a most tárgyalt szentségimáadási formákkal együtt azt bizonyítják, hogy a görög katolikus egyház is tisztelettel, sőt, imádással fordul a szent Eucharisztia, a legméltóságosabb Oltáriszentség felé.

7. Összegzés

Előadásomban magyar görög katolikus egyházunk történetének – azon belül is liturgiátörténetének – egy sajátos vetületére kívántam ráirányítani a figyelmet: a szentségimáadás görög katolikus formáira. Vizsgálódásomhoz kettős, párhuzamosan haladó utat választottam. Egyrészt tényszerűen igyekeztem bizonyítani ennek a szertartásnak, illetve imádságos formáinak jelenlétét az egyházunkban; másrészt pedig fenomenológiai bemutatásra is vállalkoztam.

Láthattuk, hogy a nálunk be nem vezetett Úrnapjának görög katolikus módon való megünnepléséhez minden liturgikus szöveg elkészült; a papi zsolozsma függelékében meg is jelent. – A szentségimáadás (szupplikáció) rövid változata nagy népszerűsége miatt szert, és görög katolikus formájával még a 21. század elején is szolgálta híveink lelki igényét. – A Budapesten tanuló kispapjaink által összeállított ájtatosság a terjedelme miatt nem vált általánossá, bár

⁷³ Ezeket foglalja összes és mutatja be a két könyvem, a *Dokumentáció* (4. lábj.), illetve a *Dokumentáció II.* (36. lábj.), négy kritérium alapján: 1.) magyar nyelvű, 2.) görög katolikus; 3.) liturgikus témájú; 4.) nyomtatásban megjelent kiadvány legyen. Lásd *Dokumentáció* (4. lábj.), VIII.

második kiadásáról is gondoskodni kellett. – Egyházunk az oltáregyesületi ájtatosságot is görög katolikus módon adta híveink kezébe (az ungvári minta alapján); és még a 20. század végén való újjászületését is láthattuk.

A több emberöltőt meghaladó – egészen az 1720-as zamoscsi zsinat idejéig visszanyúló – folyamat nem volt eredménytelen. Eme sajátos szertartások segítették híveinket a görög katolikus identitásuk megőrzésében és megerősítésében. Lehet, hogy paradoxnak tűnik, de tény, hiszen a saját rítusukban összeállított szentségimádást végezhatték, és nem kellett átmenniük a római katolikus templomba szentségimádásra, mert létezett számukra annak görög katolikus formája is. Nemcsak az itthoni, hanem az amerikai imakönyvek is igazolják ezt a tényt.

Remélem, ezzel sikerült gazdagítanom a magyar görög katolikus egyházzal szülő ismereteket, illetve ráirányítani egy fénycsóvát arra a tényre is, hogy liturgiánk – és liturgikus életünk – fejlődő valóság, és hogy ez a fejlődési folyamat nem fekete és fehér, hanem meglehetősen színes.

Végezetül pedig: szolgáljon mindez a 2020-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszusunk, illetve az arra való készületünk előtti tisztelgés gyanánt.

VINCZE Krisztián

Egy konzervatív magyar filozófus portréja: Kornis Gyula

TARTALOM: 1. Egy tudományos karrier kezdete az első világháborút követő szellemi légkörben; 2. A filozófia és a politika, mint hivatás; 3. A kultúra fogalma; 4. Kultúrpolitikai hangsúlyok; 5. Kultúra és abszolút értékek; 6. Kornis pályafutásának kényszerített lecsengése; 7. Kornis Gyula főbb művei.

1. Egy tudományos karrier kezdete az első világháborút követő szellemi légkörben

Kornis Gyula piarista szerzetes, kultúrpolitikus bölcséletét nagymértékben meghatározta az első világháború embertelenségének, mindent roncsoló erejének tapasztalata, továbbá a háborút követő, nemzeti tragikumként, a magyarság második Mohácsaként jellemezhető Trianoni békediktátum is. A háború „a békés állapot ezernyi illúzióját oszlatta szét”, s felnyitotta az emberi szemeket arra, hogy a különböző államok, nemzetek viszonyát nem a gondolatok, hanem „kizárólag az érdekek kormányozzák”.¹ A 18. évszázadtól Európa szelleme egyre optimistább képet festett a racionalitására büszke emberről, de e portré át kellett adja helyét annak a pesszimista és riadt ábrázolásnak, amely inkább a nietzschei „ragadozó állat” fogalma mentén jelenítette meg az emberi lényeket. Rudolf Christof Euckenre hivatkozva Kornis úgy véli, a háború azért is válhatott a legfőbb kulturális értékek borzalmas tagadójává, mert maga a kultúra maradt egyoldalú, amikor például csak a megismerés pusztá fokozására, a lapos intellektualizmusra vagy a gazdasági erők hihetetlen megsokszorozására törekedett, ahelyett hogy az életnek valódi értelmet és tartalmat adott volna. Amíg az ókor „a külső és a belső életáramot” igyekezett tűrhető harmóniába összeilleszteni, valamint a középkor kultúrája a transzcendens értékek mentén a lélek bensőségét és a világ zajlását

1 KORNIS GYULA, „A filozófia korszerű problémái”, in *Athenaeum* 1917/III. kötet, 4–5 füzet, 232–246., 234.

próbálta meg egyben látni és láttatni, addig az újkor a kultúrát egyre inkább a külső világra próbálta leszűkíteni. Az újkor a „belső élet terjedelmét” mindjobban megnyirbálta, így a külső és belső világ egységének megtörését okozta, s egy olyan szellemi szférát szült meg, amely a lélek számára egyoldalúvá és elégtelenné vált. Az 1917-ben írásba foglalt gondolataiban azt is megállapítja Kornis Gyula, hogy ennek a folyamatnak káros mozzanatai szerteágazó módon tapinthatóak ki. Mivel az ember önmaga szabadságát egyre inkább elveszni látta, önmagát egyre gyakrabban csak „zoológiai parvenü”-ként definiálta, így történetfilozófiája egyre több mechanizmust vélt megtapasztalni a világ tragikusan zajló történelmében, az egyén egyre élesebbnek érzekelte „az élet individuális és a szociális igényei” között fennálló antinómiát, végül a dolgozó ember értékmegvalósító munkája átalakult számára idegen, „lélektől elszakadt” technikává silányult eszközzé. A történelmi tragikumok végső gyökerének feltárásában Kornis azt is megkérdezi, vajon mit eredményez az, ha a kultúra „csak pusztá jólét kultúrává” deformálódik, ha abban csak utilitarisztikus, a kellemesre és a hasznosra, az ösztönszerű életigények kielégítésére szorítkozó, az „érzéki lét körében” mozgó „műveltség” testesül meg.² A kérdés megfogalmazása után megkülönbözteti az eszményi kultúrát, amelyet kötelességünk megvalósítani vagy legalábbis megközelíteni, s azt a kultúrát, amely történeti produktum, s amely még aránytalanul kisszerűnek mutatkozik a fentebb említett történelmi tragédiák tükrében.

Az 1885-ben Vácon született Kornis Gyulát³ a 20. századi eleji események tapasztalatai nemcsak megrázó módon érintik, hanem érdeklődését, bölcseleti tevékenységét és célkitűzéseit szinte sorszerűen terelik annak a jellegzetes kultúrfilozófiának az irányába, amely egész életében szakadatlanul jelen volt. Középiskolai éveit Vácon és a kecskeméti piarista gimnáziumban töltötte. Egyetemi tanulmányait Budapesten (Budapesti Kalazantinum Hittudományi és Tanárképző Intézet) végezte, s latin-magyar szakos diplomája megszerzése után a piarista rend főgimnáziumának lett tanára. A piarista rend keretén belül szentelődött pappá 1908-ban, s piarista szerzetesként tevékenykedve 1914-ben szerezte meg a budapesti egyetemen filozófiából a magántanári képesítését. Innentől számítva két éven keresztül volt a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem nyilvános rendkívüli, 1916-tól pedig nyilvános rendes filozófia

2 Vö. *Uo.*, 237, 239.

3 Születési neve Kremer Gyula, amelyet húszévesen változtatott „az erdélyiesen hangzó Kornisra”. Vö. VASAS GÉZA, „A magyar kultúrállam eszméje. Kornis Gyula nézetei nemzetről és kultúráról a bethleni konszolidáció korában”, in *Protestáns Szemle* 2 (1998) 100–III, 100.

tanára. A pozsonyi évek egyik fontos eseménye volt, hogy Bölcsészettudományi Kar is létrejöhett az egyetemen belül, amelynek megszervezésében közreműködött, s amelynek 1918-ban és 1919-ben dékánja is volt. 1920-ban egyetemi pályafutása már a budapesti egyetemen folytatódik. A Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcsészeti Karán hosszú ideig a filozófia (1920–1947), s közben a pedagógia (1931–1934) nyilvános rendes tanára. Az 1933/1934-es akadémiai évben a Bölcsészettudományi Kar dékánja volt, a rákövetkező tanévben pedig az egyetem rektori tisztjét töltötte be.

Tanulmányai idején a magyar szerzők közül Pauler Ákos befolyásolta őt leginkább, akinek objektív idealizmusát átvette, igaz ugyanakkor, hogy mesterének meglátásait több ponton is kritikával illette.⁴ Az objektív idealizmuson keresztül azonban minden relativizmussal szemben helytállásra képes etikához, értékelmélethez, kultúrfilozófiához és kultúrpolitikához jutott Kornis gondolatvilága. Egészséges filozófiára, sőt egyáltalán filozófiára azért van szükség a piarista bölcselelő szerint, mert a szaktudományok nem érdeklődnek „a tudás egésze, organikus egysége iránt”. Ha a filozófiai stúdium kiesne az egyetemi oktatásból, akkor azzal az egyetem „a szakiskolák csupán a külső adminisztratív keretek által összetartott chaos-át” kockáztatná meg, holott egyedül a filozófia képes totalításban gondolkodni.⁵ A filozófia egyrészt a tudást elvi szempontból rendezi, másrészt az emberi tevékenységet igyekszik az értékek felé való vezetésben formálni. Ami a filozófiának az egész látását, s az emberi élet helyes formálását lehetővé teszi, az azoknak az értékeknek a fokozatos felismerése, amelyek értékességüket önmaguknak köszönhetik, amelyek „időtlenül érvényes abszolút értékek”.⁶

2. A filozófia és a politika, mint hivatás

Első írásai a pszichológia területén helyezhetők el, amelyekben azt igyekezett kimutatni, hogy a természettudományos magyarázó elvek nem alkalmazhatóak a lelki élet területén kellő eredménnyel. E fiatalkori műveinek motivációi közt gyakran ott találjuk „a természettudományos és pozitivisták irányzatok leküzdésének indítékát” is. Bennük szembeszáll az

4 Vö. SOMOS RÓBERT, „Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában”, in *Valóság* 2013. I–VI., <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=58&lap=0>

5 KORNIS GYULA, *A bölcsészeti kar jelentősége a tudományegyetemen*, Pozsony 1918, 11.

6 KORNIS GYULA, *Tudomány és társadalom*, Budapest 1944, 48.

„atomizáló mechanisztikus és asszociációs elméletekkel” is.⁷ *A lelki élet* című művében (három kötetes mű) az empirikus lélektan kutatásait mérte fel nagy precizitással, eredményeiket azonban elmarasztalja a lelki élet egységéről és önállóságáról való megelégedésük okán.⁸

A pszichológiai tematikájú művek után Kornis Gyula figyelmét egyre inkább a történelem, a szellemi értékek, a kultúra és a kultúra megvalósításában az állam lehetséges szerepe kötötte le.⁹ A *Kultúra és politika* című írása szerint „a filozófus természetszerűleg alakul át kultúrpolitikussá és pedagógussá”. Pályafutásában e szellemi irányvonalváltásnak egészen gyakorlati feladatok és betöltött tisztségek is megfeleltethetők, hiszen egyre aktívabban kapcsolódott be politikai, mindenekelőtt oktatásügyi feladatokba. 1921-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsadó szervének volt tagja, továbbá az Országos Közoktatási Tanács munkájában is tevékenyen részt vett, amelynek 1926 és 1935 között vezetője is volt. 1927–1931 között Klebelsberg Kuno államtitkáráként a középiskolai ügyekért felelt. Vác képviselőjeként 1931-ben kerülhetett be a képviselőházba, 1935-től a parlament alelnöki, majd elnöki tisztségét is magára vette. 1942–1944 között a felsőház tagja volt.¹⁰ Magyarországon az 1924. évi XI. törvénycikk szabályozta a fiú középiskolákat, az 1926. évi XXIV. törvénycikk pedig a leányközépiskolákra vonatkozó reformtörekvéseket szabályozta, s e törvények kidolgozásában nagymértékben vett részt Kornis Gyula. E reformok szükségesnek mutatkoztak azért is, mert a gimnáziumok nagy számát csökkenteni kellett a reáliskolák, a mezőgazdasági és ipari szakiskolák javára. Az iskolák célja a nemzet szükségleteinek tükrében egy háromrétegű struktúra kialakulását eredményezte az iskolarendszerben.

7 HANÁK TIBOR, *Az elfelejtett reneszánsz. A magyar filozófiai gondolkodás a század első felében*, Budapest 1993, 97.

8 Főbb fiataalkori munkái: *Az ismerés a priori elemei Platónnál*, Budapest 1908., *Pszichológia és energia*, Budapest 1910., *A pszichológia jelen állása*, Budapest 1910., *Okság és törvényszerűség a pszichológiában*, Budapest 1911., *Wilhelm Dilthey*, Budapest 1913., *Értékelmélet és pedagógia*, Budapest 1913., *Történelem és pszichológia*, Budapest 1914, *A lelki élet*, I–III., Budapest 1917–1919.

9 Ilyen jellegű művei a következők például: *Történetfilozófia*, Budapest 1924., *A magyar művelődés eszményei* I–II. Budapest 1927., *Kultúra és politika*, Budapest 1928., *Kultúra és nemzet*, Budapest 1930.

10 E tevékenységekkel párhuzamosan tudományos eredményei elismerésül az Magyar Tudományos Akadémia már 1916-ban tagjává választotta, 1945–46-ban az Akadémia elnöke is volt. Vö. DÉVÉNYI ANNA, „Kornis Gyula és a »keresztény-nemzeti« nevelés eszménye”, in KARLOVITZ JÁNOS TIBOR (szerk.), *Válogatott tanulmányok a pedagógiai elmélet és szak módszertanok köréből*, 26–32.

Kornis szerint az alsó réteg számára a szükséges ismereteket a hatosztályos népiskola adja meg. Erre épülnek az alsófokú szakiskolák (iparos, kereskedőtanonc és földművesiskolák). A középső réteg tagjainak a népiskolai tananyaghoz mérten több ismeretet biztosítanak a polgári iskolák, amelyekre a korábban nem létezett négyévfolyamos középfokú szakiskolák épültek fel: a mezőgazdasági, az ipari, a kereskedelmi és a tanítóképző szakiskolák. Végül a felső réteg, a leendő tudósok, művészek, főhivatalnokok, tanárok, nagybirtokosok, nagyiparosok és nagykereskedők számára az egyetem és a felsőfokú szakiskolák voltak hivatottak a szükséges tudást megadni.¹¹ Az iskolareformok végrehajtásának fontos okai között ott szerepelt Kornis azon észrevétele is, amely szerint bár az ország mezőgazdasági jellegű, ennek ellenére a mezőgazdasági szakemberek képzése óriási elmaradást mutatott.

3. A kultúra fogalma

Mindezen gyakorlati törekvések hátterében Kornis Gyula jól átgondolt, etikával, értékelmélettel, pedagógiával és államelmélettel kapcsolódó kultúrfilozófiája állt. 1915-ben jelent meg az az írása,¹² amelyben a tudományok és a háború összefüggésben a kultúrát úgy határozza meg, mint az alapértékek megvalósítására irányuló törekvések egészét. A kultúra fogalmát a későbbiekben úgy tisztázza, hogy négyféle jelentést ad neki.¹³ A kultúra ugyanis egyrészt értékfogalom, másrészt tevékenység, harmadsorban jelenti a kultúrára való fogékonyságot, s az végül megjelenhet mint produktum, mint az emberi munka eredménye, objektív gyümölcse.

11 Vö. SZERAFINNÉ SZABOLCSI ÁGNES, „Kornis Gyula közoktatás-politikai nézetei”, in *Pedagógiai Műhely* 3 (2006) 14–19., ill. KORNIS GYULA, „Iskolarendszerünk reformja”, in KORNIS GYULA, *Kultúra és politika*, Budapest 1928.

12 KORNIS GYULA, *Tudomány és háború*, Budapest 1915.

13 Vö. KOVÁTSNÉ NÉMETH MÁRIA, „Kornis Gyula kultúraelméleti felfogása”, in *Magyar Pedagógia* 1–2 (1995) 77–87., ill. KORNIS GYULA, *Kultúrpolitikánk irányelvei*, Budapest 1921. – *Neveléstörténet és szellemi történet* című írásában Kornis négy helyett csak három jelentést tulajdonít 1932-ben a kultúra szónak: Először jelenti az értékek, eszmények rendszerét. Ebben az értelemben használjuk a kultúra statikus fogalmát. Másodszor jelenti ezen értékek megvalósítására irányuló tevékenységet: a tudományos gondolkodást, a művészi alkotómunkát, az erkölcsi cselekvést, a vallásos kultuszt, a jogalkotást stb. Mindezen jelenségek együttese alkotja a kultúra dinamikus fogalmát. Harmadszor jelenti e tevékenységek történeti eredményét: egy-egy kor tudományát, művészi alkotásait, erkölcsét, jogát, vallását, technikáját, államrendjét – s mindezeket együttesen alkotják a kultúra objektív fogalmát (a kultúra objektív, történeti fogalma: műveltség). Vö. KORNIS GYULA, „Neveléstörténet és szellemi történet”, in FINÁCZY ERNŐ (szerk.), *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*, Budapest 1932, 13.

Mint értékrendszer a kultúra az abszolút értékek rendszerét jelenti, melyek az igazság, a jóság, a szépség és a vallási eszményeiben testesülnek meg. Az emberi létezés fejlődése alatt azt a törekvést, azt a mozgást kell értenünk, amelyet a konkrét ember ezen értékek felé tesz meg. Ezek az értékek úgy mozgatják az embert, hogy megakadályozzák a praktikus materializmusba és az anyagaik kultuszába való belesüllyedést. A kultúra fogalma mint tevékenység arra utal, hogy az abszolút eszméket milyen lehetőségek, milyen cselekvések közepette lehetséges megvalósítani. A jóság értékét az erkölcsös cselekvés jeleníti meg, az igazság értéke a tudományokban, a megismerésre törekvő ember tevékenységében tárul fel, a szépség eszménye pedig a művészetek által tud megjelenni. Ezekben a cselekvésekben konkrét emberek lesznek aktívak, akik munkálkodásuk által azért végeznek egyértelműen „kultúr munkát”, mert tevékenységeik kultúrjavakra irányulnak. A kultúrának mint tevékenységnek érthető módon a fogékonyság az előfeltétele. Kornis tisztában van azzal, hogy az emberek eltérő módon és eltérő fokban mutatnak fogékonyságot a kultúra különböző értékeivel szemben, s ezek egyben azt is meghatározzák, hogy mivé lehet a konkrét személy. Mindenesetre éppen az a nevelés lesz a felelőse és vezérlője ezen személyi fogékonyságok kibontakoztatásának, amely tudatosan és célszerűen látja a személyi különbségeket és azokat az értékeket, ahová ezek a különbségek elvezethetőek. A kultúrjavakra törekvő személy kultúrára való szubjektív hivatásából indul ki, aminek eredménye a konkrét objektív kultúrtevékenység lesz. A kultúra végezetül úgy azonosítható, mint megvalósult produktum, az ember szellemi cselekvéseinek eredménye, amely szükségképpen történeti, hiszen eltérő korok, népek más-más eszményeket ápoltak tudományaikban, művészetükben, vallásukban. Amikor egy-egy időszak vagy egy-egy nép kultúráját próbáljuk meg körülírni és megérteni, akkor éppen a kultúrának mint értékeszménynek a konkrét történeti produktum formájában¹⁴ való megjelenését ragadhatjuk meg. Az emberi megismerés eredményeit a tudományok közvetítik és adják tovább; a művészi alkotások az emberiség kultúrvagyonában vannak jelen, s mint ilyenek formálják az emberek esztétikai ízlését; az etikai értékek lecsapódnak nagy gondolkodók írásaiban, erkölcsi kódexekben és joggyűjteményekben; a vallások pedig legtöbbször intézményeken, kultikus cselekményeken keresztül fejezik ki megragadott tartalmaikat.

¹⁴ KORNIS GYULA, „A filozófia korszerű problémái”, in *Athenaeum* 1917/III. kötet, 4–5 füzet, 232–246, 243–244.

4. Kultúrpolitikai hangsúlyok

A kultúrfilozófia Kornis Gyula gondolkodásában szükségszerűen alakul át kultúrpolitikába, hiszen az emberi hivatásnak az értékek megvalósításában történő megjelölése felveti a szellemi javak tervszerű megvalósításának és az állam idevonatkozó szerepének a kérdését is. Hegellel egyetértve jelenti ki a magyar piarista, hogy az állam végső célja és lényege a szellemen és a kultúrában áll.¹⁵ Az állam nemcsak pusztán jóléti, biztonsági állammá kell, hogy váljon, hanem kultúrállammá kell alakulnia. Ha az állam számára a közösség java és boldogulása a kulcskérdés, akkor a jóléti állam eszménye felé teszi meg lépéseit. Ennek hiányossága azonban megmutatható abban, hogy az embert csak mint vegetatív-anyagi lényt látja maga előtt, s annak számára csak az organikus önfenntartást tűzi ki céljául. Ha az állam célja a jog, ami az egyén szabadságát tartja legfontosabbnak, akkor jurisztikus szemléletű államról beszélünk. A jóléti és a jogállam ideáján túl azonban a kultúrállam valósága jelenik meg Kornis számára úgy, mint ami az értékek megvalósításának közegében az ember erkölcsi előrelépését, szellemi fejlődését is hatékonyan elősegíti. Persze figyelembe kell venni, hogy a kultúra területén alkalmazhatja az állam a legkevésbé kényszerítő erejét. Fontos idevonatkozó mérlegelendő kérdések például, hogy *Mit köteles és egyáltalán mit tehet az állam a kultúrának mint értékrendszernek a megvalósítására? Mik tehát az állam kötelességei és jogai ezen a területen? Milyen határokig mehet el az állam, hiszen a polgárok különböző értékfelfogások körül csoportosulnak? Van-e ezen a területen egyáltalán kényszerítő ereje, vagy inkább csak az ellentétek kiegyenlítésére kell törekednie?* E kérdéseket nem válaszolja meg Kornis konkrétan, azonban megállapít két axiómát, melyek az esetleges konkretizálásokban segítenek. Egyrészt „az abszolút értékek megvalósítást követelnek”! Másrészt amikor egyértelműnek tartjuk, hogy a „hatalom az állam fennmaradásának, önkifejtésének eszköze”, (melynek alkalmazását a jog szabályozza), akkor azt is tudnunk kell, hogy a „szellem hatalom, de a hatalom nem szellem”!¹⁶ Kornis tehát az állam céljainak és működésének a kultúrához való viszonyát boncolgatja akkor, amikor kultúrpolitikát művel, s eközben tartja fenn realista álláspontját is, amely szerint a végső államcél mindig „messzefénylő ideál”, melynek

15 KORNIS GYULA, „Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika”, in DR. FINÁCZY ERNŐ (szerk.) *Értekezések a filozófiai és társadalmi tudományok köréből*, Budapest 1931.

16 Vö. uo., 18., 21.

normái el is torzulhatnak a valóságban, hiszen a mindenkori állam mindig egy bizonyos történeti helyzet eredménye. Ez pedig azt eredményezi, hogy az „államcélból folyó normatív s az adott helyzetből folyó történeti kategória nem fődik egymást”, egyfajta fáziskülönbség jellemzi azokat, s bár „a valóság részt vesz az ideálban, az ideál a valóságban”, de mégsem fedhetik egymást teljesen.¹⁷ Az ember végső rendeltetését azonban csak a kultúrárlamban képes a legkönnyebben szolgálni, hiszen egy ilyen államban a legkönnyebb hozzájutni a jó, az igaz, a szép és az isteni értékek objektívtált alakjaihoz. Végül fontos leszögezni, hogy az állam nem öncél és nem önérték, „hanem csak eszköz a kultúraértékek szolgálatában”!¹⁸ Erről árulkodik az a tény is, hogy amikor egy konkrét, valóságos államról esik szó, akkor azt már egy bizonyos jogrenddel feltételezzük, tulajdonképpen állam és jog egymás nélkül nem is lehetségesek. A jogrend célja kifejezetten az igazságosság megvalósítása, tehát az állam már eleve az egyik legfontosabb kultúraértéknek, az igazságosságnak a megvalósulása és megvalósítója!¹⁹

Ezen a gondolatfonalon továbbhaladva megjegyezzük, hogy Kornis számára egyáltalán nem mellékes az ember nemzeti mivolta, ami ugyanis kívülről az állam, az belülről a nemzet.²⁰ Az egyének mindig egy nagyobb lelki közösségen belül, a nemzeten belül élnek életüket, s a nemzetek pedig a humanitás eszméje mentén alkotják együttesen az emberiséget. A nemzet elsősorban nem faji-biológiai közösséget jelent, hanem sokkal inkább történetileg lassan kialakult szellemi és kulturális közösséget, melyben az egyének hasonló „értékelő lelkiséggel”, érülettel jellemezhetőek. A nemzet fogalma így egyben homogén kultúrát is jelent. Az emberi kultúra mindig valamely nemzeti kultúra formájában és tudatában fejlődik, s csak ezután szélesedik, főképpen racionális elemeiben emberi kultúrává.²¹ A nemzet

¹⁷ *Uo.*, 13.

¹⁸ *Uo.*, 16.

¹⁹ Másképpen mondva a „jog mélyén rejlő erkölcsi önérték, az igazságosság az első híd, mely a kultúra és a jogállam fogalmát összeköti”. *Uo.*, 17.

²⁰ *Uo.*, 26.

²¹ *A filozófia korszerű problémáiban* Kornisnak megfontolandó észrevétele van a nemzeti és a nemzetek feletti kultúrák kapcsolatát illetően, amit a világháború eseményének tükrében fogalmaz meg. Az ún. kultúrpacifizmus úgy véli, hogy a kultúra fejlődése biztosítja majd az örök béke megvalósulását. Tehát ha a kultúra elér egy bizonyos fejlődési fokot, akkor nemzetközi szervezetek alapíthatóak majd, melyek a racionális érdekkapcsolatok mentén megakadályozzák a háborúk kitörését. A világháború azonban élénk megvilágításba helyezte, hogy a nemzeteknek nemcsak racionalisztikus természete van, hanem érzelmi természete is – a közös származás, a nyelv, a történeti hagyomány tapasztalatában – amely így más módon köti össze az embereket, mint az észszerű érdek. Mindebből pedig az is következik, hogy „csak

tehát kultúrnemzet Kornis számára, amely tartalmának hordozói többek között az irodalom, a sajátos nyelv, a jogrendszer és a művészet is.

Kornis filozófiájának axiómája lett továbbá, hogy a magyar államnak keresztény államnak kell lennie, ami elsősorban nem intézményességben merül ki, hanem a nemzet keresztény erkölcsének és keresztény szokásainak nevelésében. Azért járta körül műveinek nagy részében a pedagógia lehetőségeit és pontos feladatait, hogy az oktatásban ne csak intellektuális képzést, hanem az akarat, a jellem nevelését és a szükséges nemzetismertet is megkapja a jövő generációja, hogy tagjai igazán keresztény erkölcsű polgárokká válhassanak.

5. Kultúra és abszolút értékek

Amikor Kornis Gyula abszolút értékekről beszél, akkor ezekben az értékekben olyan valóságokat vél látni, amelyek az emberi világon kívül keletkeztek, s amelyek így emberek számára a priori módon adóttak. A legfőbb értékek között Kornis az igazságot úgy szemléli, mint aminek elérhetőségében az emberi faj specifikuma fedezhető fel: „Az igazság az egyik legnagyobb érték, amelynek felismerésére feszülő törekvés az embernek, mint eszes lénynak kötelessége, mert hisz éppen az igazságot felérő ész a holt természettel s az állattal szemben az ember sajátos szellemi jegye és méltósága”.²² Az értékek megállapítása egy olyan értékelmélet feladata, amelyet a „logikai érték vizsgálata irányított helyes mederbe”,²³ akkor egyben a pszichologizmussal szembeforduló filozófiai irányzatok érvelését veszi át. A gondolat intencionált tartalmának érvénye ugyanis nem empirikus és időbeli (mint magának a gondolatnak a pszichológiai lefolyása), hanem fölötte áll a tér, az idő és a változás kategóriáinak. Bolzano nyomán az igazságról azt tudjuk, hogy időtlen és mindentől független, még akkor is, ha esetleg egy-egy gondolkodó ember gondolatában éppen az ellenkezője szerepel félreismerés, tévedés eredményeként igazságként. A logikai érték nem attól függ, hogy az ember felismeri-e. Az értékesség – ebben az esetben a gondolat érvénye (tehát igaz vagy hamis volta) – így nem

a nemzeti közösségben megy végbe valóságos fejlődés”, miközben nemzeti „kultúrából csak az válik nemzetközivé, ami racionális”. KORNIS GYULA, „A filozófia korszerű problémái”, in *Athenaeum* 1917/III. kötet, 4–5. füzet, 232–246, 240.

²² KORNIS GYULA, *Tudomány és társadalom*, Budapest 1944, 7.

²³ KORNIS GYULA, *Értékelmélet és pedagógia*, Budapest 1913, 7.

pszichológiai mozzanat. A logikai érték e természete gyűrűzik át az etika és az esztétika területeire is. Éppen ezért erkölcsileg helyesnek olyan cselekedeteket tartunk, amelynek önértéke van: „nem azért jó valami, mert mi annak tartjuk, hanem, mert a mi szubjektív élményeinktől függetlenül is jó, vagyis olyan, amilyen”. Az erkölcsi értékítélet tárgya az akarat helyessége. Ez az értékelismerés Kornis szerint teljesen autonóm és intuitív jellegű, spontán és közvetlenül történik.²⁴ Az objektív idealizmusban gyökerező értékelmélete Kornisnak felelgeti azt a problémát is, hogy vajon mivel magyarázható, hogy a relativisták nagy táborra arra hivatkozik, hogy korok és népek eltérően gondolkodtak és gondolkodnak a jót illetően. *Hogy az emberek mit tartanak erkölcsösnek?* – e kérdésre adott válaszok meglehetősen változatosnak tűnnek. S egyáltalán ki követelhetné meg magának azt a jogot, hogy minden korra és minden népre egyetemesen érvényes etikai és esztétikai értékeket állapítson meg? Erre reagálva tisztázza Kornis, hogy az egyetemes érvényűség nem azt jelenti, hogy „mindenki ugyanazt találja *de facto* is igaznak, jónak és szépnek. Ezen ítéleteknek követelő jellegük van; nem tényleges egyetemes érvényűségről, hanem az egyetemes érvény követeléséről van bennük szó, mely az elme egyetemességében, az emberi szellem alapfunkcióinak egyetemes természetében gyökerezik”.²⁵ Ennek megfelelően „a szépségfogalom történeti és pszichológiai változása” is csak azt bizonyítja, hogy „a valóság a barbárságból esztétikai kultúrává alakul és fejlődik tovább”,²⁶ annak köszönhetően, hogy az esztétikai önértékeket felismerjük, és folyamatosan törekszünk azokhoz egyre közeledni.

6. Kornis pályafutásának kényszerített lecsengése

Kornis Gyula egyetemi, politikai szerepvállalásai fokozatosan emelkedő karrier ívet rajzoltak meg, 1938 után azonban az országban alakuló politikai viszonyok fokozatosan állították őt háttérbe, és kényszerítették őt elnyomás alá. Elsősorban azért, mert Imrédy Béla „radikális nyilasszerű magatartása s alkotmányellenes szándéka”, diktatórikus törekvései mély

24 „Aki a saját erkölcsiségéből nem tudja, mi a becsületesség, aki sohasem érzett irgalmat, azzal semmiféle bölcselkedés sem tudja felismertetni, vajon miben áll a becsületesség vagy az irgalom.” – *Uo.*, 8.

25 *Uo.*, 24. Ezen a ponton ismeri el Kornis a kritizmus, a neokantianizmus érdemét, ami első sorban abban áll, hogy az evolucionizmus és a biologizmus nyomán fellépő relativizmussal szemben „az értékek abszolút felfogása” nyerhetett bennük képviseletet.

26 *Uo.*, 25.

ellenállást váltottak ki benne.²⁷ A fajelméleti ideológiát nem tudta elfogadni, Magyarország háborúba való belekeveredését baljóslatúan szemlélte, s az egyre nagyobb német befolyást tragikusnak ítélte meg. 1938-ban a képviselőház elnöke lett, de tisztjéről lemondott az Imrédy-ellenes fellépést követően. 1945-ben még beülhetett a Magyar Tudományos Akadémia elnöki székébe is, de rövid időszak után (1945.03.07–1945.10.29.) lemondatták tisztségéről, rákövetkezően pedig 1948-ban tagsági viszonya is megszűnt kényszer hatása alatti lemondásából fakadóan. A tudományos életből való kizárásához az is hozzájárult, hogy összeütközésbe került Lukács Györggyel is.²⁸ A piarista rendből 1939-ben vált ki, s székesfehérvári egyházmegyes papként próbált működni. A német megszállást követően őt is letartóztatta rövid időre a Gestapo 1944-ben, 1952-ben pedig már a kommunista hatalom kitelepítési határozata sodorta őt Poroszlóra, majd onnan Hajdúszoboszlóra. 1958. április 17-én halt meg úgy, hogy még az 1956-os forradalom vérbefojtásának traumáját is meg kellett élnie.

7. Kornis Gyula főbb művei

A pszichológia jelen állása, Budapest 1910.

Elemi pszichológiai kísérletek, Budapest 1911.

Okság és törvényszerűség a pszichológiában, Budapest 1911.

Elemi pszichológiai kísérletek, Franklin-Társulat, Budapest 1911.

Wilhelm Dilthey, Budapest 1913.

Történelem és pszichológia, Budapest 1914.

A lelki élet, I–III., Budapest 1917–1919.

Történetfilozófia, Budapest 1924.

A magyar philosophia fejlődése és az Akadémia, Budapest 1926.

A magyar művelődés eszményei I–II., Budapest 1927.

Magyarország közoktatásügye a világháború óta, Budapest 1927.

Kultúra és politika, Budapest 1927.

A lélek világa, Budapest 1928.

Magyar filozófusok, Budapest 1930.

Kultúra és politika, Budapest 1928.

27 Somos Róbert hivatkozása Kornis kézíratos naplójának 1938.10.27-i bejegyzésére. SOMOS RÓBERT, „Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában”, in *Valóság* 2013. I–VI.

28 VASAS GÉZA, „A magyar kultúr állam eszméje. Kornis Gyula nézetei nemzetről és kultúráról a bethleni konszolidáció korában”, in *Protestáns Szemle* 2 (1998) 100–III, 101.

- Nemzeti megújítás, Budapest 1929.
 Kultúra és nemzet, Budapest 1930.
 Az államférfi, Budapest 1933.
 A kultúra válsága, Budapest 1934.
 Pázmány személyisége, Budapest 1935.
 Apponyi világnézete, Budapest 1935.
 Petőfi pesszimizmusa, Budapest 1936.
 Kölcsey Ferenc világnézete, Budapest 1938.
 Szellemi élet, Budapest 1938.
 Tudomány és nemzet, Budapest 1941.
 Az irodalmi műveltség értéke, Budapest 1941.
 Friedrich Nietzsche és Petőfi, Budapest 1942.
 Tudós fejek, Budapest 1942.
 A tudományos gondolkodás. A tudós lelki alkata, I–II., Budapest 1943.
 Tudomány és társadalom, Budapest 1944.
 Az ismerés a priori elemei Platónnál I–IV, *Athenaeum*, 1906, 196–219, 1907, 295–309, 440–455, 1908, 13–28, 296–306.
 Pszichológia és energia, *Athenaeum*, 1910/2, 1–82.
 Értékelmélet és pedagógia I–II. *Magyar Paedagogia*, 1913, 65–80, 193–217.
 A filozófia korszerű problémái. *Athenaeum* 1917/III. kötet, 4–5 füzet, 232–246.
 A bölcsészeti kar jelentősége a tudományegyetemen, Pozsony 1918.
 Kultúrpolitikánk irányelvei I–II., *Új Magyar Szemle*, 1921. március (I/4.), 285–310; április (II/1.), 12–28.
 Új magyar filozófiai rendszer: Pauler Ákos filozófiája, *Minerva*, 1922. január–március, 29–89.
 A magyar philosophia fejlődése és az Akadémia, *Magyar Tudományos Akadémia*, Budapest, 1926.
 Az államcélok elmélete és a kultúrpolitika. Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből (4. 3). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1931.
 Neveléstörténet és szellemtörténet. Értekezések a philosophiai és társadalmi tudományok köréből (4. 4). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest 1932.
 Az elcsatolt területek magyar ifjúsága, *Budapesti Szemle*, 1937. júliusi füzet, Prohászka Lajos és az Athenaeum, *Athenaeum*, 1940, 1–2.

A görögkatolikus kiadványok repertorizálása

TARTALOM: 1. Egy kis történelem; 2. A vallási folyóiratok feltárása hazánkban; 2.1. Nemzeti bibliográfiáink; 2.2. HUMANUS; 2.3. MATARKA; 2.4. UNITAS; 3. A görögkatolikus publikációk feldolgozottsága; 4. A jövőről.

Bizonyára sokan kerültek már olyan helyzetbe, hogy kerestek egy cikket vagy tanulmányt, melynek nem ismerték a pontos forrásadatait. Hiába lapoztak át számtalan dokumentumot, mégsem tudtak nyomára bukkanni. Ez régi probléma, és manapság, ebben az örületes információáradatban még nagyobb kihívást jelent egy adathiányos cikk megtalálása. Ilyen esetekben nyújtanak segítséget azok a bibliográfiák, azaz repertóriumok, ma már inkább adatbázisok, melyek ún. részdokumentumokat (tanulmányok, cikkek) dolgoznak fel.

1. Egy kis történelem

Bár már az ókorból ismerünk ilyen könyvjegyzékeket, a jelentőségük igazán a könyvnyomtatás feltalálása és ezzel a könyvek számának ugrásszerű megszaporodása után nőtt meg. A bibliográfia atyjaként számontartott Conrad Gesner 1545–1455-ben kiadott művében vállalkozott először arra, hogy számba veszi a világon addig kiadott tudományos irodalmat. A *Bibliographia Universalis* az első egyetemes tudományos bibliográfia, mely a görög, latin és héber nyelven megjelent műveket sorolja fel, kiegészítve a leendő újdonságok válogatott jegyzékével.

Bibliográfia volt a néhány évvel később 1559-ben elkészült *Index tridentinus* is, az egyház által tiltott könyvek jegyzéke, mely nyomán elterjedt a tiltott könyvekre alkalmazott „indexen van” kifejezés. Jó három évtized kellett ahhoz, hogy 1591-ben megjelenjen az első szakbibliográfia Jacob Zannach összeállításában, a *Bibliotheca Theologica*.

A kiadványok száma azonban egyre nőtt, és közben megjelent egy új dokumentumtípus, a rövidebb idő alatt kiadható és ezáltal frissebb információ-

kat nyújtó periodika, amely elsősorban a természet- és alkalmazott tudományok területén lassan háttérbe szorította a könyveket. Később aztán egyre nagyobb teret nyert más tudományokban, így a teológiában is. A 19. századra elkerülhetetlenné vált az egyre növekvő számú és típusában is sokasodó periodikák (napilap, hetilap, tudományos folyóirat, évkönyv, naptár stb.) és tanulmányokat tartalmazó kötetek (közlemények, konferencia kiadványok, emlékkötetek stb.) tartalmának feltárása.

A tudományos élet fejlődése, a friss információk iránt megnövekvő igény a retrospektív bibliográfiák készítéséről a kurrens jegyzékek irányába terelte el a hangsúlyt. A kiadványok számának exponenciális emelkedése pedig az egy-egy tudományterülethez kapcsolódó szakbibliográfiák és -repertóriumok megszületését ösztönözte.

Az 1960-as évektől betört a számítástechnika a bibliográfiai munkába. Az egyre sokasodó feldolgozandó adatmennyiséget már csak gépek segítségével lehetett kezelni. Innen csak egy kis lépés volt, hogy eltűnjenek a nyomtatott verziók, és létrejöjjenek az adatbázisok, melyek használata jelentősen lerövidíti és megkönnyíti az irodalmazást. Ez a folyamat tetten érhető a teológia szakterületén is, elég csak az ATLA-ra gondolnunk.

2. A vallási folyóiratok feltárása hazánkban

Az első folyóiratrepertórium hazánkban Szinnyei József munkája a *Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriuma* című 3 kötetes mű volt. Ez több mint tíz, 1880-ig megjelent katolikus és protestáns egyházi lap feldolgozását végezte el, emellett másfélszáz tétele különböző tanulmánykötetektől származik.¹

2.1. Nemzeti bibliográfiáink

A *Magyar Könyvészet* 1712–1920 és 1921–1944 éveket feldolgozó kötetei válogatással tartalmaznak tanulmányokat és cikkeket. Hiányait az elektronikus verzióban igyekeztek kiegészíteni, de teljes retrospektív repertórium ebből az időszakból nincs.

A 2. világháborút követően, 1961–2001 között nyomtatásban megjelenő *Magyar Nemzeti Bibliográfia (MNB) Időszaki Kiadványok Repertóriuma* próbálkozott a részdokumentumok regisztrálásával. Miután egyre kilátástal-

¹ <http://real-eod.mtak.hu/view/subjects/B.html> [letöltrve: 2018. 06. 10.]

lanabbá vált a bibliográfiák hagyományos úton való készítése, az MNB repertórium is 2002 márciusától már csak elektronikus formában volt elérhető az egyébként 1993-tól épülő és havonta frissülő *IKER (Magyar Időszaki Kiadványok Repertórium)* adatbázisban. A feldolgozás során válogatva dolgozták fel a hazai tudományterületek lapjainak cikkeit, és nem vették fel a konferencia kiadványokat és sorozatokat, illetve a nem tudományos szintű írásokat.

Már a kezdetek kezdetén kialakult az a szokás, hogy 3 nagy alkalmazott-tudományi terület (mezőgazdasági, műszaki és orvosi) országos szakkönyvtára maga készítette szakirodalmának a feltárását. Később újabb szakkönyvtárak jelentek meg, melyek felvállalták egy-egy szakkönyvtár égisze alatt az analitikus feldolgozást is. Az ezredforduló táján 10–15 között volt a társadalomtudományi területeken a cikkeket, tanulmányokat feldolgozó adatbázisok száma, melyeket 5 nagy szak- (OSZK, Fővárosi Szabó Ervin-, Országgyűlési-, Országos Pedagógiai- és Országos Idegennyelvű Könyvtár) és néhány kisebb szakkönyvtár (pl. Néprajzi Múzeum Könyvtára) készített.² Aki vallási irodalmat keresett, annak tisztában kellett lennie azzal, hogy van több olyan speciális adatbázis (pl. a néprajzi, pedagógiai, szociológiai, irodalmi), amely rejthet vallási irodalmat is. Ennyi adatbázisnak a használata azonban csak a könyvtárosoktól elvárható, az átlagolvasó számára a legtöbb ismeretlen.

2.2. HUMANUS

Ezen a helyzeten igyekezett segíteni 2008-tól a humán tudományok területén a *HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa)*. Ez az OSZK által épített nemzeti repertórium már feldolgozza a nyomtatott mellett az elektronikus időszaki kiadványok cikkeit és a konferenciakötetek tanulmányait, illetve a könyvismertetéseket is. Kialakítottak benne egy „Vallás, Teológia” szakcsoportot, „Egyháztörténet” alterülettel. A vallás szakterületének periodikáit keresve 98 találatot kapunk, de közülük tisztán egyházi periodika csak 56 lap van, a többi inkább kultúrtörténeti, orientalisztikai, irodalmi, történelmi stb. lap. Négy görögkatolikus periodikát tartalmaz, de az *Eastern Theological Journal*-t például nem vallási lapként sorolták be.

A honlapon a mai napig az olvasható, hogy nincs a vallási területnek felelőse – mint ahogy több területnek sem. Ez azt eredményezi, hogy nincs

2 MURÁNYI PÉTER, „A hazai folyóirat-repertorizálás jelenlegi rendszere (?) és problémái”, in: *Könyvtári Levelezőlap*, 2003. május 14–21.

szisztematikus feldolgozás. Egy folyóiraton belül feldolgozatlan évfolyamok vannak, és a cikkek egyébként is válogatva kerülnek felvételre. Az *Athanasiana* című lapunknak pl. hiányoznak a 8., 12., 15–28., 30–36. és 39–42. számai,³ és a füzeteknek csak a nagyobb tanulmányait és közleményeit dolgozza fel.

Az adatbevitel lassúsága miatt nem tudja betölteni szerepét. Hiányosságait a kutatók és könyvtárosok egyaránt érezték, és utóbbiak tenni is akartak ez ellen.

2.3. MATARKA

A nemzeti repertórium körül kialakult válság 2002-ben egy új adatbázis megszületéséhez vezetett. Gyakorló könyvtárosok kezdeményezésére jött létre a *MATARKA*, a *Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa*. A Miskolci Egyetem, Könyvtár, Levéltár, Múzeum által fejlesztett és működtetett, Magyarországon és határainkon túl megjelenő magyar vonatkozású (hungarika elv!) tudományos és szakmai folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshetőségét és böngészését lehetővé tevő adatbázis bárki számára szabadon elérhető. Az adatbázis készítése szép példája a szakmai elhivatottságnak, ugyanis több mint 50 könyvtár és 30-nál több szerkesztőség munkatársai, illetve 8 magánszemély építi önkéntes munkában.

A „borítótól borítóig feldolgozás” elvét folytatva következetesen feltár minden írást, még a híreket (pl. gyász hír, avatások, események stb.) is, melyek ugyan nem tudományos értékűek, de a történeti kutatások szempontjából fontosak lehetnek, egy személy vagy egyházközség történetének kutatásához forrásértékkel bírhatnak. Bizonyítékként álljon itt egy számszerű adat: az *Athanasiana* HUMANUS-ban feldolgozott 138 cikkével szemben, a *MATARKA* 1591-et ír le. A feldolgozás ugyan nem szabványos bibliográfiai leírás, és nem történik tárgyszavazás sem, de a kiadványok tartalomjegyzékeinek gyors adatbázisba vitele naprakész, jól működő, hatalmas rekordszámú rendszert eredményez, ráadásul a bibliográfiai adatok harmadától tovább lehet jutni a cikkek teljes szövegéhez is, ha azok egyébként szabadon elérhetők az interneten.

A ma már több mint 1800 folyóirat 2,5 milliónál is több cikkét tartalmazó adatbázisban 61 egyházi folyóiraatra bukkanhatunk.⁴ Közülük számosan

3 <http://humanus.bibl.u-szeged.hu/human/cikk-mokka> [letöltés: 2018. 06. 10.]

4 www.matarka.hu [letöltés: 2018. 06. 10.]

csak ebben az adatbázisban fordulnak elő; pl. Evangélikus Teológia, Folia Selecta, Katolikus Pedagógia, Magyar Egyházzene stb. Persze hasonló elmondható a HUMANUS-ról is, mely egyedüli feldolgozója pl. a Collegium Doctorumnak, Domonkos Szemlének, EKE-Hírlevélnek, Magyar Egyháztörténeti Évkönyvnek, Ökumenének stb. Tudni kell azonban, hogy folyamatosan épülő rendszerekről van szó, a feldolgozott lapok száma állandóan változik. Amióta létrejött az *EHM (EPA-HUMANUS-MATARKA)* közös keresőfelület⁵, nincs is igazán jelentősége, hogy melyik adatbázis mely periodika adatbevételét végzi, ugyanis a használók közös keresőfelületen több adatbázis rekordjaiból leválogatott találatokat kapnak eredményként. (1. táblázat) Ennek illusztrálására néhány, főiskolánkhoz köthető szerző nevére rákeresve az alábbi találatokat kaphatjuk eredményként:

	HUMANUS rekord	MATARKA rekord	EHM rekord
szerző	45	78	107
szerző	43	60	100
szerző	20	73	93
szerző	48	41	89
szerző	32	56	87

1. táblázat: Találatok szerzői keresésre (A neveket számok helyettesítik.)

Összehasonlítva a ma is épülő két nagy adatbázist elmondhatjuk, hogy frissesség és teljesség tekintetében a MATARKA erősebb.

2.4. UNITAS

Az UNITAS az egyházi könyvtárak közös katalógusa, mely felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül, kisebb és nagyobb teológiai könyvtárak feldolgozott állományát teszi kereshetővé közös felületen. Amennyiben a könyvtár katalógusában analitikus feltárást is végez – mint könyvtárunk is –, úgy ezek a részdokumentumok kereshetők ebben a közös adatbázisban. Az innen nyert részdokumentum találatok azonban semmi esetre sem tekinthetők egyházi repertóriumnak, nem tükrözik teljességgel a vallási cikkeirodalmat.

⁵ elérése: a MATARKA oldaláról, vagy <http://ehm.ek.szte.hu/ehm?p=0>

Tisztában kell lenni azzal is, hogy a katalógus nem bibliográfia, az egy-egy könyvtár állományáról ad képet, míg a bibliográfia egy szak- vagy földrajzi terület valamennyi dokumentumáról. Ez utóbbi készítésével szemben megkövetelt szempontokat – a hézagmentesség és ezáltal teljesség, naprakészség, tehát az adatfelvitel gyorsan kövesse a megjelenést, pontosság, tehát autopszia alapján történjen a leírás, és a feldolgozás során ne legyenek párhuzamosságok – jelen adatbázis nem is vállalta fel.

2.5. A görögkatolikus publikációk feldolgozottsága

Érezve a vallási analitika hiányát munkatársaink évekkel ezelőtt hozzákezdtek a könyvtárunkba járó periodikák és gyűjteményes művek katalógusunkba történő feldolgozásához. Ez azonban nem oldja meg az alapproblémát, vagyis továbbra sincs teljes vallási részdokumentum feltárás. Ráadásul a katalógusunkat használók sokszor panaszkodnak az irreálisan nagy, keresésük szempontjából irreleváns találathalmazra. A feldolgozás során sok párhuzamosság történik, mert a katalógusunkba bekerülő cikkeket feldolgozzuk más központi adatbázisban is. Ugyanakkor nem tudunk felvenni olyan írásokat, melyek ugyan tartalmuknál fogva kötődnek az egyházhoz vagy szerzőinkhez, de nem kerülnek be állományunkba, mert nincs tudomásunk megjelenésükről.

Látható tehát, hogy a katalógusunk mellett szükség van vallási bibliográfiára is. Ennek nyomós oka a publikációk szóródása a határterületi- és különböző felekezeti kiadványok között. Számos olyan interdiszciplináris téma létezik, amelynek különböző aspektusa más-más szakfolyóirat profiljába tartozik; gondoljunk csak a görögkatolikus néprajzra, egyházművészetre, amelyeknek cikkanyaga szóródik a néprajzi (pl. *Ethnographia*), művészeti (pl. *Művészettörténeti Értesítő*) és vallási lapok között. Vannak olyan az orvoslás és teológia határán mozgó témák, mint az abortusz vagy thanatológia, melyek irodalma megjelenhet orvosi (*Magyar Bioetikai Szemle, Kharón*), pszichológiai (*Pszichológiai Szemle*), etikai (*Vigília*), de akár demográfiai (*Demográfia*) folyóiratban is. Előfordul az is, hogy ugyanattól a katolikus szerzőtől egyaránt jelenik meg írás az *Új Emberben*, az *Evangelikus Életben* és a *Reformátusok Lapjában*.

Intenzív szakmai munka kezdődött ezért könyvtáros berkekben, hogy megvalósítsuk a teljes nemzeti vallási részdokumentum feltárást egy már meglévő adatbázisban. Ebbe a munkába könyvtárunk mint egyetlen gö-

rögkatolikus könyvtár részt vesz. – Górcső alá vettük ezért a két nagy országos adatbázist, hogy megállapítsuk melyik felel meg jobban céljainknak. A saját lapjainkra rákeresve a feldolgozott rekordok számát tekintve az alábbi eredményt kaptuk.

cím	HUMANUS rekord	MATARKA rekord
Athanasiana	138	1591
Folia Athnasiana	15	201
Eastern Canon Law	0	24
Eastern Theological Journal	36	38

2. táblázat:

A SZAGKHF folyóiratainak előfordulása országos adatbázisokban

Mérlegelve a két nagy adatbázis előnyeit és hátrányait döntést hoztunk, hogy valamennyi kurrens és retrospektív görögkatolikus periodikát a MATARKA adatbázisba dolgozzuk fel, és a használóink figyelmét felhívjuk arra, hogy ezt, illetve közös keresőjét az EHM-et használva teljesebb, relevánsabb találatokat kapnak kereséseikre, hiszen így rátalálnak a „szóródás” következtében más szakterület vagy más felekezet orgánumban napvilágot látott írásokra is.

A kurrens lapok esetében már évek óta folyamatosan végezzük a feltárást. 2017 végén hozzákezdünk a retrospektív lapok cikkeinek leírásához is. Ehhez a könyvtár állományába bekerülő nyomtatott vagy digitalizált, és esetlegesen más könyvtártól vagy magán személytől beszerzett példányokat használunk fel. Minden leírás autopszia alapján történik.

Eddig a *Görögkatolikus Népiskola* és *Keleti Egyház* néhány számát sikerült bevinni az adatbázisba, de tervünk szerint ez év végéig feldolgozzuk valamennyi rendelkezésünkre álló retrospektív dokumentumot, létrehozva ezzel tulajdonképpen egy teljes görögkatolikus repertóriumot. Külön erénye az adatbázisnak, hogy a feldolgozott folyóiratoktól link mutat a *Byzantinohungarica*-n (<http://www.byzantinohungarica.com/index.php/gorogkatolikus-sajtotermek>) lévő digitalizált lapokhoz, így rögtön olvasható a megtalált írás is.

2.6. A jövőről

Ahogy könyvtárunk felvállalta a régi és új görögkatolikus lapok teljességgel történő feldolgozását, úgy egyre több, különböző felekezeti könyvtárakban dolgozó kolléga végez hasonló munkát. Így együttműködve reménykedhetünk abban, hogy belátható időn belül megvalósulhat az egyházi folyóiratok és gyűjteményes művek analitikus feldolgozása (repertóriuma), mely részét képezheti a humán terület nemzeti bibliográfiájának.

Ennek eredményét pedig elsősorban az olvasók élvezhetik majd, különösen ha majd a közeljövőben megvalósul az *Országos Könyvtári Platform*, mely egy olyan könyvtári rendszer kíván lenni, ami jobban megfelelve a felhasználói kívánalmaknak országos rendszerre integrálja a fentebb bemutatott és ma külön létező szolgáltatásokat. Így megvalósulhat az az álom, hogy a felhasználók közös felületen tudnak keresni számtalan, ma külön létező adatbázisban, és egy kattintással hozzájuthatnak a digitális tartalmakhoz is.

Mária Terézia és a szerb ortodox egyház

A szerbek, akik a törökök elől a Monarchia területére vándoroltak – éppúgy, mint a bizánci birodalom más népessége (görögök) –, ortodox, vagyis pravoszláv vallásúak, akik a hitvallás sok lényeges pontjában megegyeznek a római katolikusokkal, ám nem fogadják el a római pápa kizárólagos fennhatóságát az összes keresztény fölött.

A Monarchiának jól jött a szerbek bevándorlása, mert azok készek voltak megvédeni a császárt a törökkel szemben. Akiktől azonban a császár valójában tartott, a magyar nemesek voltak, akik hajlamosak voltak a császár ellen szövetkezni, összeesküdni a törökökkel, netán a francia királlyal. Katonai érdemeikért a szerbek éppúgy, mint mások, akik ilyen kötelezettséget vállaltak, nemességet és birtokot kaptak.

A szerb ortodoxok jelentős tömege 1690-ben érkezett III. Arsenije Čarnojević „pátriárka”, valójában érsek vezetésével. Letelepedésükről tanúskodik a számos szerb („rácz” – Raška tartomány után) ortodox templom Magyarországon, mindenekelőtt pedig maga Szentendre.

A szerbek jövetelének és Čarnojević pátriárkának tárgyi emlékei is maradtak ránk (illetve voltak): így a bocsári (Bánát) szerb ortodox templom „Általános mineája” (Menologion), Moszkva, 1696 – amely első oldalainak szélén az ő beírása olvasható 1693-ból, valamint a romániai Nadfalú (Nadfala) Nagyboldogasszony templom antimenzionja (az a kendő, amit az oltárra terítenek az áldozati adományok elhelyezésére), 1691-ből, Arsenije Čarnojević idejéből. Ezt átadták a temesvári szerb vikariátusnak. Ott azonban nincs nyoma.

A szerbek jelentős privilégiumokat kaptak 1691-ben I. Lipót császártól, aki később még két levélben megerősítette a privilégiumokat. Ugyanezt tették utódai: I. József (1706), VI. Károly (1713) és végül Mária Terézia (1743).

A privilégium-levél arról szól, hogy a szerbek továbbra is megtarthatják a szerb ortodox egyház és a régi naptár szokásait, és hogy sem polgári, sem egyházi rendek (értsd: katolikus részről) nem zavarhatják őket ebben. Szabadon és önmaguk közt állíthatják föl pátriárkájukat, akit a szerb egyházi és világi

rendek önmaguk közül választhatnak. Az említett érsek szabadon rendelkezhet minden ortodox templommal, szentelhet püspököket, a monostorokban helyezgetheti a szerzeteseket (kaludereket), a szükségnek megfelelően templomokat építhet, és szerb papokat helyezhet az egyes helységekre. Egyszóval, hogy mint eddig is a (szerb) ortodox egyház élén álljon, és saját egyházi hatalmánál fogva intézkedési joga legyen.

Mivel a katolikusok semmi áron nem akarták tudomásul venni ezeket a privilégiumokat, annak érdekében, hogy a helyi magyar hatóságokkal szemben bebiztosítsák magukat, a szerbek azzal a kérelemmel fordultak a császárhoz, hogy a magyar udvari kancellária útján erősítse meg a kiváltságokról szóló diplomát. A császár eleget tett a kérésnek. Ám nem sokkal ezután az „és a jövőben is így lesz” szavakat azzal a megjegyzéssel pótolták, hogy a privilégiumok „addig és olyan mértékben lesznek érvényesek ameddig a szerbek egyenként és együttvéve hűségesek lesznek, és alárendelik nekünk magukat”.

A szerbek hűségéről és engedelmességéről pedig – jegyzi meg a modern szerző nem kis keserűséggel – gyakran a római katolikus egyházi előjárók véleménye volt a mérvadó. Ezek között első helyen állt Kollonich Lipót esztergomi érsek, prímás, bíboros (1695–1707) a császár személyes tanácsosa, aki mindvégig Bécsben élt, s akinek a nevéhez ez a jelszó fűződik: *„Hungariam faciam primum captivam, deinde mendicam, deinde catholicam!”* (Magyarországot előbb foglyul ejtem, majd koldussá teszem, majd katolikká). Kollonich ezt nem csak hangoztatta, hanem minden erővel igyekezett megvalósítani. Így az ő nevéhez fűződik a magyarországi protestáns lelkész gályarabok szomorú története. Ami azonban az ortodoxokat inkább zavarja, az a kárpátaljai és romániai ortodox papok katolizálása, akik családjukkal együtt ugyanazt a státust nyerhették el, mint a (római) katolikus papok. Kollonich követelte az ortodoxok egyesülését a Katolikus Egyházzal. Egy kirohanásában Arsenije Čarnojevićot „ördögfiókának” (diaboli filius) nevezte. Egy alkalommal így nyilatkozott az Udvarnak a szerbekről: „Ez a szakadár népesség a pátriárkát úgy tekinti mint királyát, alattvalói úgy rajzanak körülötte, mint a méhek a királynő körül”. Kollonich különösen a katolikus püspöki székhelyeken élő szerb ortodox lakosságra irányította figyelmét. Az udvarnál szeretett volna érvényt szerezni álláspontjának, miszerint az országban nincs helye két vallásnak, és a pátriárka joghatóságát Szentendrére és környékére kell leszűkíteni. Az udvar nem tudott eleget tenni ennek a követelésének, mert tekintettel kellett lennie a szerb hadiérdemekre. Ahol azonban tehette, csökkentette a privilégiumokat.

A privilégiumot tartalmazó levél Mária Terézia-féle változatának szerb fordítását Hristofor Žefarović rézmetsző készítette el 1743-as dátummal.

Ha az elmondottakat szem előtt tartjuk, talán jobban meg fogjuk érteni Mária Terézia viszonyulását a szerb ortodox egyházhoz, és ugyanennek viszonyulását a bécsi katolikus udvarhoz és a katolikusokhoz általában. (Különösen, ha ehhez hozzávesszük a szerb ortodox patriarhátus kényszerű megszüntetését 1766-ban).

Mint láttuk, Mária Terézia, mint apostoli „király” és mint abszolutista uralkodó, kompetensnek tartotta magát egyházi kérdések szabályzásában. Így 1754-ben XIV. Benedek és XIV. Kelemen pápa „jóváhagyásával” megszüntetett 20 katolikus ünnepet. A „nép” ellenállását szigorú eljárással megtörte.

Amikor ebben az összefüggésben „ünnepről” van szó, tisztában kell lennünk azzal, hogy az nemcsak az egyház liturgikus „magánügye” volt, hogy milyen liturgikus szöveget kell olvasni, énekelni, hogyan kell a misét, zsolozsmát, más egyházi funkciót végezni az adott napon, hanem egyben szigorú munkaszünetet is jelentett. Nem csak az ószövetségi törvény betartására emlékezve, hanem hogy a hívők, a lakosság eljuthasson a kötelező misére, amelyet csak déli 12 óráig volt szabad celebrálni. Ez nemcsak a korunkban a vasárnapon túl már a minimumok minimumjára csökkentett parancsolt ünnepekre vonatkozott, hanem az ünnepek másnapjára is: karácsony másnapja, húsvéthétfő, pünkösdhétfő stb. (az ún. „kékbetűs”, vagyis „tanácsolt” ünnepekre).

Mint minden abszolutista hatalomnak, egyeduralkodónak és egyeduralkodónak, így Mária Teréziának is gondot okozott a kérdés: mikor fog a nép dolgozni? – Az uralkodóház szentjeinek kultuszából, az Árpád-házi szentek tiszteletéből és a maga által bevezetett és a monarchia egységességét célzó szentek ünnepéből, mint Nepomuki Szent Jánosé, nem csinált kérdést.

A szentek tisztelete összefüggött azoknak a csodáknak elbeszélésével, amelyeket életükben műveltek, vagy amelyek haláluk után közbenjárásukra történtek, (nem feltétlen hiteles) ereklyéik tiszteletével, a nekik szentelt kegyhelyekre vezetett zarándoklatokkal. Mindezek egyre inkább idegenül hatottak Mária Terézia számára, aminek okát nem szükséges feltétlen abban keresni, hogy anyja eredetileg lutheránus volt, hogy udvari papjai és orvosa „janzenisták” voltak (amiről egyébként nem lehet egész pontosan tudni, hogy mit jelent). A „felvilágosodás”, amely a vallásban is a népnevelés eszközét látta, a küzdelem a vallásos gyakorlatok terén történt visszaélések ellen, az abszo-

lutista uralkodó eszméje meghatározóbb szerepet játszott abban, hogy Mária Terézia egyházi, vallási kérdésekben is érvényesíteni törekedett akaratát.

Ha ez vonatkozott a katolikus egyházra, nem várhatunk külön eljárást a szerb ortodox egyházzal kapcsolatban sem.

Mindennek természetesen megvoltak a maga előzményei. Tudni kell például, hogy a XVIII. század első felében a szerb ortodox egyháznak a Monarchia területén százhetven (170) ünnepe volt. Ezek között nagy volt az orosz szentek száma.

A szerb ortodox szentek tiszteletét nagymértékben előmozdította Hristofor Žefarović és Tomas Mesmer 1741-ben Bécsben kiadott ún. *Stematografi-ája*. Ez rézmetszetek gyűjteménye, amelyek többek között a szerb szenteket ábrázolják, központban Szent Szávával. A szerb uralkodóház szentjei mint XVIII. századi uralkodók jelennek meg. Ez hízelgett Mária Teréziának egészen addig, amíg Žefarović szentjei nem kezdtek Nagy Péter cárra hasonlítani, barátja Zakarije Orfelin pedig nem készített olyan metszeteket, amelyek egyenesen dicsőítik az orosz uralkodókat. Ez elegendő ok volt arra, hogy a bécsi udvar újból elgondolkodjon az orosz hatás visszaszorításának módján.

A szerb ortodox szentek tiszteletét nagymértékben mozdította elő – és annak úgymond szilárd keretet adott – az összes szerb szent uralkodót dicsőítő himnuszok gyűjteménye, amely Rakovac monostorban készült 1714-ben. Ez az ún. „Srbļak”, amelyet 1765-ben Sinesije (Szineszeosz) Živanović aradi szerb ortodox püspök rendezett sajtó alá.

Ez a két kiadvány döntően meghatározta nemcsak a szerb ortodox szentek ikonográfiáját és kultuszát a XVIII. században, hanem a korabeli szerb ortodox ikonográfiát és kultuszt általában.

Gróf Koler császári komisszárius révén, aki az ünnepek csökkentésének és más Mária Terézia-féle reformok kezdeményezője és végrehajtója volt az ortodox szerbek között, azt az utasítást adta, hogy az egyházi és népi színóduson 1769-ben Karlócán (Sremski Karlovci) az ortodox püspökökkel egyetértve minél több ünnepet megszüntessenek. A papság ellenállásától függetlenül Jovan Georgijević metropolita elfogadta a bécsi udvar rendeletét, megszüntetett 56 ünnepet, amelyek közül 27 orosz szent ünnepe volt, akinek neve szerepelt az oroszországi kiadású „minej” (menologion) – a szentek napjai hónapok szerint – liturgikus könyvben. Ennek az első csökkentésnek nem esett áldozatául egyetlen szerb szent sem, akinek a neve a Srbļakban megtalálható volt.

A metropolita kezdeményezésére az új naptárral egyidejűleg megjelent egy imakönyv a szerb szentek tiszteletére.

Az ünnepek csökkentésére (amely egyetlen szerb szentet nem törölt el) Vasilije Božičković, horvátországi egyesült görög (görögkatolikus) apostoli vikárius reagált, kiemelve polémiáiban, hogy a szerb szentek nagyjából a szerb uralkodóház tagjai, és tiszteletük ellenkezik a bécsi udvar legitimitásával, Mária Terézia reform-eszméivel és centralista, abszolutista „programjával”.

1773-ban (ez a jezsuiták feloszlatásának éve is) az Egyesült Görög (Görögkatolikus) Egyház horvátországi, magyarországi és erdélyi püspökei szinódust tartottak Bécsben, amelyen elhatározták, hogy mindössze 16 ünnepet iktatnak be a naptárba. A szinódus befejeztével benyújtották a követelést, hogy az ortodox naptárat alkalmazzák a katolikushoz, amely 37 ünnepet számlált és az egyesült göröghöz az ő 16 ünnepével.

Mária Terézia tetszéssel fogadta a görögkatolikusok álláspontját. Ennek jele, hogy a bécsi görögkatolikus Szent Borbála-templomot (ami előzőleg a jezsuitáké volt) magánpénztárából szerelte föl. Ennek a fölszerelésnek kiemelkedő példánya az ezüstveretes, vörös bársonykötésű „oltárevangélium” Mária Terézia monogramjával, porcelán képekkel. A könyvet 1780-ban nyomtatták Počajevben (Pocsajev), Ukrajnában Mária Terézia életének utolsó évében. Az uralkodónő még nagyvonalúbbnak bizonyult a bácsk keresztúri (Ruski Krsstur) görögkatolikus templom építésekor. A templom titulusa: Szent Miklós ereklyéinek átvitele (május 5.). Mária Terézia különös támogatásával épült 1772 és 1784 között. Tehát a munkálatok már a császárné halála után fejeződtek be. A berendezés későbbi. A császári kincstár 4.000 forinttal támogatta a templom építését. Az ikonosztáziót a bajai szerb pravoszláv templom festője, Arsenije Marković készítette el 1791-re 2.300 forintért.

1774-ben Koler az ünnepek további csökkentését követelte. A görög naptár példájára el kellett készíteni a lehetséges legnagyobb redukció tervét. A szinódusnak átnyújtottak egy követelményt, melynek értelmében a 68 parancsolt ünnepből meg kellett szüntetni 27-et, és hogy a 10 nemzeti szent helyett egyedül Szent Száva ünnepét kell megtartani, akit a szerb ortodox egyház védőszentjének neveztek a Habsburg Monarchiában. Következő évben a szinódus beleegyezett, hogy az ünnepek számát 39-re kell csökkenteni. 1776-ban megjelent az új naptár, amelyből a megszüntetett ünnepek mellett a szerb szenteket is törölték az egy Szent Száva kivételével. Az új naptár bevezetése és a reform végrehajtása néplázadáshoz vezetett. Jovanovity Vidák Vikentije metropolita panaszai, amelyeket Mária Teréziánál benyújtott, eredménytelenek maradtak. A nép elsősorban saját püspökei és metropolitái ellen lázadt, akiket árulással és a nép iránti hűtlenséggel vádolt. 1786-ban végül II. József

nem véve figyelembe a szerbség elégedetlenségét, elérte, hogy a szinódus az 52 parancsolt ünnepet 22-re csökkentette. Ezek főleg az apostolok és evangélisták ünnepei voltak.

A szentek tiszteletéhez elválaszthatatlanul hozzátartozik ereklyéik tisztelete. Ez lehet valamely épségben maradt testrész, csontdarab vagy a szent valamely használati tárgya. Ezeknek az ereklyéknek, „maradványoknak” („reliquiae”) nem egyszer csodatévő, gyógyító erőt tulajdonítottak. Kezdetben ebben a hívek nem kételkedtek. Hadi sikerek hiányában a keresztes vitézek nagy mennyiségben importálták az ereklyéket Európába, egyúttal ezzel demonstrálva, mit mentettek meg a muszlimoktól, mit kellett a Szentföldön védelmükbe venni. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a középkori ember épp olyan, „vizuális típus” volt, mint korunk embere, nem szabad csodálkoznunk, hogy az ereklyék tisztelete olykor a jó ízlés minden határát átlépte, és alig elképzelhető mértéket öltött. 1517. október 31-én ünnepelte a wittenbergi vártemplom búcsújának november 1-je, Mindenszentek ünnepének előestéjét. Ezt az alkalmat kihasználta a választófejedelem, és kiállította gazdag ereklyegyűjteményét. Ugyanakkor forgalmazták a pápai búcsúleveleket a római Szent Péter bazilika építésére. Luther Márton, Ágoston-rendi szerzetes, a fiatal wittenbergi egyetem magisztere, disputációt hirdetett, többek között a búcsúk elnyeréséről. A disputáció tételeit az auditorium maximum-ként szolgáló vártemplom kapujára szögezte ki. Ez volt a hirdetőtábla. Luther tanítását, amely tagadja a szentek és ereklyéik tiszteletét a katolikus egyház – mint eretnokséget – elítélte. Luther mocskolódását a szentek és ereklyéik tiszteletével szemben a sátán művének minősítette. Magukat a katolikus hívőket csak hatalmi szóval lehetett eltántorítani a szentek és ereklyéik tiszteletétől és az egyház tanításától egyáltalán, a „cuius regio, eius religio” elv alapján (az alattvalók a fejedelem, felsőbbbség vallását követik).

A bizánci kereszténység és következképp a szerb ortodox egyház a katolikus egyházhoz hasonlóan ismeri a szentek és ereklyék tiszteletét.

A szerb ortodox egyház esetében ez a Monarchia területén 1690-től az Arsenije Čarnojević péci (ipeki) pátriárka által vezetett szerb bevándorlásnak köszönhetően kapott szárnyra elsősorban a fruskagorai monostorokban, ahol feltehetőleg már előzőleg is létezett kereszténység.

A törökök elől menekülőben az ősi, lerombolt templomokból magukkal hozták a szerb szentek – elsősorban az uralkodóház tagjainak – ereklyéit és tiszteletét. Ez adott életet elsősorban a fruskagorai szerb ortodox monostoroknak, mint kegyhelyeknek és zarándoklatok célpontjának.

Jovan Georgijević metropolita rendeletére 1711-ben leltárat készítettek, amelyből megtudhatjuk, hogy a fruskagorai monostorokban őrzik Car Lazar, Car Uros, a Nemanya-család, a Brankovics-család tagjainak ereklyéit, valamint Stevan Štiljanskiét, amely a XVI. században került a sisatováci monostorba. Itt őrizték Arzén, szerb érsek ereklyéit, Teodor Tironét egy szálkával Krisztus keresztyéből, Knez Lazar testét, Kviriniusz ereklyéjét, Keresztelő Szent János egyik ujját, Szent Eutimiusz, szárdeszi püspök, Szent Merkuriusz testéből, Pantalejmon, Prokopiusz maradványaiból, Kijevi szent Péter metropolita egyik ujját, Szent Borbála, nagyvértanú ereklyéiből, Szent György egyik ujját, zetai Szent János ereklyéiből és Szent Tekla talpát. Fölszentelt személyek és hívők egyenlő tisztelettel illették ezeket az ereklyéket, amelyek hitelességét nem bizonyította feltétlen a szükséges egyházi okmány.

A „felvilágosodás” és a „racionalista” (észelvű) gondolkodás kritikusan viszonyult mindehhez. Különösen kíméletlen volt a Szent Kereszt-ereklyéket illetően, amelyek számlájára ízetlen tréfák is születtek: annyi van belőlük, hogy abból egy hajóhadat fel lehetne építeni, a világon nincs annyi erdő, hogy ennyi ereklyét lehetett volna belőlük készíteni. – Az is kérdés, hogyan hozhatnak gyógyulást orvosi beavatkozás és szakszerű ápolás helyett. Az ereklyék vonzóvá tették a templomokat, kolostorokat, monostorokat, azok kegyhelyekké lettek, és éppúgy, mint a gyógyforrások a zarándokok, búcsújárók sokaságát vonzották, Mária Terézia pedig – mint tudjuk – a búcsújáróhelyek és zarándoklatok csökkentésén fáradozott.

A „nép” ellenérzéssel fogadta Bécsből ezeket a rendelkezéseket és intézkedéseket, mert sértették mind vallási, mind nemzeti önérzetét. Megingott bizalma egyházi vezetőiben, mivel azokban a bécsi udvar kiszolgálóit vélte felismerni, nem is egészen alaptalanul. Az egyházi vezetőket más szempontok vezérelték: a felvilágosult kultúrvilággal való kapcsolat, az ahhoz való közeledés, aminek nem feltétlenül kedvezett a szűk, bizánci keretekhez való ragaszkodás. A felvilágosodás eszméi nyugatról jöttek, nyilván ahhoz volt érdemes közeledni, arra felé kellett irányítani a figyelmet.

A szerb felvilágosodás kiemelkedő alakja, Dositej Obradović (1740 körül – 1811) aki maga is megismerte Novo Hopovon a szerb ortodox szerzetesi életet, felvette a diakónusi rendet, később világlátott ember lett, növendék korában megismerkedett az ukrán-orosz lelkeségi irodalommal: Goljatovski és Kopinski prédikációival. Ugyanakkor olvasta Cesare Baronius (1538–1607) bíboros egyháztörténelmét. Ez a terjedelmes, ekleziológiai mű moszkvai kiadásban is létezett, amint ezt a temesvári Szent Miklós-templom könyvtára-

ban őrzött példány bizonyítja 1719-ből. Baronius egyháztörténelme, amely a szentek kultuszát is megalapozza, nem szolgálhatott követendő például, mivel a katolikus egyház és vallásosság nem nemzeti, hanem egyetemes jellegű, s következésképpen a szentek tisztelete is ennek felel meg.

Ettől függetlenül elég egyértelmű bizonyíték van arra, hogy a szerb ortodox egyházon belül némely körök egyetértettek Mária Terézia reformintézkedéseivel egyházi kérdésekben. Ezek közül a legismertebb Zaharije Orfelin (1726–1785, író, rézmetsző, nyomdász, hivatalnok) 1778-ban kelt Memorandum, amellyel valójában támogatja Mária Terézia 1770-ben és 1777-ben kiadott „Regulomentumát”, amely főleg az ünnepek csökkentése miatt elégedetlenséget váltott ki a nép körében. Orfelin ki akarja oktatni a címzetteket, mennyire igaza van az uralkodónőnek ebben a pontban, hiszen az ünnepek száma semmivel sem járul hozzá az emberek jobbá tételéhez. (Itt érezhető mennyire a felvilágosodás sekély felfogását követi, miszerint a vallás egyedüli célja a népnevelés lehet.) Orfelin szerint az ünnepek kérdése – és minden reformintézkedés – azért váltott ki reakciót a híveknél, mert a papság, az egyházi eljáróság szándékosan félrenevelte, és saját érdekből tudatlanságban tartotta a népet.

Ám Orfelin információi nemegyszer hiányosak és tévesek. Így Szent Péter bilincsei esetében nem tud, vagy úgy tesz, mint aki nem tud Szent Péter csodálatos szabadulásának történetéről az Apostolok Cselekedeteiben (Ap-Csel 12,6-19). Ennek „tárgyi” emléke a lánc, amelyről az ünnep: „Vasas Szent Péter” a nevét kapta. – Amikor a Boldogságos Szűz leplének ünnepével kapcsolatban azzal érvel, hogy régi hagyományokban nincsen nyoma, sem pedig a liturgikus könyvekben nem található nyoma, úgy ez Orfelin mindenároni szkepszisének az eredménye, mert az ünnep már a XIV. században ismerős volt. 1695-ben az orosz liturgikus könyvekben mint parancsolt ünnep megtalálható.

Úgy tűnik ebben az esetben, éppúgy, mint a Szeplőtelen fogantatás esetében, amely ukrán hatásra honosodott meg a szerb ortodox egyházban, inkább arról van szó, hogy kedvében akar járni a bécsi rendeletnek az orosz könyvek betiltásával kapcsolatban.

Viszont hálásak lehetünk Orfelinnek, aki elbeszéli, hogy (Arsenije) Radivojević újvidéki szerb ortodox püspök húsvéti időben körmenetben körülviszi a városon az Eucharisziát, amit a templomban még a katekumeneknek sem szabad szemlélni, amiért is a diakónus felszólítja őket, hogy távozzanak. Ez ismét egy Orfelin-féle féligazság.

Amit ő elmond, vonatkozhat a szerb ortodox liturgiára. Ám Orfelinnek hallania kellett volna a katolikus úrnapi körmenetről, hiszen még II. József is, aki a feltámadási körmenetet megszüntette, ha Bécsben volt Úrnapiján, az Oltáriszentség után, kezében égő fáklyával haladt a menetben. Nyilván arról van szó, hogy a jó szándékú szerb ortodox püspök, látván a katolikus úrnapi körmenetet, „túltette magát” a szerb ortodox liturgikus előírásokon.

Az egészből egy következtetés vonható le Ofelinre nézve: „Qui nimium probat – nihil probat” („Aki túl sokat bizonyít, semmit sem bizonyít”).

(Mivel a szerb ortodox monostorok státusa más volt, mint a római katolikus szerzetes rendházaké, amelyek olykor plébániai tevékenységeket is végeztek, különösen az egykori török hódoltság területén, ezért Mária Terézia azon reformintézkedése, mellyel a plébániákat elvette a szerzetesektől, a szerb ortodox egyházat nem érintette. A rendelkezésemre álló irodalomból mindössze a fruskagorai Jazak női monostor feloszlatásáról van értesülésem, 1773-ból).

A szerb ortodox egyházban használatos velencei és orosz-ukrán kiadású liturgikus könyvekre vonatkozó bécsi cenzura

Érzékenyen érintette a Magyarország területén élő szerb ortodox („pravoszláv”) egyházat, amikor Ausztria 1770-ben betiltotta az orosz könyvek behozatalát, és ezt a tilalmat a Velencében nyomtatott könyvekre is kiterjesztette. Elsősorban a liturgiában használatos könyvekről volt szó, amelyeket a szerb ortodox parókiák és monostorok a fentnevezett forrásokból „szereztek be.”

Ezeknek a könyveknek kiadási ideje sokkal korábbi, mint a szerbek letelepedése Magyarországon és templomaik felépítése. Ezért a legrégebbi könyvek, amelyek a XVI., esetleg a XVII. században jelentek meg, a dél-szerbiai monostorokból származnak, vagy személyes ajándékozás útján jutottak a bácskai, bánáti és szerémségi templomok, egyházközségek birtokába, hogy a liturgikus élet zavartalan legyen, mielőtt a tervszerű berendezése és felszerelése elindult volna. Arra is vannak példák, hogy kéziratos másolatokkal igyekeztek pótolni a nyomtatott liturgikus könyveket. A liturgikus könyvek állagára vonatkozó adatokat az alábbi kiadványokból merítem: Građa za proučavanje spomenika kulture vojvodine: 1976. VI–VII. Novi Sad, 1976. 246–284. Marijan Gucu. Anyag a vajdasági kulturális emlékek tanulmányozásához. 1976. VI–VII. Újvidék, 1976. 246–284. Marijan Gucu).

Nem vettem figyelembe azokat a tételeket, amelyek nem közlik az említett könyv kiadási helyét és évét, vagy pedig nagy általánosságban csak ennyit mondanak: „főleg oroszországi könyvek” és esetleg a megjelenés feltételezett évszázadát közlik. Esetenként figyelembe vettem a következő kiadványt: Vukica Popović, Srpski spomenici u Rumuniji. Subotica, 1996. (Romániai szerb emlékek. Szabadka, 1996).

A kiadványokat a következő szempontok szerint sorolom fel:

- a legkorábbi kiadási hely,
- a kiadvány címe, tárgya,
- a kiadvány „szerzője”.

Ennek alapján az alábbi áttekintést tudtam összeállítani: a legkorábbi és leggyakoribb kiadványok Velencében láttak napvilágot, ahol Božidar Vuković nyomdaja cirill betűkészlettel rendelkezett. Ezek pedig 1537-ben és 1538-ban jelentek meg:

Oktoih (petoglasni = „öthangú”): 5 ismert példány

Praznični Minej (Ünnepi menologion – a hónapok ünnepei szerint)

- Božidar Vukovićtól: 15 ismert példány
- Božidar Vukovićtól: Sobornik. 1538. 2 ismert példány
- Božidar Vukovićtól: Služebnik („szertartáskönyv”) 1538
- Božidar Vukovićtól: Böjti Triod, 1554
- Božidar Vukovićtól: Triod, 1560
- Jeronim Zagurovićtól: Služebnik, 1596/70
- Jeronim Zagurovićtól: Psalter (Zsoltároskönyv) 1570

Ezek szerint a bácskai, bánáti és szerémi szerb ortodox templomokban 27, Velencében, a XVI. században nyomtatott könyv volt 1976-ban a leltárakban található. Ezek természetesen időben megelőzték jelenlegi „lelőhelyük” felépítését, amiből az következik, hogy függetlenül attól, meg tudjuk-e határozni provenienciájukat, máshonnan kerültek a jelenlegi leltárba.

A következő jelentős tömb Oroszország illetve Ukrajna. Ezen belül: Moszkva, Kijev és Lvov:

Moszkva:

- Služebnik, 1646
- Oltárevangélium, 1663
- Oktoih, 1683
- Egyetemes (általános) Menologion, 1696

- Oltárevangélium, 1697
- Trebnik, 1698
- Oktoih, 1699

Besede Jovana Zlatoustog (Hryszosztomosz Szent János beszédei: Benne Dositelj Obradović bejegyzése 1759-ből. Novo Hopovó-i monostor), 1709

- Oltárevangélium, 1717
- Prologion február hónapra, 1718
- Dejanja Cerkovnaja (Templomi teendők), 1719
- Posni (böjti) triod, 1731
- Oltárevangélium, 1734
- Oktoih
- Oltárevangélium, 1753, 2 példány
- Oltárevangélium, 1757
- Minej augusztus hónapra 1758
- Srbljak, 1765
- Biblia, 1784

Kijev:

- Oktoih, 1628
- Nyolchangú kánon (Kijevi Barlang-Lavra), 1697
- Akatisztosz Kijevi Barlang-Lavra), 1733

Lvov:

- Učiteljno Jevandjelje („Oktató evangélium”), 1619
- Oktoih, 1639
- Oktoih, 1644
- Pentikostar, 1669
- Böjti triod, 1664
- Oltárevangélium, 1670
- Oltárevangélium, 1690: 5 példány
- Oktoih, 1715

A XVII. századi moszkvai könyvek száma: 7 – a XVIII. századiaké: 12.

A XVII. századi kijevi könyvek száma: 2 – a XVIII. századiaké: 1.

A XVII. századi lvovi könyvek száma: 11 – a XVIII. századiaké: 1.

Ezek szerint az oroszországi – ukrainai XVII–XVIII. századi liturgikus könyvek száma a bácskai, bánáti és szerémségi szerb ortodox templomokban az 1976. évi nyilvántartás szerint 38 példány. (Itt említhetjük meg a Szentpéterváron 1720-ban kiadott Teatron ili pozor istoričeski-t, ami nem liturgikus könyv, de Szerbcsernyén a szerb ortodox templomban állították ki).

Ezeket már az újonnan alapított parókiák rendelhették meg. Nyilván kiszorították a különböző szerbiai helyekről származó XVI. századi velencei kiadványokat. Mária Teréziának nyilván ez okozta a gondot, mivel tartott az orosz–ukrán hatástól és II. Nagy Katalin cárnő, a másik abszolutista uralkodóasszony befolyásától a szerbek között, különösen, mivel a „menologionok” előmozdították az orosz szentek tiszteletét, akik ünnepeit Mária Terézia az ország területén beszűntette. Ehhez hozzájárult az a körülmény is, hogy a liturgikus könyvekkel együtt megjelentek az orosz lelkeségi és oktató irodalom kiadványai (Gajatovski és Kopinski homíliái). Ez pedig kimondottan ellenkezett Mária Terézia egyeduralmának elvével az oktatás és nevelés terén. A tilalom kiterjedt Velencére is, mivel az ottani szerb (egyházi szláv) nyomdатеvékenység nem aludt ki teljesen.

Szólni kell még azokról a kiadványokról, amelyek az előzőekben nem szerepeltek, de korban nem maradnak le mögöttük. Feltehetőleg szintén valamelyik szerbiai monostorból származnak:

Pentikostar. Trgovište, 1649, 2 példány

Antologion. Dugo Polje, 1643, 2 példány

Külön figyelmet érdemel a két Romániában (Vallahia-Oláhország) nyomtatott könyv a rimnik-i nyomdából:

Ünnepi menologion. Idoš (bánáti Hegyes) 1705 és Kazanij (Beszédek) Szerb Csernye (Srpska Crnja), 1781. Szent Prokópiusz temploma. Mindkét helység a szerbiai oldalon helyezkedik el, a román határhoz egészen közel. Amikor a szerbek Čarnojević pátriárka vezetésével megérkeztek a Monarchia területére, a pátriárka azon kérelmét, hogy szerb „templomi szláv” nyelven liturgikus- és tankönyveket nyomtathasson, az udvar folyamatosan elutasította. Ezért a metropoliták a továbbiakban a rimniki nyomdához folyamodtak, amelynek megvolt a szükséges betűkészlete. Az ott nyomtatott könyvek a szomszédos Romániából nyilván legelőször Bánátban „terjedtek el”.

A romániai szerb ortodox egyházközösségek közül a következők birtokolnak Rimnikben nyomtatott könyveket:

Bezdin – monostor:
 Menologion, 1705
 Szabályok, 1761
 Grammatika, 1755
 Temesvár, Szent Miklós-templom:
 Menologion (szerb), 1761
 Keča (a román-szerb határon, a szerbcsernyei átjárónál, Szent György templom):
 Evangélium, 1746
 Srpski Sveti Petar (Szerb Szent Péter):
 „Srbjak”, 1762
 Monostori Sveti Đurađ (Szent György-monostor):
 Pravila Molebnja (Az imádkozás szabályai. 1761)
 Slovenska gramatika (Szláv nyelvtan) 2 könyv. 1755
 Stančevo: Antologion (szláv betűkkel, román nyelven) 1705

Természetesen a velencei és moszkvai kiadványok behozatalát nem lehetett teljesen megakadályozni. Egyes példányok még a XIX. század 2. felében is eljutottak Oroszországból, így egy veretes moszkvai evangélium 1715-ből a Romániában, a bánáti Fehér Templomtól (Bela Crkva) délkeletre fekvő Zlatica szerb templomában a következő bejegyzéssel: „Odesából hozták át a Nagyboldogasszony monostor számára, 1866. március 29-én”.

1787-ből pedig a čerevići (szerémségi) szerb ortodox templomban a velencei kiadású Szent Simeon és Szent Száva Kánonját tartják nyilván.

A továbbiakban Bécsben kellett nyomtatni a liturgikus, vallási és oktató könyveket. A már meglévő velencei és orosz kiadások túléltek a tilalmat, és továbbra is használatban voltak, nem egy esetben ma is használatban vannak. Az egyházi élet szívósabbnak bizonyult, mint a Van Swieten, Mária Terézia háziiorvosa által sugallott és végrehajtott cenzúra, amely elsősorban II. Nagy Katalin cárnőt és általában az orosz hatást volt hivatott visszaszorítani a szerb ortodox egyház körében.

A liturgikus könyvek között külön műfajt képviselnek az ún. „oltári” („prestolno-trón”) evangéliumok, amelyek különösen ünnepélyes kinézetűek: ezüstveret ékesíti fedőlapjukat és hátlapjukat, domború, csúsztató formában. A fedőlapot később emaílirozott képekkel ékesítették: a négy sarokban az evangélisták, közepén a feltámadt Krisztus képe. (De a sarkokban lehetnek jelenetek Krisztus szenvedéstörténetéből, mivel az evangéliumos köny-

vet nagypénteken a szentsírra helyezték el). Mind a moszkvai (1631), mind Mrkša crkvai (1562) kiadások nyomtatott szövege gazdagon díszített (egyik a kovilji-kaboldi monostor tulajdonában, a másik az újvidéki szerb ortodox püspökségen), egy ezüstveretes moszkvai (1689) kiadást a karlócai (Sremski Karlovci) metropólia őriz. Az ezüstveret későbbi. 1729-ben készült Bécsben. Nem hagyhatjuk említést nélkül a romániai Foeni (Fenj) szerb ortodox templomának 1745-ben, Athénben nyomtatott, ugyancsak ezüstveretes oltári evangéliumát. Informatív jelleggel meg kell jegyezni, hogy a nagyszombati nyomdát Kollonich Lipót szerelte föl cirill betűkkel az egyesült rutének könyveinek nyomtatására.

Források

Banjac, Jelena: *Manastir Kovilj*, Novi Sad, 2013.

Davidov, Dinko: *Sentandreja*, Novi Sad, 2011.

Gucu, Mirjana: *Popis zaštićenih spomenika kulture u SAPV, 1947–1973* (A vajdasági kultúremlékek jegyzéke 1947–1973): Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, 1976, 246.

Gyurik Melinda: *Minden könyv palack, benne üzenettel*, Híd, Újvidék, 2014. IX–X., 72.

Kostić, Miroslav: *Jakov Orfelin i njegovo doba*, Novi Sad, 2007.

Kulić, Branka: *Novosadske drvorezbarske radionice u 18. veku* (Újvidéki fa-szobrász műhelyek a 18. században), Novi Sad, 2007.

Kunkin Zsuzsanna: *Catalogus librorum saeculo sedecimo typis impressorum qui in Bibliotheca Subotica asservantur*, Szabadka, 1990.

Lanus, Georgius: *Narratio historica*, h. n., 1686.

Matić, Vojislav: *Die Kathedrale des heiligen Georg in Novi Sad*, Novi Sad, 2010.

Medaković, Dejan: *Barok kod Srba*, Zagreb, 1988.

Mikić, Olga (szerk.): *Manastir Bodani*, Novi Sad, 2007.

Popović, Vukica: *Srpski spomenici u Rumuniji*, Subotica, 1996.

Vujaklija, Ljubomir: *Iz inventara Sremskokarlovačke Saborne Crkve* (A karlócai székesegyház leltárából), Građa za proučavanje spomenika kulture Vojvodine, Novi Sad, 1976, 304.

Widlar, Kristin: *Maria Theresia und ihre Zeit*, (Kiállítási katalógus), Wien, 1980.

Könyvajánló

ALEXANDER SCHMEMANN: *Az Eucharisztia. Isten Országának szentsége*, Nyíregyháza, 2017, 328. old.

A szerző előszavából: „Ez a könyv, amelyet most az olvasó a kezében tart, nem a liturgikus teológia kézikönyve, nem is tudományos értekezés. Ritka szabadidőmben gyakori megszakításokkal írtam. S most az egyes fejezeteket egy könyvben egyesítve sem próbálok úgy tenni, mintha az Isteni Liturgia teljes vagy rendszeres magyarázatával szolgálnék. Ez a könyv inkább afféle elmélkedéssorozat az Eucharisziáról. Ezeknek az elmélkedéseknek forrása azonban nem a tudományos elemzés, hanem saját – legyen az bármilyen szerény és korlátozott – tapasztalatom. Több mint harminc éve papként, teológiai tanárként, lelkipásztorként és hitoktatóként szolgálok az Egyházat. Ez alatt a harminc év alatt sohasem szüntem meg az Eucharisziára és annak az Egyházban elfoglalt helyére gondolni.”

A kötet kapható a Szent Atanáz Könyv- és Kegytárgyboltban (Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.) vagy megrendelhető webáruházunkban: szentatanazbolt.hu.

(honlap)

PAPP ANDRÁS (szerk.): *150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek. Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017. 117 p. ISBN 978-615-00-1022-9

Az egész magyar görögkatolikusság számára öröm, hogy megemlékezés történt Papp Antal (1867–1945) püspökről, sőt, tudományos konferenciát szerveztek róla Miskolcon, születésének 150. évfordulója alkalmából. Különösen jelentős esemény volt ez, mert centenáriuma – az akkori ideológiai körülmények között – a hallgatás homályába merült. Pedig akkor a jelenlegi Magyarország területén a görögkatolikusság számára – a Miskolci Exarchátus mellett – csupán a Hajdúdorogi Egyházmegye létezett, amely azzal dicsekedhetett, hogy Papp Antal a szülöttje volt. Sőt, ugyanennek az egyházmegyének lett első apostoli kormányzója egy esztendőn keresztül 1912. június 8-tól 1913. június 23-ig.¹ Így jogos és méltó lett volna az akkori megemlékezés.

¹ Talán nincs eléggé a köztudatban, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye ténylegesen első megyéspüspökének – Miklósy Istvánnak (1857–1937) – a kinevezése és felszentelése hosszadal-

A 150. születésnapjára készített két jelentős eseményt foglalt magába: egy tudományos konferenciát és egy szép kiállítást. Az előbbire Miskolcon került sor, ahol Papp Antal püspök, címzetes érsek miskolci apostoli kormányzóként (1924–1945) töltötte hivatali idejének jelentős részét. Az utóbbit szülővárosában szervezték és rendezték a Nagykállói Helytörténeti Gyűjteményben.²

A konferenciakötet példás gyorsasággal napvilágot látott akkor, amikor még élénken él a megemlékezés gondolata. Köszönet illeti a könyv szerkesztőjét – aki egyben nyomtatásra is előkészítette azt – az elvégzett munkájáért. Ugyanis így – amint az előszóban ő maga megfogalmazza – „azok számára is elérhető lett a teljes anyag, akik nem lehettek jelen november 16-án” a tudományos konferencián. (Jelen sorok szerzője is készült elmenni, sőt, előadást is tervezett, ám hivatali teendői megakadályozták ebben.) Maga a kötet teljes kárpótlást nyújt, bár az előszó és a légkör varázsát nem hozza vissza. Ugyanis „az elhangzott előadások bővített változatát veheti kézbe a kedves olvasó”, s így „jobban el lehet mélyülni tartalmuk gazdagságában, mint első hallásra”.³

A könyv tizenegy előadás szerkesztett szövegét foglalja magába; néhány fontos illusztrációt, illetve fényképet is közöl. A tanulmányok két nagy csoportra oszthatók: egyik részük Papp Antal életének munkácsi, másik részük miskolci részével, a hozzájuk köthető egyházi, politikai és egyházpolitikai eseményeivel, tényeivel foglalkozik.

Ám ezeket megelőzi *Papp András*: „Papp Antal c. küzikei érsek, munkácsi püspök, miskolci apostoli kormányzó (Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24.” című tanulmánya, amely az ünnepelt személy teljes életrajzát tartalmazza. A rövid bevezető után felvázolja életútját a munkácsi püspöki székhelyig. Bemutatja azokat a nehézségeket is, amelyek az adott időben Kárpátalja helyzetét sújtották politikailag és egyháziilag. A következő részben már a miskolci hivatali idővel foglalkozik a szerző. Itt is, mint az előző fejezetben, hosszan idézi a püspöki körleveleket, illetve a korabeli sajtót, megkönnyítve ezzel az olvasó tájékozódását. Egy külön rész foglalkozik a Miskolci Apostoli Kormányzósággal, illetve az érseknek benne való tevékenységével, s végül a püspöki jelmondat értelmezésével és életének összefoglalásával zárul a tanulmány. – Méltó megemlékezés Papp Antalról, mely további ösztönzést

mas folyamat volt. I. Ferenc József apostoli király mint kegyúr 1913. április 21-én nevezte ki püspökké, X. (Szent) Piusz pápa pedig csak 1913. június 23-án fogadta el és erősítette meg a kinevezést, s a következő naptól vette át Papp Antaltól az új egyházmegye kormányzását, bár a szentelése október 5-én történt.

2 Lásd: <https://www.magyarokurir.hu/hazai/150-eve-szuletett-papp-antal-gorogkatolikus-ersek>

3 Előszó, a kötet 5. lapján.

ad arra, hogy életének legelső szakaszával is elmélyültebben foglalkozzon valaki, aki aztán publikálja is azt.

A következő tanulmány *Marosi István*: „A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye Papp Antal püspöki kinevezésének idejében”. A szerző azt a tizenkét esztendőt tekinti át, amit Papp Antal a munkácsi püspöki székhelyen töltött. Azokat az állapotokat törekszik bemutatni, amelyek az első világháborút közvetlenül megelőző években terhelték az egyházmegyét és joghatósági területét, illetve magát a püspökség idejét. Külön értéke a munkának, hogy a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Beregszászi Osztályában őrzött iratanyagot is bőségesen idézi. Bemutatja, hogy Firczák Gyula örökségeként nagy reményekkel indult püspöki életpálya milyen nehézségekbe ütközött: a kárpátaljai skizmapert és következményeit, a bizalmatlanságot a társadalom részéről, a betű- és naptárreform következtében előállt nehézségeket. Ki-egyensúlyozott összefoglalás zárja az írást: Papp Antal 21 évig volt elődjének a munkatársa, így ismerhette nemcsak az egyházmegyét, hanem annak helyzetét is, továbbá, hogy 31. püspökként a felmerülő problémákat is, amelyekkel az adott korban szembe kellett néznie.

Suslik Ádám: „A Munkácsi Egyházmegye és Papp Antal az első világháború időszakában” című tanulmánya szervesen illeszkedik az előzőhöz. Tárgyalja a skizmapert, illetve a görög katolikus papság elleni bizalmatlanságot Kárpátalján, illetve a háborús nehézségeket, amelyek az egyházmegyét és annak kormányzását megterhelték. Összefoglalásként leírja, hogy „a háború négy és fél éve alatt a püspököknek számos gazdasági és politikai nehézséggel kellett megbirkóznia, de személyét leginkább papjainak meghurcolása keserítette el”. Mindezek mellett igazolja, hogy a püspök és az egyházmegye szerepvállalása a háborús konjunktúrában erőn és átlagon felüli volt.

Szakál Imre: „Papp Antal és a viszontagságos 1918-as esztendő” című előadásának címe önmagáért beszél. Egy esztendőt ölel magába. Azt kísérli meg bemutatni, hogy a háborús vereség következtében a területre milyen nyomás nehezedett, s hogyan próbált meg erre reagálni az egyházmegye püspöke, ahol a probléma gócat a magyar államtól való elszakadási orientáció jelentette. Papp Antal magyar volt és magyar maradt, mindenben ezt a szempontot igyekezett érvényre juttatni.

A kötetbe foglalt előadások anyaga a továbbiakban immár a Miskolci Apostoli Exarchátus köré csoportosulnak. – *Véghseő Tamás*: „Trianon, Miskolci Apostoli Exarchátus” című rövid tanulmányában azzal hoz egy új fualatot az előadások és a tanulmányok sorába, hogy a Vatikáni Titkos Levéltár

adatait is felhasználja, illetve közli. Így mindenképpen kiegészítést jelentenek ezek az adatok az előbbiekhöz (a kárpátaljai levéltári anyaghoz) képest. A viláégést követő igazságtalan békediktátum előtt „ígéretes kezdet után volt még néhány jó éve” Papp Antal püspöknek, ami után „az összeomlás megaláztatásokkal teli évei következtek” számára, hogy végül az „ideigleenség évtizedei” töltsék ki életének hátralévő idejét. Az 1924-ben felállított exarchátus történetének a két világháború közötti szakaszát még tovább kell kutatni, sőt, a szerző szerint „a közeljövő sürgető feladatai közé tartozik”. Mostani előadása, illetve írása is még az előző kategóriába tartozik.

Sziszkoszné Halász Dorottya: „Felekezeti viszonyok a két világháború között Miskolcon, különös tekintettel a görög katolikus közösségre” című írása pontos és gondosan megszerkesztett adatokkal, százalékokkal mutatja be az ország jelentős városának vallási helyzetét, pontosabban annak felekezeti megoszlását. Igazolva láthatjuk, hogy a város belső állapotaiban ebben az időszakban „nem következett be lényegi módosulás, nem változtak alapvetően a felekezeti viszonyok sem”. Ám azt leszögezi, hogy a város életében „a Miskolci Apostoli Exarchátus – Magyarország egyetlen apostoli kormányzóságának – 1924. június 4-i megalakulása” volt, melynek vezetésére „XI. Pius pápa Papp Antal munkácsi püspököt nevezte ki”.

Szarka János: „Görög rítusú egri püspökség az Árpád-korban” címmel tartotta előadását, illetve foglalta azt írásba. A cím végére mindazonáltal egy kérdőjelet lehetne illeszteni, és ez nem önkényes megállapítás, hanem a bemutatott anyag hozza magával. A szerző már több alkalommal (publikációiban, könyveiben) foglalkozott az Árpád-kori görögkatolikusság témájával, elkötelezett kutatója annak. Ezért is kerülhetett be a rendezvény programjába egy kissé kilógva a sorból.

Szemerszki Mihály: „A »Keleti Egyház« című folyóirat” címmel tartotta előadását. A magyar görög katolikus egyház életéből csupán egy szűk évtizedet ölel fel a folyóirat létezésének ideje, ám ez abból a szempontból fontos számunkra, hogy Papp Antal apostoli kormányzóságának idejére esik. Sőt, a kezdeti időkben a szerkesztőségnek is a saját lakásában adott helyet. A szerző bemutatja nemcsak a megjelenési körülményeket, hanem azt is, milyen tartalommal rendelkezett a folyóirat a létezése folyamán. Igazat adhatunk a megállapításának: „e folyóirat most, több mint hetven évvel megszűnése után is értékes olvasmány keleti és nyugati, katolikus és nem katolikus hívő ember számára is”.

Máté Csaba: „Szántay-Szémán István élete és munkássága (Abaújszántó, 1880. július 5. – Miskolc, 1960. december 22.)” című írásának alapját a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán készített szakdolgozata szolgáltatja.⁴ Azért került be a Papp Antalról szóló konferencia előadásainak sorába, mert az apostoli kormányzóság helynöke is volt. A gyermek- és ifjúkor bemutatása után a tanulmány megismertet bennünket a papi évekkal, a tudományos tevékenységgel, a folyóirat-alapítással, az uniós mozgalommal betöltött szereppel, és még lehetne sorolni. Egy tudós pap, egy nyitott ember, egy egyházáért élő személy alakját ismerhetjük meg az írásból.

Az utolsó előtti előadás, illetve annak írásos anyaga egyházi területre kalauzolja az olvasót. *Galambvári Péter:* Az »Akropolisz« épület jogi háttere” című tanulmánya a munkácsi püspök személyi javadalmáról, a tapolcai apátságról szól. Az elmúlt száz évben négyszer váltott tulajdonost az Akropolisz, s ennek a történetét, illetve jogi hátterét dolgozza fel az írás. Bár mindig egyházi tulajdonról volt szó, hosszú időn keresztül nem lehetett egyházi célra hasznosítani. A 2007 utáni kortól kezdve azonban már nyugvópontra jutott a helyzet.

Az utolsó írást *Godzsák Attila:* „Papp Antal és a Miskolci Apostoli Exarchátus az egyházi unionizmus egy XX. századi fejezetében” készítette. Az olvasóval a „Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség” megalakulásának történetével ismerteti meg. Ezt Papp Antal kezdettől fogva támogatta. Az általa pártfogolt „Keleti Egyház” című folyóirat pedig ennek lett orgánuma. A tanulmány nemcsak a megalakulást, a tisztikart, a tagságot mutatja be, hanem miskolci jelentőségét is, végül a megszűnését is. Mindenesetre „a város bölcsője és sírja is lett a kezdeményezésnek” – zárja a szerző az előadását. S így zárul a kötet is.

Magyar görög katolikus egyházunk történetének fontos részletét ismerhetjük meg a könyvből azáltal, hogy – elsősorban – Papp Antal apostoli kormányzónak állít emléket születésének 150. évfordulóján.

Ivancsó István

4 „Szántay-Szémán István élete és munkássága”, Nyíregyháza 2002.

Krónika

Istenképiség – átistenülés – emberi méltóság

Teológia Tanári Konferencia

Vanyó László emlékére

2018. január 24–26.

PPKE Hittudományi Kar

Immár tizedik alkalommal szervezte meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Kara a teológia tanárok konferenciáját, ezúttal *Istenképiség – átistenülés – emberi méltóság* címmel, melyet a szervezők Vanyó László, a kar néhai professzora emlékének szenteltek. A konferenciát megtisztelte jelenlétével Erdő Péter bíboros, Bábel Balázs érsek, Veres András megyéspüspök, Kocsi Fülöp érsek-metropolita és Orosz Atanáz megyéspüspök is.

A szervezők ezt az alkalmat ragadták meg, hogy a szakmai programot megelőző ünnepi esemény keretében köszöntsék két kiváló, hetvenedik születésnapját ünneplő kollégájukat: *Rokay Zoltán* és *Takács Gyula* professzorokat. Rokay Zoltán életét és munkásságát *Vincze Krisztián* méltatta, kiemelve az ünnepelt fordítói tevékenységét és szellemiségét, majd átadta az *Ars longa, vita brevis* címmel készített tisztelgő kötetet. A Takács Gyulát köszöntő *Kránitz Mihály* az atya életéről és

munkásságáról szólva a tudóstanári és lekipásztori munka összefonódását, egységét hangsúlyozta, ugyancsak köszöntő kötetet ajándékozva meg az ünnepeltet (*Lángolt a szívünk... [Lk 24,32]*). Az eseményt a tavalyi konferenciára való visszaemlékezés zárta, és az eseményt *Perendy László* korszakalkotónak nevezte abból a szempontból, hogy sokféle téma sokféle szempontból került elő, katolikus, református és evangélikus előadóktól, példázva az ökumenikus nyitottságot és testvéri szeretetet. Perendy atya a *Varia Theologica* 9. köteteként megjelent konferenciakötetről is ejtett pár szót.

Ezt követően került sor a konferencia megnyitására, melyet a szervezők a Vanyó Lászlóra való visszaemlékezéssel kezdték, aki a jelenlévők közül sokaknak kollégája, tanára, mentora volt. Bevezető szavaiban Kránitz Mihály a XVI. Benedek pápa által „il nostro patrologo”-nak nevezett Professzor munkásságát méltatva kiemelte iskolateremtő, szellemi közösséget létrehozó tevékenységét, hatalmas fordítói munkáját, patrológiai-patrisztikai témáit, melyek összekötötték a kelet és a nyugat teológiai gondolkodását, és segítettek feltárni a katolikus és protestáns teológia kö-

zös alapjait. Maga az istenképiség és átistenülés kérdése is – mint Nüszsai Szent Gergely nemzetközi hírű kutatójának – Vanyó Lászlónak is központi témája volt. A bevezető szavakat a későbbi előadók szakmai és személyes, olykor anekdotikus megjegyzései, visszaemlékezései is kiegészítették, felidézve a sokoldalú, kiváló tudós és pap alakját.

Ahogy a konferencia fő szervezőjéről, *Puskás Attilától* megtudhattuk, 15 nagy előadást és 5 korreferátumot terveztek, és a korábbiakhoz képest kiterjesztették az előadók körét is (Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola: 4; Szent Atanáz Görög-katolikus Hittudományi Főiskola: 3; Gyulafehérvári Hittudományi Főiskola: 3; Pécsi Tudományegyetem, Debreceni Egyetem, Evangélikus Hittudományi Egyetem: 1-1-1; PPKE HTK: 2). A hívószavakkal pedig olyan antropológiai kérdésekhez (az ember identitása, rendeltetése, méltósága) kapcsolódtak, amelyek a 21. században sem veszítették el aktualitásukat, sőt sok tekintetben a korábbinál is fontosabbá váltak. A szervezők tudatossága az előadások egymást követő rendjében is megmutatkozott. A biblikus alapok tárgyalása után került sor a teológiai-antropológiai és filozófiai, liturgikus megközelítésekre, majd legvégül a morálteológiai és kánonjogi kérdésekre, így az előa-

dások gondolatmenete a szentírási kinyilatkoztatástól a mai keresztény embert foglalkoztató aktuális kérdésekig ívelt.

A biblikus előadások sorában Fodor György (PPKE HTK) volt az első (*Az Ószövetség emberképe és az ókori antropogóniák*), melyet Vincze Krisztián olvasott fel. Az előadás a témát teremtéstani relációban vizsgálta meg, bevonva az ember teremtéséről szóló ókori keleti mítoszokat és az egyiptomi emberképet is. A Genézis vonatkozó szöveghelyeinek vizsgálata és ezek összehasonlítása más mítoszokkal arra a következtetésre vezette, hogy az Ószövetség egységben látta az istenképiséget, de mindenekelőtt az embernek a teremtett világra vonatkozó uralkodói felhatalmazását hangsúlyozta, ami egyedülálló módon különbözteti meg a korabeli antropogóniáktól. A téma időbeli határait Bodor Attila (GyHF) korreferátuma (*Istenképiség az arámi Targumokban: Teremtéstörténet*) mintegy a középkori századokig terjesztette ki. A targumok keletkezési helyéről, idejéről, nyelvéről és műfajáról szóló általános megjegyzések után az előadó egyfelől kiemelte, hogy a targumokat mint magyarázatokat, mindig a szentírási helyekkel együtt kell értelmezni, másfelől a Tg Pseudo-Jonathant vizsgálta meg, amely Isten képét, az embert a Törvényrel azonosította.

Kocsis Imre (PPKE HTK) előadása („*Eleve arra rendelte őket, hogy hasonlókka legyenek Fiának képmásához.*” [Róm 8,29] *A képmás-teológia a páli levelekben*) a képmás-teológia újszövetségi alapjait a páli levelek egy-egy szakaszának (Kol 1,15–20, Róm 8,28–30, 2Kor 3,18) eikón fogalmán és krisztológiai értelmezésén keresztül világította meg. A görög szövegek grammatikai formáira figyelemmel lévő és a megszokott fordításokat is pontosító előadás a Kolosszeieknek írt levél himnusza alapján Krisztust mint Isten képmását állította középpontba, majd a Római levél „Fia képmása” kifejezését értelmezte eszkatológikus kontextusban. Takács Gyula (PPKE HTK) szintén biblikus előadása („*Élni, megmaradni, egynek lenni.*” *Megfontolások a János-evangélium „misztikájához*”) a Jn 15,4-ből kiindulva, de más újszövetségi helyeket is bevonva (főleg a János evangéliumából és a Jelenések könyvéből) vizsgálta az Atya és a Fiú immanenciáját a hívő emberben, és a Jn 1,14 *en hémin* és a 20,19.26 *meszon* kifejezéseinek értelmezésével mutatott rá Krisztusnak mint középnek az emberben megmutatkozó értelmére.

Míg a biblikus „blokk” előadásai főképpen az istenképiség kinyilatkoztatásbeli jelentéseire helyezték a hangsúlyt, a patrisztikus kor témáiban már az ezzel szorosan

összefüggő átistenülés fogalma is szerepet kapott. Gyurkovics Miklós (SzAGHF) előadása (*Az átistenülés útjai Alexandriai Philón, Alexandriai Kelemen és Órigenész teológiájában*) először a fogalom eszmetörténeti hátterét és fejlődését Platón vonatkozó dialógusai (mindenekelőtt *Theiatétosz*) és Philón *De somniis* című műve alapján vázolta fel, hangsúlyozva, hogy az Isten felé tartó ember törekvésében már ekkor is van valami külső erő – az ember saját erejéből nem képes az átistenülésre. Az előadás második felében Alexandriai Kelemen két munkája (*Protreptikosz*, *Sztrómatá*) és Órigenész *De Principiis* című műve néhány helye alapján vizsgálta a két alexandriai átistenüléssel kapcsolatos tanításait. Kelemen az átistenülésre meghívott keresztény ember feladatát a tanításban látta, az Istenhez hasonlóvá válás útjának állomásait pedig a keresztségben, az Eucharishtiában, a Szentírásban és a Szenthagyományban. Órigenész esetében a hasonlóvá válás alapja az értelem, megmutatkozása pedig a cselekedetekben és az erkölcsben ragadható meg. D. Tóth Judit (DE) előadása (*Az ember istenképsége és átistenülése Nüsszai Gergely teológiájában*) az istenképiség és az átistenülés fogalmát, a fogalmak tartalmát és összefüggéseit Nüsszai Gergely teológiájában vizsgálta, el-

sősorban nagy antropológiai munkájára, a *De hominis opificióra* hivatkozva. A kappadokiai atya az ember vonatkozásában az istenképiséget az isteni természet teljességének imitációjában, az (egyetemes) emberi természetben látta, melyet részesedés (*metuszia*) által kap meg az ember. A bűnbeesés következtében megsérült istenképiséggel rendelkező ember az átistenülés (*theószisz*), az Istenhez hasonlónak válás (*homiószisz theó*) folyamatában már itt a földön az isteni természetből való minél nagyobb mértékű részesedésre törekszik. Ennek a felemelkedésnek (*epektaszisz*), ahogy az istenképiségnek is, a nüszsai püspök teológiájában is krisztológiai megalapozottsága van.

A két előadást Perendy László (SSzHF) korreferátuma követte („*Teremtsünk embert képmásunkra, magunkhoz hasonlóvá.*” [Ter 1,26] *Nyssenius magyar kutatói*), amely Nüszsai Gergely munkáinak fontosabb magyarországi kutatóiról szóló kronológiai rendben, középpontba állítva Vanyó László munkáit, fordításait.

A konferencia második napja Szeiler Zsolt (PPKE) előadásával kezdődött, amely az átistenülés kérdését a még mindig rejtélyes kilétű, de máig nagyhatású keresztény teológus, Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész misztikájában vizsgálta (*Átistenülés a dénesi misztika*

hagyományában), bevonva a 13. századi Szent Viktor-i Tamás (Thomas Gallus) Dénes-kommentárjait is. Abból indult ki, hogy az átistenülés (*theószisz*), akárcsak a hasonulás (*homoiószisz*) és az egyesülés (*henószisz*) eredeti értelemben vett misztikus tapasztalat, amelyre – lévén tapasztalat – ráillenek a formális struktúrák, így az intencionalitás is. Ennek a tárgyi oldala Dénes misztikájában a teofánia, azonban Isten lényege ebben is rejtve marad, Isten nem lehet az emberi megismerés tartalma. Ennek ellenére az értelem – sajátos formája, az erősz révén – fokozatosan felemelkedik a tudás feletti tudáshoz. Az előadó a dénesi misztika lényegének az értelmezését az utolsó nagy viktorinus, Tamás gondolkodásában abban látja, hogy az értelem a számára ismeretlen Istennel a szeretet, a Szentlélek ajándéka által egyesül, ezt pedig értelmi bölcsességnek nevezi.

Bakos Gergely (SSzHF) előadása (*Viva Imago. Megjegyzések Nicolaus Cusanus emberképéhez*) azt világította meg, hogy Cusanus Isten és az ember ontológiai kapcsolatát aszimmetrikusnak mondja, belehelyezkedve egy nagy platonikus hagyományba (Proklosz, Pszeudo-Dionüsziosz Areopagitész, Eriugena, Eckhart mester). Cusanus spekulatív filozófiájában és teológiájában az emberről mint képmásról alkotott

felfogását az 1450-ben közzétett *Idiota de sapientia* című műve jellegzetesen mutatja meg, amit az előadó röviden értelmezett. A szegény, iskolázatlan ember (*idiota*) és a művelt, gazdag szónok (*rétor*) párbeszédében a beszélgetők a bölcsesség természete és az istenismeretre vonatkozó alapkérdésekre keresik a választ.

András István (GyHF) korrefektátuma (*Istenképesség a posztmodernben*) az egyházak által többnyire negatív módon megítélt posztmodern kor istenfelfogásáról, Isten-ember kapcsolatáról Gianni Vattimo nézeteire támaszkodva szólt. Az olasz filozófus szerint az, amit Nietzsche nyomán Isten halálának nevezünk, nem más, mint egyfajta krisztológia, amely az 1Kor 13-ra, a szeretetre támaszkodik. Az előadó az elképzelést szemléletesen egy üres képkerettel világította meg, amely ebben az esetben nem a halott Isten képének hiányát jelenti, amelynek a helyére a különböző kisebbségi csoportok odahelyezhetik a maguk igazságát, hanem olyan állapotot, amely Isten szándékos önküresítése következtében jön létre. Isten átad mindent az embernek, kiüresedik az emberért („kilép a keretből”), de éppen ezáltal születik meg újra Isten és a vallás esélye, a szeretet abszurd igazsága a szekularizált világban.

A további két előadás (Baán István: *Átistenülés a keleti liturgiában*;

Diósi Dávid: *Istenképesség a liturgiában*) az istenképesség és az átistenülés kérdését liturgikus kontextusban vizsgálta. Baán István atya az átistenülés (*theószisz*) szó Nazianzoszi Szent Gergely óta szokásos használatát megelőző jelentések áttekintésével kezdte előadását, majd a konstantinusi liturgia szövegeiből mutatott be néhányat, rámutatva, hogy a liturgikus szövegek legérzékenyebb pontja a nagyszombat, az, hogy hogyan támadhat fel a halandó test. Szent Cirill szövegeiben ritkán fordul elő az átistenülés szó, mert Krisztus már a megtestesülése által átistenítette az embert. Damaszkuszi Szent János teológiájában Mária mint Istenszülő az átistenülésünk forrása. A példák között szerepelt még Hitvalló Szent Maximosz, aki az átistenülést az egész teremtés értelmének és céljának tartotta; továbbá Szent Simeon, Pálasz Szent Gergely, Szent Miklós (14. sz.). A különbözőségek ellenére is mindnyájuk teológiájában közös, hogy az átistenülést többnek tartják a természetes emberi tökéletesség-nél. Diósi Dávid (GyHF) a keleti teológia kutatói (Pavel Florenszkij, Jean-Luc Marion) nyomán a liturgiát mint határeseményt, mint interperszonális kommunikációt, „ikonikus mágnesteret” mutatta be, amelyben az isteni és az emberi tekintet egymásra talál. A liturgia

szimbólumaiban a láthatatlan a hit által mutatkozik meg.

Tóth Beáta (SSzHF) előadásának témáját (*Istenképiség és deificatio Szent Ágoston Szentháromság-teológiájának tükrében*) saját kutatásainak szélesebb szellemtörténeti kontextusában helyezte el. Ágoston a képmás kérdéshez az 1Kor 11,7 alapján közelített, és vitába szállt azokkal, akik a képmást és a hasonlatosságot megkülönböztették egymástól – hasonlóság nélkül nem lehet a képmásról beszélni, a képmást a *similitudo* – *imago* – *aequalitas* összefüggéseiben helyezte el. Ugyanakkor az *ad imaginem* kifejezetést Ágoston is úgy értelmezi, hogy a tökéletes képmás és hasonlóság Krisztusban valósulhat meg. A képmás teológiának ez a dinamikus, szentháromságtani értelmezése – az előadó véleménye szerint – a kései nagy művek (*Confessiones*, *De Trinitate*) értelmezésének is az alapja lehet. Ehhez kapcsolódva előadásának utolsó szempontja a *conversio* – *formatio* – *imitatio* ágostoni értelmezésének vizsgálata volt.

Seszták István (SzAGHF) *Istenképűség és/vagy kegyelem. Gondolatok a keresztény kelet emberképéhez* című, általánosabb témájú és megközelítésű előadása már a következő szekció két előadása felé is előremutatott, amikor abból indult ki, hogy a „ki az ember?” kérdésre a

kinyilatkoztatás olyan módon adta meg a választ, ami az antropológiát egyben az átistenülés tanává is tette. A teológia egyben antropológia is, ahogy ezt több 20. századi nyugati és keleti teológus (Karl Rahner, Gá-nóczy Sándor, John Meyendorff) is hangsúlyozta. Ugyanakkor a keleti teológia mindig nagyobb hangsúlyt fektetett arra, hogy az ember hivatását az Istenhez hasonlóvá válásban lássa, amely folyamatban az ember mint aktív és dinamikus fél jelenik meg, akinek „dinamikus kapacitását” még a bűn sem törli el; Isten az embert átistenülésre hívja, ezért az ember csak az Istennel való közösségben tekinthető embernek.

Görföl Tibor (PTE) Wolfhart Pannenberg teológiájában világította meg az ember istenképiségét és rendeltetését (*Az ember rendeltetése. Wolfhart Pannenberg teológiai programja és a katolikus dogmatika*). Az általa utolsó nagyszabású keresztény teológusnak nevezett Pannenberg teológiai-antropológiai programjából hat szempontot emelt ki: 1. komolyan veszi a bibliai szövegeket, melyekből filozófiai következtetéseket von le, például a lélekre vonatkozóan; 2. komolyan veszi az evolúció kérdését, és ennek teológiai értelmezésére vállalkozik; 3. az ember sajátos kiválóságát a Biblia nem az emberben általában jelöli meg, hanem annak istenképiségében,

ami az ember Istenre utaltságát mutatja; 4. az ember rendeltetése, hogy közösségbe kerüljön Istennel, Jézus Krisztuson mint képmáson keresztül, olyan képmássá válva, mint Krisztus, 5. az ember istenképisége és hasonlatossága nem válik szét egymástól, a szótériológia pedig az ember eredeti állapotának helyreállítása lesz; 6. az antropológia krisztológiai megfeleltetéseit vizsgálva hangsúlyozza, hogy az embernek el kell fogadnia saját maga különbségét.

Kránitz Mihály (PPKE HTK) előadása (*Az Egyház útja az ember. Az emberi méltóság II. János Pál pápa tanításában*) a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et spes* kezdetű lelképásztori konstitúciójából indult ki, melynek kidolgozásában II. János Pál pápa is részt vett, és amely az ember mai világban megmutatózó helyzetével foglalkozott. A „mi az ember?” kérdésre az enciklika Krisztus, az Egyház és az ember egybekapcsolódását adja válaszul. Az ember titka Krisztusban tárul fel, az Egyház pedig – szüntelenül szemlélve a Krisztus-misztériumot – hozzájárul ahhoz, hogy az ember be tudja teljesíteni a hivatását.

A konferencia utolsó napjának előadásában az istenképiség és átitetés teológiai-antropológiai értelmezései mellett az emberi méltóság kérdése is középpontba került, első-

sorban morálteológiai és kánonjogi szempontból. A három előadó fejtegetései a mai hívő keresztény ember életének leghűsbavágóbb kérdéseit is érintették. Laurinyecz Mihály (PPKE HTK) előadása (*Az emberi méltóság fogalma napjaink bioetikai vitáinak érvelérendszerében*) a bioetika rendszerében az emberi méltóság fogalmát, közelebbről a születés előtti állapot méltóságát az asszisztált humán reprodukcióban („lombik bébi” program) vizsgálta. Hogyan viszonyul a társadalom és a család a meddőséghez: kezelendő betegségnek, elfogadandó adottságnak vagy megoldandó feladatnak tartja-e? Az előadás – utalva a *Humanae vitae* enciklikára is – nemcsak a megfogant (megszületett, vagy meg nem született) emberi élet, hanem a házasság, a szerelmi aktus méltóságát és a reprodukcióban asszisztálók helyzetét is figyelembe vette.

Papp Miklós (SSzHF) *A theószisz perszonális szempontjainak hangsúlyozása a morálteológiában* című előadása abból az alapgondolatból indult ki, hogy az istenképiség a Szentháromság perszonális műve. Az Atya az ember teremtésekor személyt ad, mindenki lelkét közvetlenül teremti meg (perszonális teremtés), a Fiú egyaránt kinyilatkoztatja Istent és az embert (perszonális kenózis), a Lélek pedig megadja a

szabad együttműködés lehetőségét (perszonális szünergeia). Maga a theózis is perszonális, morális folyamat, amelyben az istenkapcsolat mellett az empirikus tudományoknak, pszichológiának, filozófiának, művészeteknek is fontos szerep kell, hogy jusson.

Előadásában (*Moralitás, jog és emberi méltóság a Katolikus Egyház jogában*) Szuromi Szabolcs (PPKE HTK) az egyházi törvényekről és jogalkotásról szólva a Teremtés könyvéig mint alapig tekintett vissza, majd az ókori államok jogalkotását és néhány jelentős keresztény gondolkodó nézetét idézte meg, rámutatva, hogy az egyházi jogalkotás mindvégig töretlen volt, mert Krisztushoz és az evangéliumhoz kötődött. Arra a kérdésre, hogy hol van az emberi méltóság helye az erkölcs és a jog összefüggéseiben, az előadó hangsúlyozta, hogy az emberi méltóság a *ius Divinum*ban van rögzítve, amely kortól és időtől független.

A konferencia előadásait mindhárom napon hasznos hozzászólások, kérdések, szempontok, kiegészítések gazdagították. Ezért is emelhetette ki záróbeszédében Puskás Attila a „szünergeiát”, az inspiráló, baráti légkört, megköszönve az előadásokat, hozzászólásokat és a szervezők munkáját.

D. Tóth Judit

Pályázat

Egy felajánló pályázatot hirdet
„Két bazilita szerzetes egy családból:
Dudás Miklós és Bertalan”

címmel, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola összes hallgatója (teológus, hittanár, kántor, levelezős), valamint a görögkatolikus gimnáziumaink diákjai számára.

A pályaművek leadásának végső időpontja: 2018. június 15.

A dolgozatokat tudományos igényességgel kell elkészíteni, és ki nyomtatva, egy példányban kell beküldeni a Hittudományi Főiskola Tanulmányi Osztályára.

A pályaműveket szakmai zsűri fogja elbírálni.

Az eredményhirdetés a tanévzárán történik.

A pályaművek díjazása:

I. díj: 100.000,- Ft

II. díj: 60.000,- Ft

III. díj: 40.000,- Ft.

A pályázat koordinálója:

dr. Ivancsó István 42/597-605

(főiskolai honlap)

**Tudományos konferencia a
magyar görögkatolikusok első
nagygyűlésének 150. évfordulója
alkalmából**

Százötven éve, 1868. április 16-án és 17-én gyűltek össze első alka-

lommal a magyar görögkatolikus parókiák képviselői Hajdúdorogon, hogy közös jövőjükéről közösen gondolkodjanak. A nagygyűlésen megjelent 220 képviselő egyetértett abban, hogy legfontosabb törekvéseik megvalósítása csak egy szervezett mozgalom keretein belül lehetséges.

Létrejött az *Állandó Végrehajtó Bizottság*, melynek elsődleges feladata a magyar nyelv liturgikus használatának szentesítése és egy új, magyar jellegű görögkatolikus püspökség felállítása lett. Bár a jelenlévők gyors eredményekben reménykedtek, a mozgalomra évtizedekig tartó, súlyos kudarcokkal terhelt küzdelem várt. A magyar görögkatolikusok csak 44 évvel később, 1912-ben kaphattak saját egyházmegyét, míg a magyar nyelv liturgikus használatának szentesítésére 97 évet kellett várniuk. Kétségtelen azonban az, hogy ezeknek a kései eredményeknek nélkülözhetetlen feltétele volt az 1868-ban a hajdúdorogi nagygyűlés, valamint az ott megjelenő képviselők és utódaik kitartása és áldozatkészsége.

A magyar görögkatolikusok történelmében meghatározó eseményre a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola 2018. április 13-án tudományos konferenciával emlékezett. Miután *Kocsis Fülöp* érsek-metropolita köszöntötte az előadókat és a nagy számban meg-

jelent érdeklődőket, megkezdődtek a délelőtti szekció előadásai. Először *dr. Bertényi Iván* történész, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatóhelyettese az 1867-es kiegyezés megítéléséről, előzményeiről és következményeiről tartott előadást, feltárva a hallgatóság előtt a görögkatolikus nagygyűlés kontextusának mélyebb politikai és társadalmi összefüggéseit. Második előadóként *dr. Gárdonyi Máté*, a Veszprémi Hittudományi Főiskola tanára kapott szót, aki a dualizmus kori katolikus egyház helyzetét mutatta be számos térkép és adatsor elemzésével, kiemelve az adatokat és történéseket, melyek görögkatolikus szempontból különös jelentőséggel bírtak. *Dr. Janka György*, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tanszékvezetője a nagygyűlés előzményeit és magát az eseményt mutatta be, míg *dr. Véghseő Tamás* rektor a nagygyűlés hatástörténetét, illetve az 1868 és 1912 közötti korszakot elemezte előadásában.

A délutáni szekció öt előadása a görögkatolikus egyháztörténet különböző területeit érintette. *Nyirán János* főiskolai docens a magyar nyelvű liturgiafordításokat vetette össze, *Marosi István* a Munkácsi Egyházmegye milleniumi ünnepeiről beszélt, *Godzsák Attila* pedig a két világháború közötti kor-

szak uniós mozgalmait mutatta be. *Sárándi Tamás* mindezidáig teljesen feltáratlan területre vezet-e el a hallgatóságot. Előadásában Észak-Erdély visszacsatolásának görögkatolikus vonatkozásait tárgyalta, részleteiben bemutatva azokat a sikertelen tárgyalásokat, melyek a hajdúdorogi püspök joghatóságának kiterjesztéséről szóltak. *Inántszy Papp Ágnes* a görögkatolikus iskola-rendszer fejlődéséről és Bányay Jenő általános helynök kultúrprogramjáról tartott előadás.

A konferencia előadásai néhány hónap múlva külön kötetben is megjelennek a *Collectanea Athanasiana* sorozatban. Az előadásokról a Görögkatolikus Médiaközpont videófelvételt készített, ami hamarosan megtekinthető lesz a Médiaközpont youtube-csatornáján.

(főiskolai honlap)

Régi könyves konferencia

Az Egyházi Könyvtárak Egyesülése 2018. április 11-én a budapesti Ráday Gyűjteményben tartotta második „Habent sua fata libelli” című konferenciáját. A rendezvényen főiskolánk főkönyvtárosa előadást tartott „A nyíregyházi görögkatolikus könyvgyűjtemény múltja, jelene, jövője” címmel. Előadásban felhívta a hallgatóság figyelmét a főiskola páratlan értékű, országos,

sőt nemzetközi jelentőségű régi egyházi szláv gyűjteményére.

A konferencia résztvevői bepillantást kaphattak az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Fugger-gyűjteményében és a Kecskeméti Református Egyházközség Könyvtára és Levéltára, Jerney-gyűjteményében folyó digitalizálási és restaurálási munkálatokba. Megismerhették a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek féltett kincsét, az első pápai nyomtatványt, a Heidelbergi Káté eredetijét és hasonmás kiadását. Előadás hangzott el az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem Könyvtára Lelio Della Torre-gyűjteményének sorsáról is.

Kührner Éva

Könyvtárunk és a Múzeumok Világnapja

Mozaik múzeumtúra címmel roadshowt rendeztek 2018. május 18-án a Múzeumok Világnapja alkalmából. A rendezvény keretében Nyíregyháza több közgyűjteményében szerveztek színes programokat és tárlatvezetést. Az esemény részese volt a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény és a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtára is. Az Egyházművészeti Gyűjteményben 17-18 századi ikonokat, öltözeteket,

egyházi tárgyakat lehet ott megtekinteni. A főiskolai könyvtár a régi egyházi szláv könyveiből rendezett könyvtörténeti kiállítással várta az érdeklődőket. A kiállítás megtekintése mellett játékos feladatok is várták az idelátogató kicsiket és nagyokat.

Kührner Éva

XXI. Liturgikus Szimpozion

Az őszi (ünnepi, huszadik) liturgikus szimpozion után 2018. április 26-án ismét egy „megszokottat”, kisebb jellegűt szervezett a liturgikus tanszékünk. Ez a bevezető és a zárzó mellett összesen öt előadást ölelt magába.

A szimpozion aktualitását ismét egy évforduló adta, mégpedig a használatban lévő „Emeljük föl szívünket!” című imakönyvünk megjelenésének 60. évfordulója. Nem szokatlan választás ez, hiszen az eddigi húsz között is szép számmal akadnak olyanok, amelyek hasonlóképpen, valamelyik liturgikus kiadványunk évfordulójához kapcsolódott. Mindezzel a liturgikus örökségünket kívánjuk ápolni – amint a szimpozicionokon elhangzott előadások írásbeli anyagát is éppen az ilyen elnevezésű – *Liturgikus Örökségünk* – sorozatban adjuk közre. Az előre elgondolt tervezet szerint a mostani rendezvény öt

előadása is ezt a célt kívánta szolgálni.

A bevezetőben a jelen bemutatás szerzője köszöntötte a jelenlévőket, majd „Az imádság iskolájában” címmel tartott egy mini előadást, hogy megadja a ráhangolódást a fő témára. Az ontológiai és tudatos vagy erkölcsi istendicsőítés egybevetése után felvázolta a keleti atyáink tanítása alapján megfogalmazható meghatározásokat az imádságról. Kifejtette, hogy az nem csupán az „értelem felemelése Istenhez” (Evagriosz Pontikosz), hanem valódi „párbeszéd” is vele (Nílus apát), valamint „a szükséges és illendő dolgok kérése Istentől” (Nagy Szent Bazil).

Az első előadást *Gánicz Endre* biblikus tanárunk tartotta, melynek címe „Az »Emeljük föl szívünket« című imakönyvünk címének bibliai háttere” volt. Témájának alapos kifejtése közben a Siralmak könyvéből indult, de mellette bőséges szentírási anyaggal szolgált a szív felemelésének témakörében, hogy végül eljuthassunk magyar görög katolikus egyházunk eme jelentős imakönyvének címéhez. A szív az egész embert kifejezi, így annak felemelése Istenhez: az embernek teljes felemelését, felemelkedését jelent!

A második előadásra *Pallai Béla* doktorandusz lett felkérve, akinek

az kortárs kiadványok, imádságos és énekes könyvek között kellett elhelyeznie az „Emeljük föl szívünket!” imakönyvet.

Ezt követte *Ivancsó Bazil* szintén doktorandusz előadása „Az »Emeljük föl szívünket« imakönyvünk bemutatása” címmel. Ez az előzőhöz szervesen illeszkedett, mert bár itt csak egy mű megjelentetéséről volt szó, de annak hosszú folyamata volt: tizenkétszer adta ki egyházunk ezt az imakönyvet. Nem csupán kronológiai szempontból tekintette át a témáját az előadó, hanem az egyes kiadásokat egybe is vetette: felvázolta azokat a különbségeket – valójában nem nagyon jelentős eltéréseket –, amelyek az egyes változatok között találhatók. Örömmel mutatott rá az egyes esetekben, hogy a változtatások egy irányba mutattak: görög katolikus rítusunk megtisztítását célozták. Tehát olyan részek maradtak el, és olyan részek kerültek be a könyvbe, amelyek igyekeztek „a rítusunkra rakódott latinizációktól megtisztítani szertartásainkat, s ezzel együtt imakönyvünket” – amint az összegzésében megállapította az előadó.

A negyedik előadást *Ivancsó István* tartotta „Az »Emeljük föl szívünket« című imakönyvünk megjelenésének körülményei és folyamata” címmel. Célkitűzése szerint nem pusztán történelmi szempontból

kívánta tárgyalni a témáját, inkább komplex módon közelítette meg, a liturgikus szempontot is megjelentve benne. Elsőként utalt arra a lelki igényre, amely híveinkben eme műnek a megszületését elősegítette. Aztán a püspöki levéltárunkban található dokumentáció feldolgozása alapján bemutatta az imakönyv megjelenésének folyamatát. Végül pedig a könyv jelentőségét foglalta össze. Egyrészt ez volt az első olyan imakönyvünk – amit egyébként ma is használunk –, amelyet nem egy személy, hanem egyházmegyei bizottság állított össze. Másrészt az ideológiai nehéz körülmények között sikerült a hívek kezébe adni, s vele lelki táplálékot nyújtani.

Utolsó előadóként *Földvári Katalin* doktoranda előadását hallgathatták meg a résztvevők, melynek címe a következő volt: „»Emeljük föl szívünket« – A szakrális kommunikáció formái a pócsi ikon példáján”. Hallhattak tőle a népi Mária-tisztelet főbb jellemzőiről, a szakrális kommunikációról, melynek egyik fontos eleme maga az ima, az imádság, de ugyanígy az érintés (Máriapócson különösen az „értetközés”), a térdeplés is. Mindezek pedig az ember szívét emelik föl Istenhez – amint többszörösen rámutatott az előadó.

A szimpozion összefoglalásaként elhangzott zárszóban jelen sorok

szerzője rámutatott arra, hogy a rendezvény az előadásával – az előadók munkáján keresztül – milyen lelki gyarapodást jelentenek mindazoknak, akik meghallgatták őket. De ugyanúgy azoknak is ezt fogja jelenteni, akik az anyag írásos változatát fogják olvasni. Főiskolánk életét, a tudományos világot is gazdagíthattuk a mostani szimpozionnal, illetve a hamarosan megjelenő kötettel.

Ivancsó István

Timkó Mihály emlékdélután

Hittudományi főiskolánk liturgikus tanszéke 2018. május 11-én immár negyedik alkalommal rendezett emlékdélutánt egykori tanára emlékezetére. Dr. Timkó Mihály (1918–1997) nyolc éven át tanította (1952–1960) elsősorban a liturgikus éneket. Kinevezését erre kapta a megyéspüspöktől. Ám tanított kifejezetten liturgikus tantárgyakat is: tipikont, általános liturgikát (vagyis szertartást), részletes liturgikát (vagyis liturgikus teológiát). Sőt, latin és német nyelvet is oktatott a kispapoknak, valamint a szónoklat-tan tantárgyat is.

Rektorunk, *Véghseő Tamás* a köszöntőben, illetve megnyitóban felhívta a figyelmet az emlékezet kultúra fejlesztésére, amelyet görög katolikus egyházunkban kü-

lönlegesen is fontosnak tart. Ne feledkezzünk meg kiváló személyiségeinkről! Gyakorlati példával mutatta be az Örökségünk Kutatócsoport hogyan működik ezen a területen. Könyvének első kötete az 1850 és 1950 közötti görög katolikus papjaink adatait tartalmazza, s ezt most feltette a világhálóra, hogy könnyebben és többen elérhessék. Sőt fontos, hogy így az esetlegesen szükséges javításokat is könnyebb átvezetni. Az ígért második kötet anyaga már eleve így fog felkerülni (amennyiben a közeljövőben bevezetésre kerülő adatvédelmi törvény ezt lehetővé teszi).

Az első előadást *Ivancsó István* tartotta „Dr. Timkó Mihály élete a levéltári forrásaink és egyéb dokumentumok alapján” címmel. A felkutatható források alapján a lehető legrészletesebb életrajzot igyekezett bemutatni. Ehhez segítségül szolgáltak az egyházmegyei sematizmusok, a püspöki levéltár iratai, az egyházmegyei körlevelek, a főiskolai törzskönyvek, a kispapi főduktori napló, illetve a családtól kapott iratok. Bemutatta Alsóregmectől kezdve az egész életutat: a sátoraljaújhelyi gimnáziumi éveket, a kitűnő érettségi bizonyítványt, a kispapi kiválóra sikerült felvételi vizsgát, a budapesti egyetemi tanulmányokat, a központista kispapi éveket. Folytatta a házasságkötéssel, a papszen-

teléssel, majd a primíciával. Majd sorra vette a papi szolgálat helyeit: Budát, ahol már hatodéves kispapként kapott hitoktatói feladatot, majd kápláni és kántori szolgálatot. Ugyanis zeneakadémiai tanulmányokat is folytatott a fiatal pap. Az előadás sorra vette a további szolgálati helyeket: a nyíregyházi teológiai tanári munkakört, a sátoraljaújhelyi, majd a tiszavasvári paróchusságot, végül pedig a nyugdíjas éveket egészen a halálig és a nekrológig. Azért is fontos volt az életút ilyen teljes bemutatása, mert – sajnos – Budáról és Sátoraljaújhelyből nem sikerült előadót szerezni.

Rövid előadásban *Timkó Tamás* szólt a hallgatósághoz „Személyes emlékek édesapámról”. Tőle is – mint a másik két testvérétől is – mélyről fakadó gondolatokat hallhattunk a visszaemlékezésben.

Ezt követte *Molnár Zoltán* nyíregyházi paróchus előadása, aki Timkó Mihály atya Nyíregyházán töltött éveiről számolt be. Leszögezte, hogy a tényleges lelkipásztori munkában kevés részt kapott az atya, de hatásosan működött kántorként és kórusvezetőként. Előadásából több olyan személyt idézett, akik még emlékeznek ezekre a tényekre.

Ismét egy családi vonatkozású beszámoló következett *Timkó Gábor* részéről, aki „Édesapámról”

rövid címmel szólt a közönséghez. Újabb mozaikszemmel gazdagodhattak ismereteink dr. Timkó Mihályról.

A jelenlegi tiszavasvári paróchus, *Hülvély Zoltán* „Szemelvények dr. Timkó Mihály tiszavasvári paróchus (1974–1991) lelkipásztori munkásságából” címmel tartotta meg előadását. Megismertette azt a fáradhatatlan munkát, amit elődje az egyházközségben végzett. Különösen kiemelkedtek ebből azok a fejlesztések és fenntartások, amikhez tényleg fáradhatatlan módon igyekezett az egyházmegyei központtól, illetve a külföldi segélyszervezetektől támogatást szerezni, amint a levéltári anyag bőségesen igazolja. Ugyanakkor bemutatta az előadó az anyakönyvek alapján a tényleges lelkipásztori munkát is. Külön hangsúlyt kapott az a tény, hogy az énekkultúrát hogyan igyekezett fejleszteni az atya: magnetofonnal rögzítette az énekeket, és a szertartásokat annak segítségével végezte, hogy a hívek elsajátítsák az énekek helyes dallamát.

Az utolsó személyes visszaemlékezést *Kissné Timkó Mária* tartotta „Drága édesapámról” címmel. Mint a többi testvére, ez az előadás is személyes emlékekkel volt teli, s nem csak az előadó számára voltak meghatóak a szavai, hiszen tele volt gyermekei szertetettel.

Végül a záró előadásban ismét *Ivancsó István* szólt a hallgatósághoz. A „Dr. Timkó Mihály tanári működése a hittudományi főiskolánkon” című előadásában azt a nyolc esztendőtt vette gócsó alá, amit a tanár úr a főiskolai oktatásban töltött. A kispapi főduktori napló segítségével olyan tényeket és adatokat tudott közölni, amik még a családtagok számára is újdonságot jelentettek. A főiskolai törzskönyvek alapján pedig az oktatott tantárgyait, a vizsgáztatását, vizsgáinak eredményeit ismertette meg a hallgatósággal. A félévekre lebontott részletes adatok az előadás publikált változatában lesznek megismerhetőek. Ám így is kiderült, hogy a tanár úr nem volt túlságosan szigorú, mert legtöbbször az ötös érdemjegyet adta a vizsgán, elégtelent pedig senkinek nem adott (elégségest igen).

Összegzőképpen azt lehet megállapítani, hogy az emlékdélután alkalmával méltó emléket tudtunk állítani főiskolánk egykori tanárának, liturgikus tanszékünk volt oktatójának – immár a negyediknek, dr. Timkó Mihálynak. Külön örömet jelent, hogy a család – a gyermekek – örömmel és aktívan kapcsolódtak be a rendezvénybe, és előadásukkal színesítették a dr. Timkó Mihály atyáról, teológiai tanárról fennmaradó képet. Ezzel a rendezvényünkkel is a görög katolikus emlékezet-

kultúra növeléséhez járulhattunk hozzá.

Ivancsó István

Lendület kutatócsoport

A Magyar Tudományos Akadémia székházában Lovász László elnök ünnepélyes eredményhirdetésen hozta nyilvánosságra 2018. május 22-én a kilencedik alkalommal kiírt „Lendület” kutatócsoporti pályázat ez évi győzteseit. A 2018. évi kiírásra 105 kutató adta be pályázatát az ország felsőoktatási intézményeiből és az Akadémia kutatóintézetéből. Közülük a zsűri 21 kutató pályázatát találta támogatásra méltónak.

A különböző tudományterületekről érkező 21 nyertes pályázó között szerepel dr. Véghseő Tamás egyháztörténész, a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola rektorának pályázata is, aki „A magyar görögkatolikusok identitáskeresése, önszerveződése és egyházszerkezeti fejlődése az első magyar nyelvű liturgikus szövegek megjelenésétől (18. század második fele) Dudás Miklós hajdúdorogi püspök haláláig (1972)” címmel nyújtott be ötéves kutatási programot.

A projekt végrehajtására szerveződő kilencfős kutatócsoport munkáját és az egyháztörténeti ku-

tatásokat dr. Véghseő Tamás vezető kutató koordinálja. Az egyházjogi szekció munkáját *dr. Szabó Péter*, míg az egyházművészeti kutatásokat *dr. Terdik Szilveszter* irányítja. A 2023-ig tartó kutatási időszak során a kutatók szakcikkekben és kismonográfiákban mutatják be az elért eredményeket, míg a program zárásaként a magyar görögkatolikus egyház történelmét és kulturális örökségét feltáró nagymonográfiát terveznek magyar és angol nyelven.

A Magyar Tudományos Akadémia közreműködésével és finanszírozásában létrejövő kutatócsoport jelentős mérföldkő a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola életében. Méltó megkoronázása azoknak a törekvéseknek, melyek az elmúlt években a főiskola kutatóintézmény jellegének kialakítására és megerősítésére irányultak.

Ezek az erőfeszítések most új „Lendületet” kapnak. Szívből gratulálunk a sikeres pályázathoz, és új eredményekben gazdag kutatómunkát kívánunk!

honlap

Papi önarcképcsarnokunk

Miló Miklós

1975. augusztus 10-én Érpatakon szentelt pappá dr. Timkó Imre megyéspüspök úr. Első kinevezésemet szeptember 1-i időponttal Pácinba kaptam, az egyik leggyengébb helyre. Itt egy épületben, a régi kastélyban volt a kápolna és a lakás is. A hat év alatt, amit ott töltöttem, elég sok pénzt költöttünk rá, de igazából semmi sem változott.

Pácinhoz még négy település tartozott, ahol váltott vasárnapokon miséztem. A négy helyből három helyen római katolikus kápolna volt, egyedül Karos volt a mienk. Hitoktatás Pácinban és Karosban volt, Cigándon és Becskeden nem, Karcán sem volt rendszeresen.

Öt év eltelte után próbáltam továbbmozdulni, de nem sikerült. Egy év múlva, 1981. szeptember 1-jével helyeztek Nyírtétre, egy félig elkészült épületbe, ahol az elején még fűtés sem volt. Egy parasztházat vettek meg, és azt alakították át, ahogy a pénz engedte. Egy szoba hozzáépítésével az egész tetőzet is át lett alakítva.

A templom és környéke szép volt, de nagyon sok hiányossággal. Az évek során mindig igyekeztünk valamit pótolni. A hitoktatás először a templomban és a parókián volt, majd az iskolában folytatódott. Nem volt sok gyermek, de lelkesek voltak. Nyírtét filiája volt Apagy, a nagyobb település. Ez azért alakult így, mert a 70-es évek végén Apagyon nem engedélyezte az Egyházügyi Hivatal a parókia építését, sem épület vásárlását. Nyírtét azért kapott engedélyt a vásárlásra, mert a templomépítés után volt helyben lakó papja, igaz albérletben.

Apagy létszámban is sokkal nagyobb volt, mint Nyírtét. Így itt a hittanra járó gyermekek is többen voltak. Amikor az iskolába beengedtek bennünket a rendszerváltás előtt, itt már akkor órarendben taníthattuk a hittant. Ez az igazgatónak volt köszönhető, aki maga is görögkatolikus volt.

Az apagyi hívek állandóan kértek, hogy a templom melletti üres telkünkre kérjek engedélyt építkezésre. Először nem is parókiáról volt szó, hanem egy közösségi házról. 1990-ben dr. Keresztes Szilárd püspök úrtól megkaptuk az engedélyt az építkezésre azzal a feltétellel, hogy az épületet majd lehessen bővíteni, és parókia legyen belőle. 1994. április 17-én volt a parókiaszentelés.

Ekkor teljesen elkészült minden, az alsó rész és a tetőtéri rész is. Ezután azt kérte püspök úr, hogy költözzünk át. Ez a nyár folyamán meg is történt. Sajnos ezt a nyírtétiiek nem fogadták szívesen, amiből vita támadt.

1996-ban a templomhoz torony építésébe kezdtünk. A munkálatok Kiss István polgármester vezetésével folytak, szinte minden munkát társadalmi felajánlásból végeztek az emberek. Két évre volt szükségünk, hogy minden elkészüljön a hívek nagy örömére.

2000-ben ünnepeltem pappá szentelésem 25 éves jubileumát, ezüstmisémet.

2002-ben Szilárd püspök úr arra kért, hogy vállaljam el a nyíregyházi belvárosi egyházközséget. A felkérésre igent mondtam, de igazán ott láttam meg, hogy mire vállalkoztam. Az egyházközség anyagilag a padlón volt, a templom kívül-belül felújításra szorult. 10 év alatt Isten segítségével és a hívek bőkezű adakozásából a feladatot megoldottuk. Közben volt egy püspökváltás is. Így a 11 évet Szilárd püspök úr és Fülöp püspök úr irányítása mellett végeztem Nyíregyházán. Soha nem akartam városi pap lenni, de ezekre az évekre mégis szívesen emlékszem vissza.

2013-ban Kocsis Fülöp püspök úr Baktalórántházára helyezett, hogy a nyugdíjas évek előtt legyen egy kis levezetésre idő, csak arról feledkezett meg, hogy az anyaegyház mellett még van három filia is. Öt éve végzem a munkámat kisebb-nagyobb sikerrel. Közben volt egy műtétem is – csípőprotézis beépítés –, ami a fájdalmat enyhítette, de a sok állás nem használ. Nem szeretnék teljesen lerobbanni, ezért kértem Szocska Ábel kormányzó urat, engedjen nyugdíjba, és ha erőm engedi, besegítek majd ott, ahol szükséges. Így várom az időpontot és a kedvező döntést kérésemre.

GÁNICZ Endre

Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2017–2018

- ANDRÁS SZABOLCS: „A Filioque-kérdés liturgikus, teológiai és politikai összefüggései a 20. században”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.*, (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 41–51.
- BAÁN ISTVÁN: „Szent István: rex apostolicus – isapostolos”, in *Athanasiana* 45 (2017) 62–71.
- BAÁN IZSÁK – GÖRFÖL TIBOR – NACSINÁK GERGELY ANDRÁS – ÖTVÖS CSABA (szerk.): *A Jézus–ima és a keleti szerzetesség Imaélet a monostorban és azon kívül*, (Collectanea Athanasiana I. Studia vol. 9.), Nyíregyháza 2018, 185 p. ISBN 978–615–5073–63–2
- BALOGH GYÖZÖ: „A kereszteleés és az Eucharisztia fontossága a cigánypasztorációban”, in *Athanasiana* 45 (2017) 95–110.
- BERTÓK LÁSZLÓ – SZARKA SÁNDOR: *A hit parazsa Egy görögkatolikus pap küzdelme a KGB-vel a Gulagtól a rendszerváltozásig*, Telki 2017, 206 p. ISBN 978–963–89604–2–9
- BODOR MÁRIA: „A Máriapócsi Kergyhely bemutatása a Zempléni Múzeum képeslevelezőlap-gyűjteményének tükrében”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.*, (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 379–406.
- FORGÓ ANDRÁS: *Egyház – Rendiség – Politikai kultúra Papok és szerzetesek a 18. század országgyűlésein*, Budapest 2017, 384 p. ISBN 978 963 277 654 5
- FÖLDVÁRI KATALIN: „Az eredeti pócsi ikon liturgikus tisztelete Bécsben, a 18. században”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.*, (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 407–423.
- GÁBORJÁNI SZABÓ BOTOND (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században – A Carolina Resolútiótól*

- az 1848. évi XX. törvénycikkig, (Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények), Budapest 2016, 239 p. ISBN 978-615-80158-4-4 ISSN 2064-6909
- GALAMBVÁRI PÉTER: „Az „Akropolisz” épület jogi háttere”, in Papp András (szerk.): *„Az Úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykovács, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 101–112.
- GODZSÁK ATTILA: „Papp Antal és a Miskolci Apostoli Exarchátus az egyházi unionizmus egy XX. századi fejezetében”, in Papp András (szerk.): *„Az Úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykovács, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 113–117.
- GÓLYA GYÖRGYNÉ: „Az egyházi iskolák szerepe napjainkban a köznevelésben. A Szent Mihály Görögkatolikus Általános Iskola szerepe Nyíradony köznevelésében”, in Kocsis Fülöp (kiadó): *Krisztus szeretete sürget minket Szikrák a görögkatolikus nevelés tapasztalataiból*, Debrecen 2015, 17–44.
- GYÖRÖK TIBOR: „A reconciliatio ecclesiastica Nüsszai Szent Gergely írásában”, in *Teológia* 1–2 (2014) 1–5.
- GYURKOVICS MIKLÓS: „Az istenkeresés módjai Alexandriai Kelemen teológiájában. Első rész: A bölcelet és az emberi lélek útján”, in *Athanasiana* 45 (2017) 72–94.
- GYURKOVICS MIKLÓS: „Kerekasztal-beszélgetés a csend, a zene és jel teológiai jelentéseiről a patrisztikus irodalomban – Első rész”, in *Athanasiana* 45 (2017) 175–184.
- IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30.*, (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 500 p. ISBN 978-615-5073-58-8 ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722
- IVANCSÓ ISTVÁN (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga*, (Pädagogosz tész leiturgiasz III.), Nyíregyháza 2017, 67 p. ISBN 978-615-5073-60-1 ISSN 2559-978X
- IVANCSÓ ISTVÁN: „»Feleséged mint a termékeny szőlőtő házad falai között« (Zsolt 127,3) – A nő a görögkatolikus egyház házasságkötési szertartásában”, in *Athanasiana* 45 (2017) 32–44.

- IVANCSÓ ISTVÁN: „Görög katolikus egyházunk négy legfontosabb imád-
ságos- és énekeskönyve”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus”
ünnepi szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30., (Litur-
gikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 459–486.
- IVANCSÓ ISTVÁN: „Orosz Sándor Ágoston bazilita atya élete forrásaink tük-
rében”, in Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az
Orosz Sándor Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlék-
délután előadásainak anyaga*, (Paidagógosz tész leiturgia III.), Nyíregy-
háza 2017, 33–64.
- IVANCSÓ ISTVÁN: „Orosz Sándor Ágoston tanári és spirituális működése”, in
Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor
Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadásai-
nak anyaga*, (Paidagógosz tész leiturgia III.), Nyíregyháza 2017, 7–18.
- KICSÁK GYÖRGY: „Orosz Sándor Ágoston atya szolgálata Fábánháza”, in
Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor
Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadása-
inak anyaga*, (Paidagógosz tész leiturgia III.), Nyíregyháza 2017, 23–24.
- KOCSIS FÜLÖP (kiadó): *Krisztus szeretete sürget minket Szikrák a görögkatolikus
nevelés tapasztalataiból*, Debrecen 2015, 208 p.
- KÜHRNER ÉVA: „A »nyomdászok királyának« kötetei könyvtárunk gyűjte-
ményében”, in *Athanasiana* 45 (2017) 165–174.
- MAROSI ISTVÁN: „A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye Papp Antal
püspöki kinevezésének idejében”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én
erősségem*” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagy-
kálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017.
november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai, Miskolc
2017, 22–37.
- MÁTÉ CSABA: „Szántay-Szémán István élete és munkássága (Abaújszántó,
1880. július 5. – Miskolc, 1960. december 22.)”, in Papp András (szerk.):
„*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei
érsek Nagy-kálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Mis-
kolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előa-
dásai, Miskolc 2017, 91–100.
- NAGY GYÖRGYNÉ: „Orosz Sándor atya szolgálata Zemplénagárdon”, in
Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor
Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadása-
inak anyaga*, (Paidagógosz tész leiturgia III.), Nyíregyháza 2017, 27–30.

- NYIRÁN JÁNOS – MAJCHRICSNÉ UJTELEKI ZSUZSANNA: *Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében 1816–1824 – Forráskiadvány: latin nyelvű jegyzetek és magyar nyelvű fordításai*, (Görögkatolikus Püspöki Levéltár kiadványai VII.), Debrecen 2017, 515 p. ISBN 978-615-5548-05-5 ISSN 1588-9718
- ÖBBÁGY LÁSZLÓ: „Liturgia és katekézis: ajándék, esély, feladat”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30., (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 163–173.
- ÖBBÁGY MIKLÓS: „Emlék Orosz Sándor atyáról”, in Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga*, (Paidagógosz tész leiturgiasz III.), Nyíregyháza 2017, 19–21.
- PÁKOZDI ISTVÁN: „»Hiszem, Uram, és vallom...« – Nyugaton”, in *Athanasiana* 45 (2017) 133–138.
- PALLAI BÉLA: „Temetési búcsúztatók görögkatolikus egyházunkban”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30., (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 321–334.
- PAPP ANDRÁS (szerk.): *„Az Úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykovács, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 117 p. ISBN 978-615-00-1022-9
- PAPP ANDRÁS: „Az 1938-as budapesti XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus görögkatolikus eseményei”, in *Athanasiana* 45 (2017) 7–31.
- PAPP ANDRÁS: „Papp Antal c. küzikei érsek”, in Papp András (szerk.): *„Az Úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykovács, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 7–21.
- PERENDY LÁSZLÓ: „A kozmosz szépsége és a teremtetett létezők hasznossága Nagy Szent Vazul és Szent Ambrus Hexaémeron–homíliáiban”, in *Teológia* 1–2 (2017) 63–73.
- PERENDY LÁSZLÓ: „A testi lét értéke Tatianosz antropológiájában”, in *Teológia* 3–4 (2014) 162–176.
- POLYÁK IMRE: „A név, melyben üdvözülhetünk – Gondolatok a Jézus-imárol”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepi szimpozion*

- előadásainak anyaga, 2017. szeptember 29–30., (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 451–458.
- PUSKÁS BERNADETT: „Istenszülő-ünnepek ikonográfiája a Kárpát-vidéki középkori ikonfestészetben”, in *Athanasiana* 45 (2017) 45–61.
- PUTNA, MARTIN C.: *Képek az orosz vallásosság kultúrtörténetéből*, Pozsony 2017, 439 p. ISBN 978–80–8101–958–6
- SCHMEMANN, ALEXANDER – CLÉMENT, OLIVIER: *A nagybőjt és a húsvéti titok – Aszkézis és liturgia az ortodox egyházban*, Nyíregyháza 2017, 394 p. ISBN 978–615–5073–59–5
- SCHMEMANN, ALEXANDER: *Az Eucharisztia Isten Országának szentsége*, Nyíregyháza 2017, 328 p. ISBN 978–615–5073–62–5
- SUSLIK ÁDÁM: „A Munkácsi Egyházmegye és Papp Antal az első világháború időszakában”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai, Miskolc 2017, 38–45.
- SZAKÁL IMRE: „Papp Antal és a viszontagságos 1918-as esztendő”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai, Miskolc 2017, 46–52.
- SZARKA JÁNOS: „Görög rítusú egri püspökség az Árpád–korban”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai, Miskolc 2017, 64–83.
- SZEMÁN ANDRÁS: „Egy szentségi elem a temetési szertartásunkban? – Az olajjal történő leöntés rövid történeti bemutatása és elemzése”, in *Athanasiana* 45 (2017) III–132.
- SZEMERSZKI MIHÁLY: „A »Keleti Egyház« folyóirat”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) – 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai, Miskolc 2017, 84–90.
- SZISZKOSZNÉ DR. HALÁSZ DOROTTYA: „Felekezeti viszonyok a két világháború közötti Miskolcon, különös tekintettel a görög katolikus közösségre”, in Papp András (szerk.): „*Az Úr az én erősségem*” (Zsolt 18,3) 150

éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagykálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. *A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 59–63.

SZOJKA PETRONELLA: *Kicsiny ékszerdoboz – Békés szívében a békési ortodox (görögkeleti) egyházközség története*, (Békési Téka 55.), Békés 2017, 99 p. ISBN 978–615–565004–8 ISSN 0238–0005

SZOLÁNSZKY ÁGOSTON: „A liturgikus előírások és a népi liturgikus szokások szimbiózisa a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyében. Pro és kontra meglátás”, in Ivancsó István (szerk.): *A „Homo liturgicus” ünnepei szimpozion előadásainak anyaga*, 2017. szeptember 29–30., (Liturgikus Örökségünk XXI.), Nyíregyháza 2017, 95–110.

VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – VARGA ANETT – LÁGLER ÉVA – RÁCZ BALÁZS VIKTOR – KIS IVÁN – BORBÁS BENJÁMIN (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782–1787 6/A. Zemplén vármegye – Első alkötet*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/6/A.), Nyíregyháza 2017, 1–593 p. ISBN 978–615–5073–55–7 ISSN 2063–0433

VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – VARGA ANETT – LÁGLER ÉVA – RÁCZ BALÁZS VIKTOR – KIS IVÁN – BORBÁS BENJÁMIN (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782–1787 6/B. Zemplén vármegye – Második alkötet*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/6/B.), Nyíregyháza 2017, 594–952 p. ISBN 978–615–5073–56–4 ISSN 2063–0433

VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – TERNOVÁCS ADÉL – FARAGÓ DÁVID – BACHUSZ DÓRA (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782–1787 5. Bereg és Szabolcs vármegyék*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/5.), Nyíregyháza 2017, 671 p. ISBN 978–615–5073–52–6 ISSN 2063–0433

VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – CSORBA NOÉMI (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782–1787 4. Ung vármegye*, (Collectanea

- Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/4.), Nyíregyháza 2017, 624 p. ISBN 978-615-5073-51-9 ISSN 2063-0433
- VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – VARGA ANETT – LÁGLER ÉVA (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782-1787 3. Sáros és Ugocsa vármegyék*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/3.), Nyíregyháza 2017, 743 p. ISBN 978-615-5073-53-3 ISSN 2063-0433
- VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – VARGA ANETT – LÁGLER ÉVA (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782-1787 2. Abaúj, Torna, Borsod és Gömör vármegyék*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/2.), Nyíregyháza 2017, 615 p. ISBN 978-615-5073-49-6 ISSN 2063-0433
- VÉGHSEŐ TAMÁS – TERDIK SZILVESZTER – MAJCHRICS TIBORNÉ – FÖLDVÁRI KATALIN – VARGA ANETT (közreadók): *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez – A munkácsi egyházmegye parókiarendezési iratai 1782-1787 1. A hajdúvárosok és Szatmár vármegye*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes vol. 9/1.), Nyíregyháza 2017, 568 p. ISBN 978-615-5073-50-2 ISSN 2063-0433
- VÉGHSEŐ TAMÁS: „Trianon, Miskolci Apostoli Exarchátus”, in Papp András (szerk.): *„Az Úr az én erősségem” (Zsolt 18,3) 150 éve született Papp Antal c. küzikei érsek Nagyálló, 1867. november 17. – Miskolc, 1945. december 24. A Miskolcon 2017. november 16-án megtartott egyháztörténeti konferencia előadásai*, Miskolc 2017, 53–58.
- VINCZE KRISZTIÁN: „A nem teremtetett fény fogalma és szerepe a keleti kereszténységben”, in *Teológia* 1–2 (2016) 100–108.
- VIRÁNYI GYÖRGY: „Emlékezés Orosz atyára”, in Ivancsó István (szerk.): *Orosz Sándor Ágoston (1915–1979) Az Orosz Sándor Ágoston tiszteletére 2017. november 24-én rendezett emlékdélután előadásainak anyaga*, (Páldagósz tézisz leltár III.), Nyíregyháza 2017, 25–26.

